

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Nordiska publicister: Bo Strömstedt
- Kriminalromanen i Norden: Island
- Kunstnerparret Gerda og Einar Wegener
- Norsk ordbok
- Nordiske bud på gode europæere
- Jorn+Munch
- Finland 100 år av självständighet:
 - Saima kanal
 - Musikhuset i Helsingfors
- Intervju med NR-pristagaren Katarina Frostenson
- Letterstedt-medaljen till Rannveig Guðmundsdóttir

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 93 • 2017 • Häfte 1

NORDISK TIDSKRIFT 1/2017

INNEHÅLL

Artiklar

Ledande nordiska publicister: 1. Bo Strömstedt. <i>Bengt Lindroth</i>	1
Kriminalromanen i Norden: 1. Island. Höstrusk, hinsidesvärldar och vanliga mord. Om den isländska kriminalromanens situation. <i>Katrín Jakobsdóttir</i>	9
På den vilde side – Gerda og Einar Wegener i fokus. <i>Henrik Wivel</i>	19
Norsk ordbok frå a till å i tolv band. <i>Dagfinn Worren</i>	25
Nordiske bud på gode europæere. <i>Poul Houe</i>	33
Konstnären Asger Jorn i möte med Edvard Munch. <i>Lena Wiklund</i>	41
Finland 100 år av självständighet: Saima kanal. <i>Seppo Zetterberg</i>	47
Drömmar och luftslott – vad blev det av musikhuset i Helsingfors? <i>Wilhelm Kvist</i>	55

NT-Intervjun

Sökande och utforskande poesi. Samtal med NR-pristagaren Katarina Frostenson. <i>Lena Wiklund</i>	65
--	----

* * *

För egen räkning

Skandinavisk språkförståelse i dag. <i>Espen Stedje</i>	69
---	----

Krönika om nordiskt samarbete

Ett myller av nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	73
---	----

* * *

Letterstedtska föreningen

Nordiska förtjänstmedaljen 2016 till Rannveig Guðmundsdóttir. <i>Snjólaug Ólafsdóttir</i>	77
--	----

* * *

Bokessä

Under censur kan vi bruge vores penne som tandstikkere. <i>Peter Wivel</i>	79
--	----

Kring böcker och människor

Viggo Kampmann – gal og genial dansk statsminister. <i>Bo Lidegaard</i>	85
Kriminaljournalistikk – på dansk vis. <i>Hans H. Skei</i>	87
Viktig disputats om litteraturen og identiteten 1945-2010. <i>Bo Hakon Jørgensen</i>	89
Föregångaren Miina Sillanpää. <i>Anja Kuusisto</i>	91
Erlanders dagbokssvit fullbordad. <i>Claes Wiklund</i>	94
Mångsysslaren Björn Rosengren minns. <i>Barbro Hedvall</i>	97

* * *

Sammanfattning	101
Tiivistelmä	102

BENGT LINDROTH

LEDANDE NORDISKA PUBLICISTER

1. BO STRÖMSTEDT

Bo Strömstedt arbetade på *Expressen* i fyra decennier i olika befattningar, 1976-1991 som chefredaktör.

Bengt Lindroth var 1985-1994 anställd på *Expressens* ledaravdelning och i sex år dess chef. I övrigt verksam på Sveriges Radio, i flera omgångar som korrespondent i Norden och Baltikum.

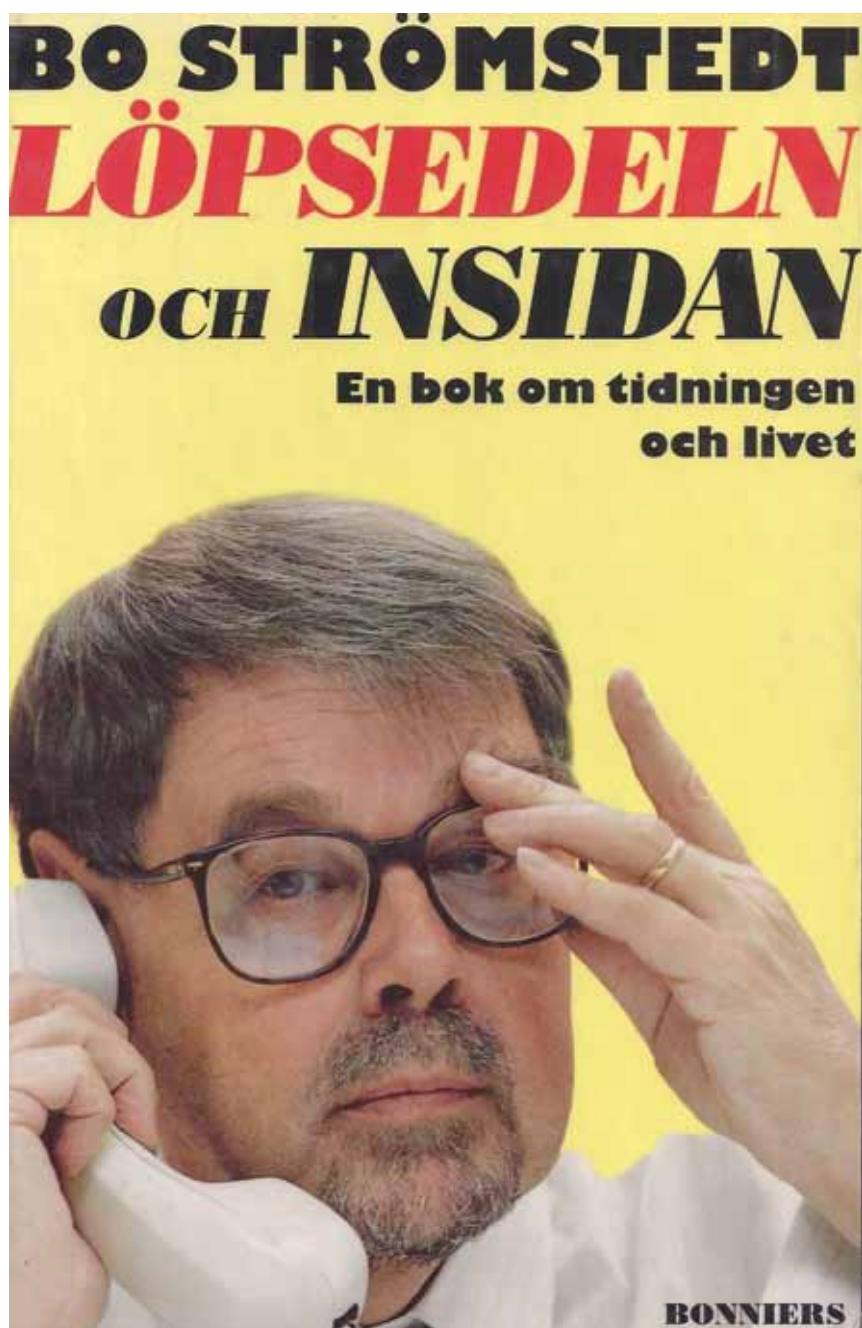
Artikeln inleder *NT*:s serie om ledande nordiska publicister under de senaste hundra åren.

-Då och då måste man välta bord!

Jag minns inte sammanhanget när Bo Strömstedt (1929-2016) fällde orden, men det var en dag inne på hans rum i tidningshuset i Marieberg i Stockholm. Rummet varifrån man någon gång kunde höra frikyrkosång, en psalm, något mer svängigt, eller en Evert Taube-melodi framförd på tramporgeln som stod där inne. Bo var min närmaste chef när jag arbetade som ansvarig för ledaravdelningen, de sista åren innan han slutade 1991. Uppmaningen handlade om vikten av att bryta den tråkiga lunk som ledarskriverier alltför lätt hamnar i.

När jag senare läste memoarerna, *Löpsedeln och insidan* (1994), framgick redan på första bladet att egentligen var detta ett tema Bo Strömstedt slog an redan som tioårig pojk på sin farbrors gård i Värmland. Lille Bo hade med blyertspenna satt ihop en tidning på egen hand, *Knusserud Runt*, och rent av skrivit en ledare: "Får man vissla under middagsvilan?" Farbror Ernst hade förbjudit detta för att inte bli störd under sin dagliga tupplur. Bo protesterade via det fria ordet och menade att "man f i c k vissla under middagsvilan, att man alltid fick vissla när man kände behov av det", och i självbiografien la han till att "i alla år har det förblivit min publicistiska princip".

Att vissla när behovet påkallar, gärna i kyrkan eller på någon annan sakrosankt plats i samhället där det annars helst iaktogs tystnad, eller att välta hela bordet när middagskonversationerna i det offentliga Sverige blivit alltför förutsägbara, var en av publicisten Bo Strömstedts förtjusningar. Men han var mycket mer än busvisslare. Hans samlade gärning kräver fler rubriker: skribenten och tidningsmakaren, demokraten och ideologen Bo Strömstedt. Därtill var han också nordist, också om han mig veterligen aldrig satte den etiketten på sig.

Skribenten och tidningsmakaren

Bo Strömstedts insats måste förstås mot bakgrund av *Expressens* hela historia. Tidningen startades hösten 1944 av familjen Bonnier, som redan ägde *Dagens Nyheter* (DN), plus ett smärre imperium av specialtidsskrifter och veckotidningar. Förutom en prestigefylld bokutgivning. Ivar Harrie, den framstående humanisten från Lund, blev dess första chefredaktör och slog fast linjen: en orädd, frisinnad och kulturradikal orientering med beteckningen ”liberal”. Bakom det nyskapande journalistiska arbetet stod den dynamiske Carl-Adam Nycop; tidningen skulle å ena sidan vara ett folkuniversitet, skriva enkelt om högt och lågt, uppträda som den enskilde medborgarens tjänare och partner mot maktmissbruk och myndigheter, förmedla både bildning, skvaller och sensationer. Tilltalet skulle vara käckt och fräckt – 1961 blev den glada getingen dess symbol – och bygga mycket på bilden och fotot. Hela landet skulle bevakas via rikskorrespondenter och regionupplagor på ett vis ingen annan tidning gjorde.

Expressen blev en succé. Och snabbt en del av det moderna svenska folkhemmets framgångssaga efter krigsåren. Upplagan steg från 57 000 exemplar till 343 000 mot slutet av 1950-talet. Två tredjedelar såldes utanför Stockholmsområdet. Många av dem som fanns med på redaktionen under dessa entusiastiska och banbrytande tider kom att räknas som legender i medie-Sverige. Naturligtvis mötte *Expressen* en hel del förargelse hos ”de etablerade” medierna, inklusive Bonniers eget flaggskepp *Dagens Nyheter*. Tidningen hade dock starka beskyddare inom ägarfamiljen och stundom – ändå in på 1990-talet – var det faktiskt *Expressen* som drog in de pengar som också DN knaprade på under magra år.

All time high vad gäller upplagan nåddes mot slutet av 1980-talet. Vi anställda fick uppropyckta t-skjortor – Bo Strömstedt var den första att dra den på sig – på vilka budskapet var att nu ska vi över 600 000 exemplar. *Expressen* var då redan störst i Norden. Men det målet nåddes inte. Tvärtom, efter chefredaktörens avgång lurade bakom hörnet en hiskelig nedförbacke och en fantastisk färd närmade sig slutet.

Bo Strömstedt mönstrade på för denna lyckosamma seglats som ung litteraturstudent i Lund i 1950-talets början, med en djupt frireligiös bakgrund. Han drevs av ett intellektuellt sökande, där poesin var det litterära uttryck som tilltalade honom mest ty ”poesin är som religionen, en ficklampa som rör sig över gränsen mellan det man kan förstå och det man inte kan förstå” (ur ”Löpsedeln och insidan”). Han flyttade upp till Stockholm, blev tidningens lyrikrecensent och mellan 1961 och 1976 chef för kulturredaktionen och därefter för hela tidningen under femton år. Med denna känslighet för ords valörer och texters rytm och andning blev det naturligt – eller ett tvång – för Bo Strömstedt att vakta över *Expressens* språkliga yttre. Han var från tidig morgon – då vaktmästarna körde hem korrekturavdragen till bostaden och väntade medan han

läste – och in på sena kvällen en daglig rättare inte bara av ledare, kultur- och opinionsmaterial, utan av alla nyhets-, nöjes- och sportsidor, rubriker och bildtexter. Sedan åren på kulturen hade han lärt sig att redigera. Respekten för honom var stor hos det hårdkokta folket vid deskarna. Han kunde blanda sig i deras hantverk, vilket sannerligen inte har gällt alla chefredaktörer.

Jag mötte de här sidorna hos Bo Strömstedt när jag hösten 1985 lämnade min första ledare till påseende. Den, och de flesta andra av mina texter i två veckors tid, återlämnades med mängder av strykningar och omformuleringar. Jag kom från radion, det skrivspråk jag en gång ägt hade blivit missbildat. Men det tycktes inte vara ett helt hopplöst fall och en dag sa han med ett leende: ”roligt att du lärt dig skriva så snabbt”.

”Inte sällan har jag försökt undervisa unga journalister om dikten, lyriken, som journalistisk läromästare”, skrev Strömstedt när han slutat på *Expressen* och blev gästprofessor i journalistik vid Göteborgs universitet. Han brukade säga att ”om Johan Ludvig Runeberg sökte till *Expressen* som sommarvikarie skulle han omedelbart anställas”. Fänrik Ståls sägner framhölls som ett lysande och livfullt reportage om 1808-09 års krig, precis i ord och rytm, träffsäkert i personteckningar och bataljmålningar. Ett exempel på Bo Strömstedts känslor för det nordiska. Hans mamma var från Åland och föräldrarna hade som predikanter rest i de finländska svensksbygderna.

Eftersom *Expressen* och dess löpsedlar i många kretsar mest förknippades med enbart lösnummer- och vulgärskriverier, där enklare nöjen, kändisar och sport, och inte minst kriminaljournalistik och skandaler påstods vara enda idén, blev det viktigt att tidningen var välskriven. Ingen skulle angripa den för språklig försumpning, också om prosan blev rakare och snärtigare. Dessutom var det angeläget med goda och utåtriktade kultursidor som det övriga offentliga Sverige, hur mycket somliga än ogillade tidningens innehåll i stort, inte kunde nonchalera. Redan 1946 publicerades författaren Stig Dagermans märkvärdiga reportageserie *Tysk höst* om den grådystra tillvaron på södra sidan Östersjön efter att nazismen besegrats, ständigt återutgiven i bokform. ”Det litterära” skulle höra hemma i *Expressen*.

En av Bo Strömstedts stora insatser blev att som kulturchef säkra att den linjen inte bara bestod, utan att konstarna och humanioran gavs rikligt spaltutrymme, växte till en lika stark del av *Expressens* identitet som någonsin det gängse kvällstidningsstoffet. Saken var nämligen den, att vid hans tillträde fanns krafter på redaktionen som ville platta till kulturstoffet, ”förfolkliga” det och redigera in det i samma mallar som tidningen i övrigt. Bo Strömstedt såg till – med gott stöd av likaså nyutnämnde chefredaktören Per Wrigstad (sedan Carl-Adam Nycop trängts åt sidan) – att kultursidorna blev sin egen tummelplats, oftast befriade från alla akademiska tvångströjor.

Lyrikern och *Expressen*-medarbetaren Lars Forsell beskrev en gång detta så här:

Var Sak
På Sin PlatS:
SkridSkorna
I iSSkåpet

Och HumaniSmen
I ExprESSen.

Listan över de personligheter som under Bo Strömstedts tid sågs på kultursidorna blir till ett mäktigt klipparkiv att gräva i: Evert Taube, Astrid Lindgren, Werner Aspenström, PO Enquist, Lars Gustafsson, Sven Delblanc, Bengt Anderberg, Ingmar Bergman, Nils-Petter Sundgren, Anders Ehnmark, Harry Schein, Kerstin Ekman, Jan Myrdal, Vilhelm Moberg, Bo Widerberg m fl, m fl.

Den här delen av Bo Strömstedts verk har förts vidare fram till idag. Traditionen består, också om *Expressen* i övrigt utsatts för omkastningar och kriser. Och eftersom eviga konkurrenten *Aftonbladet* inte varit mycket sämre på den här punkten gäller omdömet svensk kvällspress – eller som det en gång hette, tabloidpress – som helhet. Den skiljer sig från gelikarna i Danmark, Finland och Norge (möjligen är norska *Dagbladet* ett undantag, fast det ju ursprungligen var en morgontidning av broad sheet-format som krymptes till kvällsblaska).

Demokraten och ideologen

Jag tror ”passion” är nyckelordet som låser upp och synliggör mekanismen bakom Bo Strömstedts prestation under nära nog fyrtio år på *Expressen*. Hans uppväxt i frikyrkomiljö satte djupa spår. Men det var inte någon trosförkunnelse han ville sprida. Nej, det var ”bluesen i predikotonen” (hans egna ord) och missionshusens anda av frisinne och folkrörelse han förde med sig in i redaktionslokalerna. Liksom oppositionslustan mot det auktoritärt statskyrkliga och monarkistiska. Känslan för de vanliga människorna. Känsligheten då det gällde att ibland storma mot dem han anade var falska predikanter. Ett lysande exempel var hans angrepp hösten 1975 på stjärnadvokaten och mediamannekängen Henning Sjöström. I en osande anmälan av Sjöströms roman *Mördarna i byn* anklagades författaren på goda grunder för att ha brutit sin tystnadsplikt som advokat för egna syften: ”Först tar han betalt av klienterna och sedan tar han betalt av bokköparna som får läsa vad klienterna sagt”. I en minnesvärd tv-sändning slängde Strömstedt boken i bordet, grep till den predikantton han på så nära håll studerat, och den smått chockade men inte mindre dramatiska Sjöström blev efter den showen aldrig samma självklart beundrade gestalt som förr. Hans bana började slutta utför.

Den aktade finansministern Gunnar Sträng var en annan nationalikon som året efter –valåret 1976 – fick känna på vad den passionerade Bo Strömstedt

var istånd till med *Expressen* som scen. Kultursidan uppläts åt Ingmar Bergman som i april skrev sitt avskedsbrev till Sverige, efter att ha blivit överrumplad och hämtad av skattepolisen mitt under pågående repetition på Dramaten. Sverige blev uthängt som ett maktridet högskatteländ och fick skämmas inför världen. Samma vår, på samma tidningssidor, publicerade Astrid Lindgren sin saga om "Pomperipossa i Monismanien". Den sved förmodligen ännu mer i den annars så robuste Gunnar Sträng. Han beskylldes för att ta ut 102 procent i marginalskatt på hennes inkomster, vilket visade sig vara sant trots finansministerns inledande förnekande. Gunnar Sträng beskyllde i sin tur Astrid Lindgren för att gå i danske populisten Mogens Glistrups fotspår. Några månader senare förlorade så socialdemokraterna regeringsmakten för första gången på 44 år. I Olof Palmes ställe blev Thorbjörn Fälldin statsminister för en borgerlig ministär. Samtidshistorikerna tvistar ännu om vilken betydelse *Expressen* bör tilldelas som dramaturg under den heta valrörelsen.

Efter maktskiftet blev så Bo Strömstedt upp till posten som chefredaktör. I den egenskapen orkestrerade han bl a två uppmärksammade kampanjer som berörde grannländerna.

1978 skulle Finlands 77-åriga president Urho Kekkonen återväljas för fjärde gången. *Expressen* dundrade på med en ledare med rubriken "Kekkonen är en fara för Finland". Skribenten Bengt Appelgren, själv finländare, syftade på presidentens politik gentemot Sovjetunionen. Visserligen hade de goda relationerna med Moskva gagnat republiken, men undfallenheten var på flera områden för stor och självcensuren i medierna plågsam, hette det. Reaktionen i Helsingfors blev omedelbar. De fem riksdagspartier som ställt sig bakom återvalet av Kekkonen lät partisekreterarna sätta ihop en upprörd protest mot *Expressen*. Sällan har väl en publicistisk kommandoattack träffat så sårande och mitt-i-prick, triumfen i tidningshuset i Marieberg var stor.

Det var likaså en munter Bo Strömstedt som senhösten 1989 for till Oslo med en stor säck på ryggen, likt jultomten, som han lämnade in till justitiedepartementets vaktmästare. Den var fylld av läsarprotester som *Expressen* samlat in i opposition mot att Norge tillät jakt på ungsäl genom klubbning. Den här sortens kampanjer eller gags älskade Bo Strömstedt. Att få välta bord.

Chefredaktörskapet betydde ansvar för tidningens hela inrikespolitiska linje, möjligen efter konsultationer med Bonnierfamiljen – med vilken han hade ett nära och gott förhållande – och hans tolkning av "liberal" var den som skulle gälla. Bo Strömstedt gjorde aldrig någon hemlighet av att han ogillat ledarsidans dittillsvarande profil där "trafiken av unga folkpartister varit för tät", också om han tidvis gav ordförandena Per Ahlmark och Ola Ullsten plats som krönikörer, om än inte som partipolitiska polemiker. "För mig har det alltid varit en självklarhet att liberal inte är ett annat ord för folkpartistisk" (ur "Löpsedeln och insidan"). Återigen, det var frisinnet det handlade om. Med tillägget att där ingick klara anarkistiska tendenser.

”Ledarsidan ska vara som en väggtidning. Ibland som ett klotterplank”, sa han också till mig nån gång. Lite oförutsägbar från dag till dag också i sin grafiska form.

Därför var det helt konsekvent av Bo Strömstedt att till daglig chef för ledarsidan välja tidningens musikkritiker Alf Thoor, som hade jobbet till sin pension 1988. Utnämningen överraskade den välskrivande och blide humanisten Thoor lika mycket som omvärlden. Typiskt var också att Bo Strömstedt i den kanske största politiska sakfrågan de åren, kärnkraften och kärnkraftsömröstningen 1980, vägrade att låta sig fösas in i någon av de fällor partipolitikerna snickrat ihop när de bad svenska folket ta ställning till Linje 1, 2 eller 3. Ett vedervärdigt spel, menade han, och desavouerade ledarredaktionens förord för alternativ 2. Istället satte han in en egen och osignerad text under rubriken ”Om vi ändå hade sluppit!”.

Annars torde ett samarbete mellan socialdemokrater och liberaler vara vad som i praktisk parlamentarisk politik bäst motsvarade Bo Strömstedts sinnelag. Också om han stod på ständigt vakt mot främst socialdemokraternas tendenser till egenmäktighet. T ex när han 1988 lät reportern Per Wendel nosa upp Ebbe Carlsson-skandalen lagom till riksdagsvalet samma år. Justitieminister Anna-Greta Leijon hade i hemlighet utrustat sin kompis och det socialdemokratiska etablissemangets hjälprede Ebbe C. med fullmakt att å regeringens vägnar bedriva privatspaning efter det ouppklarade mordet på Olof Palme två år tidigare. Avslöjandet kostade henne statsrådsposten.

Alldeles särskilt glödde Bo Strömstedts passioner då det gällde yttrande- och tryckfrihetens eller offentlighetsprincipens helgd. Han var en ”tryckfrihetsfundamentalist”, påstod *DN:s* politiske chefredaktör Svante Nycander i en diskussion. Kanske avsågs därmed Bo Strömstedts envetna kritik – också sedan han slutat som chefredaktör – av vad han och andra menade var regeringen Ingvar Carlsson bristande engagemang för att värna yttrande- och tryckfrihetens grundlagsskydd i Sverige under överläggningarna om medlemskap i EU. Att detta till sist ändå särskilt omnämndes i förhandlingsprotokollen var till stor del den envetne Bo Strömstedts och hans meddebattörers förtjänst.

Mot slutet av tiden som chefredaktör uppfylldes dagarna av den sk mut- och spelskandalen. Tidningens sportredaktion väckte uppståndelse med en serie artiklar om läggmatcher och spelfusk i bandy och ishockey – ditills okända fenomen i Sverige – utan att säkert kunna belägga påståendena (sedermera har de visat sig korrekta). Vissa lag utpekades. Det räckte för att tryckfrihetens övervakare i landet, justitiekanslern Hans Stark, ryckte ut och åtalade ansvarige utgivaren för brott mot tryckfrihetsförordningen. Opinionerna runt om i landet vändes den här gången massivt mot tidningen och dess förmenta slarv och sensationsmakeri. Men Bo Strömstedt friades.

– Alla var emot oss. Alla var säkra på att jag skulle få ett långt fängelsestraff, vilket var eggande nog, kommenterade han flera år senare.

Själv minns jag den kväll på redaktionen när det stod klart att åtal skulle väckas. Där rådde lugn och det som hördes var främst chefredaktören själv som vankade runt med händerna i byxfickorna, visslande som en vårglad lärka. Den sortens strid som nu väntade älskade han.

Till sist, om bilden jag tecknat av Bo Strömstedt tycks väl ljus och utan skuggor, beror det på att han faktiskt var den mest imponerande gestalt i branschen jag mött. Därtill något av journalistisk privatlärare för mig personligen. Jag vågade och kunde mer därefter. Men för rättvisans skull bör påpekas att *Expressen* under hans årtionden också hade sina bekymmer. Några av tidningens framstående medarbetare skrev kritiska arbeten om kvällstidningen som symbol för en allmänt kommersialiserad, hänsynslös och snaskig samhällsutveckling. Reportern Maria-Pia Boëthius gav 1979 ut romanen *Svensson, Svensson* och Anders Ehnmark och PO Enquist författade 1976 *Chez Nous* som både blev pjäs på Dramaten och spelfilm. Att erfarenheterna från *Expressen* inspirerat dem var uppenbart.

Med facit i hand, med vetskap om det ras i upplaga och läsarförtroende som tidningen snabbt råkade ut för sedan Bo Strömstedt lämnat den, är det lätt att se vilka sprickor i bygget som förbisågs och kunde ha hanterats annorlunda. Inte heller hans trogne kumpan och vän Åke Ahrsjö, tidningens chef för ekonomi och administration som stannade några år längre på sin post, såg dem. Utmanaren *Aftonbladet* hade i mitten av 1980-talet ökande framgångar med sin Söndagsbilaga; en välgjord separattidning av Amelia Adamo, med känt folk i porträtt och reportage, med trender och livsstilar och samlevnad, mat och resor. Ett förebud om den genre som sedan raskt infiltrerade all allmänjournalistik. Ägarna Bonniers oroades redan då över att konkurrenten ibland erbjöd ett attraktivare val för läsarna. *Expressen* var trög med att ta upp tävlan, om man ens någonsin lyckades med det på allvar. Kanske var detta helt enkelt en sfär aningen bortom Bo Strömstedts publicistiska magnetfält.

I början av 1990-talet inleddes avregleringen av radio-tv-monopolen, många av de nya kanalerna övertog de grepp ifråga om kändisar, kriminalreportage, skvaller och fränare tilltal som kvällstidningarna varit ensamma om. *Expressens* rikskorrespondenter hade successivt dragits in och tidningen blivit en Stockholms- eller storstadstidning bland andra. It-revolutionen skapade snart nya villkor för all medieverksamhet. *Expressen* stod länge handfallen i det nya landskapet, inte minst i jämförelse med *Aftonbladet*. Storheten sedan Bo Strömstedts dagar tonade saktat bort mot det förflutnas horisonter. Men en storhetstid var det, sannerligen.

KATRÍN JAKOBSDÓTTIR

KRIMINALROMANEN I NORDEN

1. ISLAND HÖSTRUSK, HINSIDESVÄRLDAR OCH VANLIGA MORD

Om den isländska kriminalromanens situation

Den isländska kriminalromanen har på kort tid utvecklats från att vara en litterärt marginell företeelse till att bli islänningarnas i särklass mest populära genre.

Katrín Jakobsdóttir är ordförande i Vänsterpartiet – De gröna och har en magisterexamen i isländsk litteratur. Hon var utbildnings- och kulturminister 2009-2013.

Artikeln inleder *NT*:s serie om kriminalromanen i Norden.

Början

Även om isländska kriminalromaner uppnådde verklig popularitet först i början av 2000-talet är deras historia mycket längre. Det kan sägas att islänningarna redan från början höll sig à jour med de senaste trenderna och strömningarna i denna genre som enligt traditionen tog sin början med Edgar Allan Poes novell ”The Murders in the Rue Morgue” (1841), som senare översattes av Benedikt Gröndal och ingick i antologin *Gaman og alvara* (1859). Poe fick snart efterföljare, av vilka den mest kände förmodligen är Arthur Conan Doyle med berättelserna om Sherlock Holmes. Doyles texter översattes under 1900-talets första år till isländska. En samling kortare berättelser gavs ut 1906 och romanen *Baskervilles hund* kom ut på isländska 1911. Dessa texter fick en icke oansenlig spridning på Island. Det dröjde sedan inte länge förrän isländska författare själva började ta sig an denna genre. ”En isländsk Sherlock Holmes” hette en novell av Jóhann Magnús Bjarnason som kom ut 1910 och handlade om en isländsk arbetare i Kanada som ikläder sig rollen som hemlig detektiv när en summa pengar försvinner från ett rum där alla fönster och dörrar är stängda och låsta.

Men utgivningen av isländska kriminalromaner var ändå sporadisk under resten av 1900-talet, och författarna skrev ofta under pseudonym, vilket möjligen kan ses som ett tecken på hur ovärdig den här typen av litteratur ansågs vara. Berättelserna var högst skiftande till karaktären: underhållande mordhistorier i landsbygdsmiljö (*Húsið við Norðurá*, 1926), äventyrsberättelser om planerad kriminalitet och superdetektiver som slåss mot skurkarna

(*Leynardómar Reykjavíkur* – som är en direkt anspelning på Eugene Sues *Paris mysterier*, 1932-1933), berättelser om noggrant planerade bankrån (*Alt í lagi í Reykjavík*, 1939) och mordhistorier från Reykjavíks halvvrld (*Rafmagnsmorðið*, 1950). Men att berättelserna inte var många säger inget om hur mycket lästa de var, och alla möjliga slags översatta kriminalromaner och noveller i tidskrifter var utbrett lässtoff i hela landet.

Kriminalromaner är ingen homogen kategori även om de har många gemensamma drag och gärna behandlas som en enda genre. 1920- och -30-talen, mellankrigsåren, har kallats den klassiska deckarens guldålder. Den tidens deckarhistorier benämns ibland pusseldeckare och kända företrädare för den stilen är t.ex. Agatha Christie och Dorothy L. Sayers. Man kan säga att det i USA sedan kom en revolt mot den typen av deckarhistorier, vilket beskrivs rätt tydligt i den amerikanske kriminalromanförfattaren Raymond Chandlers berömda artikel från 1946 med rubriken "The Simple Art of Murder" där han hävdar att tiden är mogen för att flytta brotten från ostkakebjudningar på herrgårdar tillbaka till gatan där de hör hemma. Chandler, jämte Dashiell Hammett, räknas ofta som upphovsmännen bakom "den hårdkokta deckaren". Om skillnaden mellan pusseldeckaren och den hårdkokta dito har många skrivit. Exempelvis kan nämnas Tzvetan Todorovs utmärkta artikel där han bl.a. analyserar hur stilarna skiljer sig åt i fråga om uppbyggnad. Pusseldeckaren är i grund och botten två berättelser: en berättelse om ett brott som slutar med mord som utmynnar i en annan berättelse, den om utredningen. Brottet skildras bakåt i tiden och drivkraften är först och främst nyfikenhet, att komma fram till vem den skyldige är (på engelska används beteckningen "whodunnit"). I den hårdkokta berättelsen följer läsaren emellertid händelseutvecklingen i realtid, berättelsen om utredningen är samtidigt berättelsen om brottet, och brottet kommer inte nödvändigtvis först i berättelsen, utan drivkraften utgörs av den spänning som uppstår för att läsaren vill veta vad som kommer att hända och inte vad som har hänt (Todorov: "The Typology of Detective Fiction").

Under efterkrigsåren kommer sedan de berättelser som haft störst inflytande på den nordiska traditionen och det är polisromanerna, som fortfarande är oerhört populära. Läsaren får lära känna en grupp poliser som gärna får ha olika bakgrund och/eller olika åsikter för att på så sätt kunna stå som representanter för olika samhällsklasser. Det var denna form det svenska paret Maj Sjöwall och Per Wahlöö introducerade i nordisk litteratur med sin serie om tio böcker, *Roman om ett brott*, där olika slags polismän samarbetar för att lösa komplicerade brott och samtidigt får inblickar i välfärdssamhällets baksidor.

Den isländska deckarvåren

Under 1900-talets två sista decennier sågs en stadig ökning av utgivningen av isländska kriminalromaner och allt fler författare sällade sig till den grupp som ville prova på denna genre. Samtliga ska inte räknas upp här, men alla

har sin plats i den isländska deckarvåren. År 1997 utgör en särskild milstolpe i genrens historia. Då gav Arnaldur Indriðason, troligen Islands mest läste författare, ut sin första bok, *Synir duftsins*. Likaså debuterade Stella Blómkvist (pseudonym för en okänd upphovsman) detta år med boken *Morðið í stjórnar-ráðinu*. Året därpå, 1998, publicerades ännu fler kriminalromaner: *Dauðarósir* av Arnaldur Indriðason, *Nóttin hefur þúsund augu* av Árni Þórarinsson, *Engin spor* av Viktor Arnar Ingólfsson, *Renus í hjarta* av Birgitta Halldórsdóttir och *Pósthólf dauðans* av Kristinn R. Ólafsson.

Det var många som överraskades av detta stora antal kriminalromaner 1998, men det skulle visa sig att kvantiteten hade kommit för att stanna. De följande åren tillkom ännu fler författare och några av dem har blivit mycket populära, både på Island och utomlands. Bland dem finns Ævar Örn Jóseppson som gav ut sin första kriminalroman *Skítadjobb* 2002, Yrsa Sigurðardóttir som deckardebuterade med *Þriðja táknið* 2005 (på svenska *Det tredje tecknet*, 2006), Stefán Máni, vars första kriminalroman *Svartur á leik* kom ut 2004 och Ragnar Jónasson som gav ut sin första kriminalroman *Fölsk nóta* 2009.

Jag vill också nämna Jón Hallur Stefánsson som gett ut två romaner som väckt stor uppmärksamhet, *Krosstré* (2005) och *Vargurinn* (2008). Och två kvinnor, förutom Yrsa, har blivit mycket omtalade de senaste åren. Lilja Sigurðardóttir gav ut sin första kriminalroman *Spor* 2009 och hennes senaste bok *Gildran* kom ut 2015. Sólveig Pálsdóttirs *Leikarinn* kom ut 2012 och hennes senaste bok *Flekklaus* kom också den ut 2015. Det ges inte utrymme i en så här kort översikt att i detalj nämna alla kriminalförfattare, så några har fått lämnas därhän.

Röda trådar i isländsk kriminalförelitteratur

Arnaldur Indriðason har varit den absolut populäraste kriminalromanförfattaren ända från början. Serien som började med *Synir duftsins* 1997 handlar om polisteamet Erlendur, Sigurður Óli och Elínborg. Erlendur är den äldste av dem, han är frånskild och har sporadisk kontakt med sina vuxna barn. Han bor ensam och är på många sätt en symbol för det isländska bondesamhällets mentalitet. Han äter husmanskost, han är mycket mån om det isländska språket och den isländska folkturen och förstår sig ibland inte på moderna inslag i samhället, som amerikansk underhållning och annan utländsk påverkan. Sigurður Óli är hans raka motsats, han vill gärna hänga med i de senaste trenderna och är en hängiven beundrare av allt amerikanskt. Elínborg fungerar som någon sorts buffert, en modersfigur som är mycket intresserad av matlagning och som till och med ger ut en egen kokbok när serien nått halvvägs.

Arnaldurs romaner är inte bara kluriga kriminalhistorier utan belyser också ofta olika samhällsfrågor. Offren är inte sällan representanter för någon förtryckt grupp – kvinnor, barn och invandrare – och samtidigt riktas sökarmot mot olika samhällsproblem, såsom ett orättvist fiskekvotsystem, en urholkad vårdapparat och ett ruttet finanssystem. Denna samhällsfrågor

tar dock aldrig över på bekostnad av romanens huvudberättelse. Polisernas karaktärer växer med var bok och den sista av dem (och nummer elva i serien), *Furðustrandir* kom ut 2010 (på svenska *Den kalla elden*, 2012).

Även om böckerna i huvudsak utspelar sig i Reykjavík skildras också andra delar av landet. Naturen och vädret är ofta betydelsefulla element i berättelserna, dels i nutid, men inte minst i Erlendurs ofta återkommande tillbakablickar. Hans familjs historia går som en röd tråd genom hela serien, särskilt den sorgliga händelsen i Erlendurs barndom då hans lillebror försvann i en snöstorm på fjället. Den händelsen förklarar Erlendurs intresse för försvinnanden och vävs in i hans personliga utveckling och så småningom får läsaren inblick i denna tragedi som förändrade allt: pappan som förlorade livsgnistan, mamman som aldrig slutade leta, Erlendur som aldrig har kunnat glömma den lilla handen som gled ur hans grepp och aldrig återfanns. Detta förlusttema gränsar ibland till det övernaturliga i några episoder där Erlendur tycker sig se sin lillebror (t.ex. *Röddin*, 2002/*Änglarösten*, 2005). Ju längre fram i bokserien man kommer, desto starkare blir dessa syner. Förlusttemat kommer också fram i själva de brott Erlendur utreder. De som förlorar någon på grund av mord eller försvinnanden har ofta svårt att förlika sig med saknaden och sorgen, och några tar till och med hjälp av andeskådare för att söka svar från det hinsides (*Hardskafi* 2007/*Frostnätter* 2009).

En annan röd tråd är historien om Erlendurs familjs flytt från landet som en följd av förlusten av den yngste sonen. Denna berättelse är på många sätt symbolisk för urbaniseringen på Island, flytten från landsbygden till Reykjavík. Den rotlöshet dessa människor upplever står i fokus för Arnaldurs berättelser och uttrycks först och främst genom Erlendur själv, som aldrig finner sig tillrätta i staden.

Skildringar av vädret, i synnerhet dystert och tungt sådant, är också vanligt förekommande i böckerna om Erlendur: ”Det regnade på Keflavíkvägen på morgonen och vattnet samlades i djupa hjulspår som bilisterna försökte undvika. Regnet vräkte ner så till den grad att det knappt gick att se ut genom bilfönstren, och de regnblanka bilarna krängde i den våldsamma sydoststormen. Vindrutetorkarna orkade inte fösa undan vattnet från rutan och Erlendur höll så krampaktigt i ratten att knogarna vitnade.” (*Mýrin/Glasbruket*, s. 46) Förmodligen bidrar dessa beskrivningar stort till den atmosfär som har uppmärksamrats i så hög grad både hemma och utomlands.

Arnaldur har också skrivit böcker om Erlendur som ung polis, *Reykjavíkurnætur* (2012)/*Nätter i Reykjavík* (2014), *Kamp Knox* (2014)/*Den som glömmes* (2015), och *Einvígið* (2011)/*Den stora matchen* (2013), och i den senare boken är det Marion Briem, Erlendurs handledare i början av karriären, som är huvudperson. 2013 publicerades romanen *Skuggasund* som är den första av flera om polisparet Flóvent och Thorsson som tampas med den brottslig-

het som förekom i Reykjavík under ockupationsåren. Författarens historiska kunskaper sätter sin tydliga prägel på dessa böcker, och man kan i själva verket hävda att historien och det förgångna är kännemärken för Arnaldur Indriðasons författarskap som helhet, eftersom brott begångna i romanens samtid ofta sätts i ett historiskt sammanhang. Men Arnaldur är inte den enda isländska författaren som har ägnat sig åt historiska brottskildringar, samma sak gäller för Viktor Arnar Ingólfsson som kommer att behandlas helt kort lite senare.

I viss utsträckning kan man göra kopplingar mellan Indriðasons kriminalromaner och den nordiska deckartraditionen där brotten sätts i ett samhällsligt sammanhang och händelseutvecklingen utnyttjas till att kasta ljus på diverse samhällsliga brister. En berättarteknik han tillämpar härvidlag är att låta personer inom polisen stå för olika förhållningssätt. Denna koppling är emellertid ännu starkare i Ævar Örn Jósepssons böcker. Även han använder sig av olika personer inom polisen för att skildra olika aktuella samhällsfrågor. I hans första kriminalroman *Skítadjobb* (2002) presenteras de alla: den nyblivne polisen Árni som just skilt sig och befinner sig i kris, den godmodige Stefán som är gammal i gamet, Katrín som är supersmart och ambitiös men har svårt att få ihop privatliv och polisjobb, och så Guðni som är gammaldags och fördomsfull. Samhällsfrågor, inte sällan brännande politiska, är ofta centrala i böckerna. Romanen *Blóðberg* (2005) utspelar sig vid Kárahnjúkar, i området för utbyggnaden av den stora kraftstationen. Detta projekt var mycket omtvistat på Island och romanen sätter de utländska arbetarnas eländiga förhållanden där längst uppe i Islands fjällvärld i nytt ljus. Och förmodligen var Ævar Örn Jósepsson den förste isländske deckarförfattaren som mördade en isländsk expansionsviking efter kraschen hösten 2008, för samma höst utkom romanen *Land tækiferanna* som i det närmaste var ett samtida vittnesbörd om det isländska folkets mentalitet före kraschen som sedan drabbade dem. Jósepssons senaste roman, *Önnur líf*, kom ut 2010.

Av ett något annat snitt är Árni Þórarinssons böcker. De tangerar mera den så kallade hårdkokta stilen, den som ofta förknippas med Dashiell Hammett och Raymond Chandler. Þórarinsson väckte uppmärksamhet med sin första deckare, *Nóttin hefur þúsund augu* (1998), där läsarna får stifta bekantskap med Einar som utreder brott i sitt arbete som journalist på den fiktiva tidningen *Síðdegisblaðið*. Einar är i den första boken svårt alkoholiserad, hans privatliv är komplicerat som så ofta hos huvudpersonerna i nordiska deckare, och diverse motiv är hämtade från den hårdkokta genren. Einar gräver under den polerade ytan hos det fina folket, där korruption och annan skit döljer sig.

Einars alkoholism utgör en röd tråd i romanserien och det är inte utan att läsaren drar en lättnadens suck när Einar slutar dricka i *Tími nornarinnar* (2005)/*Häxans tid* (2012) och beger sig till Akureyri för att jobba på tidningens lokalkontor därstädes. Men Bacchus följer Einar tätt i spåren och kampen

är inte på långa vägar vunnen. Þórarinssons romaner kännetecknas inte minst av stilen som är sarkastisk i den hårdkokta traditionens anda, men samtidigt också innerlig, vilket har medfört att Einar har blivit favorit hos många isländska läsare. Han kämpar på, följer sina känslor hellre än att jobba metodiskt och ger aldrig upp, driven av ett rättspatos som ger honom styrka att stå emot de krafter som vill stoppa honom. Den senast utkomna romanen med Einar som huvudperson är *Ár kattarins* (2012), men Þórarinsson har också skrivit andra kriminalromaner, exempelvis *Glæpinn, ástarsaga* (2013) där han provar på den psykologiska thrillern med god framgång.

På en helt annan hylla befinner sig Stefán Máni, som är den isländske deckarförfattare som mest av alla använt sig av verkliga händelser i den isländska undre världen i sina berättelser. Hans första kriminalroman, *Svartur á leik* (2004), uppvisade direkta anspelningar på verkliga personer och slog an en ny ton vad gäller kallhamrade skildringar av våld. Stefáns nästa bok i deckargenren, *Skipið* (2006)/*Skeppet* (2010), var av ett annat slag. Där berättas om en brottsling som får lift med ett fraktfartyg på långresa, från Island till Surinam, och lär känna en förfärlig besättning, var och en med sin demon. Det hårda vädret blir ett ackompanjemang till konflikterna på fartyget och läsaren svävar i osäkerhet om huruvida övernaturliga krafter har tagit makten eller om allt har naturliga förklaringar. På det sättet finns likheter mellan Stefán Mánis böcker och Yrsa Sigurðardóttirs. Ibland dras läsaren in i en rörelse mellan verklighet och det hinsides så att man inte kan vara säker på vad som är verklighet och vad som inte är det.

Stefán Máni har också skrivit några romaner där polisen Hörður Grímsson är huvudperson. Han presenteras i *Feigð* (2011) där han visserligen ägnar sig åt försäkringsbedrägeri i början, men sedan blir brottsutredare, en figur med ett mycket speciellt utseende – storväxt och med långt, rött hår, klädd i en fotsid läderrock och mc-stövlar och med ett djupt ärr i ländryggen. Han dyker upp i flera av Stefán Mánis romaner, *Húsið* (2012) och *Grimmd* (2013). Men Hörðurs tuffa yta gömmer ett hjärta som klappar för rättvisa. Det är inte utan att läsarens tankar går till islänningasagornas antihjältar Egill Skallagrímsson och Grettir Ásmundarson, och emellanåt är livet i Stefán Mánis undre värld inte helt olik de gamla nordiska sagorna där våld skildras mycket bildmässigt och där heder är en drivkraft bakom hämnd och maktkamperna lyder sina egna lagar. Berättelserna spänner geografiskt över hela landet och innehåller många redogörelser för långa resor med skildringar såväl av Islands natur som av imponerande fordon vilka författaren verkar njuta av beskriva.

Stefán Mánis senaste roman *Nautið* (2015) är en berättelse där han tvinnar samman personer från Reykjavíks undre värld och bofasta på en avsides belägen bondgård vid en fjord på östra Island. Och precis som tidigare finns en diskrepans mellan utsida och insida. Läsaren svävar länge i tvivel om vad som

är rätt och vad som är fel, vad som är verklighet och vad som är övernaturligt, vad som är människa och vad som är djur. Det för tankarna till berättartraditionen i islänningasagorna, inte minst *Eyrbyggarnas saga* (som faktiskt utspelar sig i Stefán Mánis hemtrakter på Snæfellsnes), där gränsen mellan människa och kreatur blir otydlig. Detta har skildrats i flera isländska romaner som dock inte tillhör genren kriminallitteratur.

Den historiska kriminalromanen har sitt eget ombud inom den isländska deckartraditionen genom Viktor Arnar Ingólfsson. Han började sin karriär avsevärt mycket tidigare än de andra författarna, skrev två romaner kring 1980, *Dauðasök* (1978) och *Heitur snjór* (1982), men uppmärksammades på allvar först 1988 med sin roman *Engin spor* som utspelar sig på 1970-talet. En man hittas mördad och polisens efterforskningar ådagalägger kopplingar till hans fars mystiska död trettio år tidigare. Parallellt med berättelsen om brottet skildras Reykjavíks expansion och modernisering. Fadern var en ivrig förespråkare för järnväg (som ju ännu lyser med sin frånvaro på Island). Denna historiska deckare fick stort genomslag på sin tid, trots att Viktor inte fick något förlag att ge ut den, utan gav ut den själv innan ett förlag nappade – vilket kastar ett tydligt ljus på det faktum att ännu på den tiden hade kriminalromaner svårt att hävda sig på Island.

Viktor Ingólfsson tog sig sedan an 60-talet i sin roman *Flateyjargáta* (2002) som utspelar sig i en by på en liten ö i Breiðafjörður på Islands västkust. Romanen är ett vittnesbörd om forna tiders levnadssätt och Viktors popularitet grundar sig inte minst på hans skicklighet att beskriva miljö och atmosfär, vilket han lyckas så bra med att själva brottet ibland blir en bisak. *Afturelding* (2005) var däremot en mer renodlad kriminalroman där en seriemördare ger sig på gåsägare och samtidigt leker kurragömma med polisen, vilket är ett klassiskt motiv i den typen av berättelser. Viktors senaste roman heter *Sólstjakar* (2009) och där är samma polisteam som i *Afturelding* i arbete, och den här gången måste de lösa ett mord på Islands ambassad i Berlin. Återigen använder sig Viktor av det förgångna och läsaren dras med i skildringarna av stämningar och små detaljer som få isländska författare handskas bättre med.

Ragnar Jónasson har vunnit stor popularitet på kort tid. Han är advokat till yrket men hade översatt ett stort antal romaner av Agatha Christie innan han själv debuterade som författare. Hans första kriminalroman kom ut 2009 och heter *Fölsk nóta*. Där presenterar han romanhjälten Ari Þór Arason som brottas med en gåta i sitt eget liv. Hans far försvann spårlöst när Ari bara var ett litet barn. I vuxen ålder får Ari plötsligt ett brev som tycks innehålla ledtrådar om faderns öde. Denna första roman är i själva verket en personlig pusseldeckare där huvudpersonen söker svar om sin egen historia och familj. Men Ragnar valde att fortsätta berätta om Ari, och i nästa roman, *Snjóblind* (2010), har Ari utexaminerats från polisskolan och får erbjudande om jobb i Siglufjörður, som

är ett samhälle i norr med omkring 1 230 invånare. Ragnar har därefter skrivit några fler romaner om brott i Siglufjörður och blivit mycket populär både på Island och utomlands. Han är den isländske deckarförfattare som lägger sig närmast pusseldeckarstilen. Han använder sig av en skådeplats som utgörs av ett slutet samhälle, ofta inestängt på grund av vädret, för att få ett begränsat antal misstänkta. Generellt är mordena personliga och har ingen koppling till organiserad brottslighet eller någon olyckshändelse. Och alltså spelar också vädret ofta en stor roll för berättelsens utveckling, vilket också förekommer hos andra författare. Dessutom svävar den nordiska traditionens ande även över vattnen, genom huvudpersonens evinnerliga personliga problem med kärleken och andra traditionella bekymmer poliser har i denna romangenre.

I sin senaste roman *Dimma* (2015) ger sig Ragnar ut på nya marker. Huvudpersonen är en kvinnlig kommissarie i sextioårsåldern vid namn Hulda, som tilldelas ett specialuppdrag på grund av sin långa erfarenhet och får tampas med ett komplicerat brottmål som vävs ihop med en gåta i hennes eget liv. Romanen blev inte minst uppmärksammasad för huvudpersonens skull. Få hjältar i isländska deckare har varit kvinnor, än mindre kvinnor i övre medelåldern. Men det finns undantag, och de står att finna huvudsakligen hos kvinnliga författare.

Det är inte för intet som Yrsa Sigurðardóttir kallas den isländska deckardrottningen. Hon och Arnaldur Indriðason har turats om att toppa de isländska bokhandlarnas bestsellerlistor i flera år. Yrsa, som är utbildad byggnadsingenjör och också har praktiserat detta yrke, gjorde sitt inträde på den litterära arenan med barnböcker. Hon gav ut några sprudlande barn- och ungdomsböcker åren 1998–2003. Men 2005 slog hon igenom med sin första kriminalroman, *Þriðja táknid/Det tredje tecknet* (på svenska 2006). Där berättas om Þóra, en fränskild advokat i 40-årsåldern. Þóra har sedan figurerat i sex romaner, senast i *Brakið* (2011). Hon dras in i de olika deckargåtorna via sitt arbete som advokat, dock inte i form av juristdramer i en domstol. Þóra har två barn som hon inte riktigt hinner ta hand om. Det utmålas dock inte som något särskilt problem, vilket är det vanliga i den nordiska deckartraditionen, utan det hela skildras rätt humoristiskt (i stil med Yrsas barnböcker) och Þóra stövlar omkring med rester av cheerios på långbyxorna, barnen får sköta sig själva och hon blir superung farmor när hennes 16-årige son får barn. Hon tar det med en klackspark och har samtidigt ett obekymrat förhållande med en tysk utredningspolis vid namn Matthew.

Att böckerna om Þóra blivit så omtyckta beror kanske på att de så tydligt avviker från den nordiska traditionen som ofta tar sitt avstamp i att skärskåda samhällsproblem och låta dem reflekteras i detektivernas personliga tragedier. I Yrsas böcker är distansen enorm mellan deckarens person och familj, och de problem som kopplas till brotten. Men Yrsa har också skrivit andra slags

böcker, två fristående romaner och två med ett nytt deckarpar, polisen Huldur och psykologen Freyja i *DNA* (2014) och *Sogið* (2015). Freyjas specialområde är övergrepp mot barn. Som man kan vänta sig har brotten som skildras i dessa böcker koppling till barn.

Yrsa Sigurðardóttir har det gemensamt med Arnaldur Indriðason att vädret får gott om utrymme i texterna och utgör ett viktigt inslag i miljöbeskrivningarna: „Det här var det fyrtiofemte lågtrycket som dragit över landet denna vinter. De verkade bli allt djupare, allt våldsammare och aggressivare. Det verkade nästan som om vädrets makter och Island hade inlett en relation, där det visade sig att vädergudarna var våldsbenägna, de njöt av att puckla på landet och kunde inte på några villkor behärska sig. Som för att blåsa bort dessa tankar kom ett blött löv farande med en vindby rakt mot Huldurs ansikte. Det klistrade fast sig på kinden, slemmigt och kallt“ (*Sogið*, s. 22). Här är ett oväder under uppsegling liksom i så många av Arnaldurs romaner, men till skillnad från dem är vädret här inte nödvändigtvis en symbol för huvudpersonens sinnesstämning eller temperament, utan dessa beskrivningar står snarare för islänningarnas böjelse för att ständigt prata om vädret.

Yrsas berättelser har det gemensamma draget att de flätar samman vardagliga företeelser och skräckinjagande händelser. Vanliga människor upplever något skräckfyllt som sedan bagatelliseras med en uppsluppen eller humoristisk stil. Emellanåt gränsar skrällen till det övernaturliga, inte minst i de romaner som inte ingår i bokserier. Här kan nämnas *Ég man þig* (2010) och *Kuldi* (2012) där läsaren får sväva i stor ovisshet eftersom allt skildras på ett realistiskt sätt, vilket är grundregeln i en kriminalroman, men icke desto mindre tycks de realistiska beskrivningarna inte hålla streck. Läsaren lämnas med ett visst tvivel som är en fundamental ingrediens i skräckhistorien. Yrsa använder sig av det isländska folksagearvet med dess olika motiv; spöken, utsättning av barn och annat, men allt beskrivs på ett realistiskt sätt. Läsaren kan dock aldrig vara riktigt säker, vilket gör de här berättelserna än mer skräckfyllda.

En varierad flora

Det är ett anmärkningsvärt faktum att det i en så liten språkgemenskap som Island, med sina drygt 330 000 invånare, finns en så mångsidig utgivning av kriminalromaner. Inte bara är antalet författare ganska stort, stilarna skiljer sig också åt. Å ena sidan finns texter som brås tydligt på sin nordiska deckarsläkt där man lägger stor vikt vid brottens samhälleliga aspekter och där detektivenas privatliv spelar en viktig roll och till och med kastar ljus över vissa delar av utredningsarbetet. Detektivenas karaktärsdrag är inte olika dem som sägs känneteckna den nordiska deckartraditionen: Erlendur har problem med hjärtat, hans kollega Sigurður Óli har problem i äktenskapet, Árni och Katrín i Ævar Jóseppssons böcker har båda bekymmer i familjen, och detsamma kan

sägas om journalisten Einar som kämpar mot Bacchus. Å andra sidan finns texter som snarare är besläktade med thriller och skräck, ofta med anspelningar på fornnordiska berättelser eller folksagor, och där huvudpersonerna är helt andra typer än den traditionelle nordiske kriminalpolisen. Ett exempel är Þóra, huvudperson i flera av Yrsa Sigurðardóttirs romaner, en kvinna som tar problemen med en klackspark och följer det berömda isländska mottot att allt kommer att ordna sig. Stefán Mánis romanfigurer är i det närmaste symboliska, står för speciella egenskaper, inte olikt figurerna i islänningasagorna där utseende och beteende reflekterar sinnesstämning och personlighet. Och så finns förstås berättelser som placerar sig emellan dessa två typer, sådana som tar upp inslag av den hävdvunna pusseldeckaren liksom i Ragnar Jónaasons böcker, historiska romaner som hos Viktor Arnar Ingólfsson och Arnaldur Indriðasons senaste, för att bara nämna några.

Ett gemensamt drag, även om det inte är hundra procentigt, är anspelningarna på det hinsides. Indriðasons kommissarie Erlendur ser med jämna mellanrum sin döde lillebror skymta, men det sägs inte egentligen att det handlar om riktiga spöken, utan snarare en upplevelse Erlendur har, något han ofta ser i gränslandet mellan sömn och vaket tillstånd. Denna upplevelse blir dock mera verklig i den sista berättelsen om Erlendur, *Den kalla elden*, som tycks sluta med Erlendurs död och hans återförening med lillebror Bergur. Därmed är de inte längre åtskilda, Erlendur fattar återigen Bergurs hand, den som gled ur hans grepp många decennier tidigare. Och de två bröderna går hand i hand längs älven in i den ljusa morgonen (*Den kalla elden*, s. 288).

Som nämnts tidigare är sådana syner inte ovanliga i Yrsa Sigurðardóttirs romaner, som ofta har ett större inslag av skräck än andra isländska kriminalromaner, men liknande motiv kan även återfinnas hos Stefán Máni. Till sist måste påpekas att förmodligen är väder och natur mer framträdande i isländska deckare än i jämförbara nordiska texter. Regn och lågtryck sätter sin prägel på många berättelser, och det förekommer ofta naturskildringar där ett unikt landskap anger tonen för berättelsen.

Det är svårt att förklara den isländska deckarens stora internationella framgångar. Men det är nog uppenbart att de säkert uppfattas som exotiska av många utländska läsare av de skäl som nämnts ovan, vilket kan vara deras främsta dragningskraft. Det viktigaste skälet är dock säkerligen det att de isländska kriminalromanförfattarna tveklöst står sig i jämförelse med sina internationella kolleger när det kommer till berättelsernas kvalitet, vilket bekräftas av att denna genre har fått stadigt fotfäste på det fridfulla Island.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

HENRIK WIVEL

PÅ DEN VILDE SIDE – Gerda og Einar Wegener i fokus

Den danske kunstner Gerda Wegeners liv og værk beskrives med udstillinger på kunstmuseet Arken syd for København og i 2017 på Millesgården i Stockholm. Samtidig er kunstneren og hendes samlever Einar Wegener aktuell i filmen "The Danish Girl".

NT:s danske redaktør Henrik Wivel skriver om udstilling og film.

I Norden markeres 100 året for kvinders stemmeret i disse år. I den sammenhæng passer den danske kunstner Gerda Wegener (1885-1940) godt ind. For Gerda Wegener var om nogen en selvstændig kvinde med et grænsesøgende talent og et gennemgribende frisind. Hun og hendes samlever Einar Wegener realiserede et liv og et iscenesat kunstnerskab med flydende kønsidentiteter.

Gerda Wegener har ikke fået nogen fremtrædende plads i den kanoniserede danske kunsthistorie. Udstillingen på Arken vidner om, at det er en klar fejl. Gerda Wegeners egenart er blevet markeret på udstillinger på Kvindemuseet i Aarhus i 1993 og på Øregaard Museet i Hellerup i 1999, men det er først nu, at hendes liv og kunst bliver genstand for egentlig forskning. Arkens udstilling er derfor også en øjenåbner. For første gang bliver det muligt at se et samlet bud på hendes kunstneriske og menneskelige udvikling sammen med ægtemanden – og veninden – Einar Wegener, der i 1930 som en af de første i verden skiftede køn og tog navnet Lili Elbe.

Udstillingen på Arken (2015–2017) og i 2017 på Millesgården i Stockholm får dermed også et interessant transseksuelt perspektiv. Det transkønnede aspekt ved udstillingen er imidlertid legitimeret rent kunstnerisk. Det virkelig interessante ved Gerda Wegeners kunst er, at hun fordomsfrit tematiserer det transseksuelle i sine værker og gør det bærende, ikke alene motivisk, men også koloristisk og stilmæssigt. Som kunstner lader Gerda Wegener sig inspirere af de mest dekadente retninger inden for nyere kunsthistorie, nemlig rokoko, symbolisme og art deco. Og den symbiose er virkelig original.

Af samme grund blev Gerda Wegener et langt større navn i Frankrig end i Danmark. Gerda og Einar Wegener bosatte sig i dekadencens hjerte Paris i 1912, og Gerda fik en strålende karriere de følgende 15 år i byernes by, hvor hun plejede udsøgt omgang det litterære og billedkunstneriske bohememiljø, blev købt af Louvre museet, udsmykkede forretninger og tegnede for førende franske magasiner. Den franske digter Apollinaire hyldede hendes yndefulde

Gerda Wegener: Lili med fjervifte. Olie på lærred. 1920. Detalje. Privateje.

og usnerpede tegninger, der under Første Verdenskrig fik en uforfærdet satirisk brod rettet mod aggressorerne fra Tyskland.

At Gerda Wegener valgt at rejse til udlandet forstår man godt. For i Danmark fandt hun ikke samme forståelse, endsiges frisind. Gerda Wegener blev ufrivilligt centrum i den såkaldte "Bondemalerstrid" i 1907, da hun fik kasseret et kvindeportræt både af den censurerede udstilling i tilknytning til akademiet Charlottenborg og på Den frie Udstilling i København, der ellers hævdede at være fri af censur og akademisk magt. Det brugte kunstneren Gudmund Hentze til et opgør i dagbladet *Politiken* med den "fast sammenbrændte Klump af Bondemalere". Hermed mente Hentze de såkaldte "Fynbomalere" – Fritz Syberg, Peter Hansen og Johannes Larsen – der, med et naturalistisk og impressionistisk udgangspunkt, skildrede naturen og livet under åben himmel, langt fra den moderne metropol.

Debatten udartede hurtigt til en strid mellem den symbolistiske nerveadel i København og de anderledes "sunde" malere fra friluftskolonierne i Kerteminde og Skagen og skabte en fuldkommen idiotisk kunsthistorisk skillelinje mellem det "syge" og det "sunde" maleri i dansk kunst, der holdt helt op til midten af 1990'erne, hvor blandt andre undertegnede gjorde eftertrykkeligt op med den. Gerda Wegener selv holdt sig klogeligt uden for debatten, udstillede sine værker i private kunsthandler, og valgte eksilet – eller rettere et frirum, hvor der var bedre plads til og forståelse for hendes transkønnede motiver og tværaestetiske arbejder. Gerda Wegener var ikke for fastholdere og arbejdede utvungent mellem maleri, bladtegninger og design.

Det er lykkedes kuratorerne på Arken at opspore det herostratiske kvindeportræt, der var årsag til ”Bondemalerstriden”. Det illustrerer, sammen med en række andre hidtil usete værker, hendes udgangspunkt i epokens internationale symbolisme og skønvirke, hvor hun i de formative år helt øjensynligt hentede inspiration hos Aubrey Beardsley, Edvard Munch og Felix Vallotton og i Danmark hos Agnes Slott-Møller. Der er virkelig frapperende arbejder ind i mellem, som understreger hendes dygtighed og smidige talent. Frem mod 1920erne ændrede hun gradvist udtryk og bliver både kubistisk og art deco præget i sit udtryk. Det er her Einar Wegener i alle henseender kommer ind i billedet, både som sit gamle jeg og sit nye transkønnede som Lili Elbe. Gerda Wegener havde begge sine modeller lige ved hånden, så at sige.

Einar Wegener selv var også maler, og Arken viser en række af hans billeder, der vidner om vital inspiration fra Cezanne. Men det er ikke ham, der bliver grænseoverskridende – som kunstner. Det er Gerda Wegener. I en vifte af strålende art deco iscenesætter hun sig selv, Einar, Lili og andre fra det frigjorte miljø i Paris og kunstnerkolonien i Beaugency i raffinerede og forførende tableauer. Einar/Lili er ofte modellen i en række inciterende og raffineret maleriske studier over kvindelighed med tunge øjenlåg, lag af sminke, kækt hår, lange manierede hænder og fingre, og en cigaret vippende mellem de røde læber. Der er mode og magasinpræg over Gerda Wegeners stil, men også en radikal opfattelse af en rosa, hvid, ja excessivt blomstrende og obskøn farvepragt. Læg dertil en vidtdreven humor, et overskud. Gerda Wegener fremstiller aldrig kvinden som offer eller martyr, men som et suverænt selvstændigt væsen med et helt eget liv.

Havde danske museer og dansk kunsthistorie ikke sans for Gerda Wegeners egenart, så havde dansk presse det. *Politiken* og *Berlingske Tidende* brugte hende en årrække til deres weekendtillæg, og til magasinet *Vore Damer* skabte hun morsomme forsider, der gav den traditionsbundne maskulinitet baghjul. Hendes ideal var drengepigen, på fransk ”La Garconne”, der tvetydigt flirtede i grænselandet mellem de to antagonistiske og stereotype køn. Hele vejen igennem hendes produktion overskrider hun kønnets givne grænser og bruger art deco-stilens karakteristiske parallelle rytmik til at skabe et samspil mellem vore damer og vore herrer, så det til sidst ikke er til at se forskel.

I 1931 dør Einar Wegener/Lili Elbe som følge af kønsskifteoperationerne, og ægteskabet og fællesskabet mellem parret opløses. Gerda Wegener gifter sig med en italiensk flyverofficer og flytter til Marokko, hvorfra hun skaber flere ”orientalistiske” og eksotiske motiver, også disse med både prægning og overskud. Den danske maler J.F. Willumsen i hans sene overeksalterede periode er ikke langt væk. Derefter går det ned ad bakke, tiden løber på en eller anden måde fra Gerda Wegener. Hun flytter ubemærket tilbage til Danmark, hvor de jazzede og swingpjattede 1930ere mærkværdigvis ikke formår at samle hende op. Hun dør i 1940, syg, fattig og ensom, kun 55 år gammel.

*Fotografi af parret Gerda og Einar Wegener i København i 1924.
Det Kgl. Biblioteks billedsamling.*

Set i bagklogskabens ulideligt klare lys er det på tide, at Gerda Wegener med anderledes kraft skrives ind i dansk kunst-, design- og mediehistorie som en markant skikkelse. I det glimrende, indholdsmættede og oplysende katalog til Arkens udstilling er der visse forbehold over for karakteristikken af hende som ”dekadent”. Det bør der ikke være. Dekadencen og manierismen er i Gerda Wegeners tilfælde et adelsmærke. Danmark har ikke – bortset fra nogle få kunstnere en kort overgang i 1890erne, 1920erne og 1980erne – nogen virkelig dekadente kunstnere. Gerda Wegener er en sådan, der til fulde forstår at udnytte både sin egen og samleverens kønsmæssige potentiale og grænseoverskridende længsler.

At det ikke blot er Danmark og Sverige, der er ved at få øjnene op for Gerda Wegeners talent og Einar Wegeners kønsskifte, men hele verden, vidner Tom Hoopers amerikanske spillefilm *The Danish Girl* (Den danske pige, 2015) om. ”Den danske pige” baserer sig på en roman fra 2000 af den amerikanske forfatter *David Ebershoff*, der på baggrund af Einar Wegeners erindringer beskriver rejsen frem mod kønsskifteoperationen i 1930. Et modigt forsøg i en tid, hvor den slags operationer var ukendte og penicillin ikke fandtes. Einar blev den kvinde, han altid havde ønsket at være, men Lili Elbe overlevede ikke eftervirkningerne af operationen.

Ser man Arkens udstilling får man et indtryk af et frisindet kunstnerpar, der begge eksperimenterede med deres seksualitet og levede deres kunstnerdrømme igennem med stort overskud og mod. Denne alt andet end normative opfattelse af både kunst og køn med inciterende og flydende overgange får man ikke rigtig indtryk af i ”Den danske pige”.

Gerda Wegener:
Nøgen model med
kande. Akvarel.
1925-35. Privateje.

Filmen er en mere konventionel og sentimental udlægning af historien om parret. Her fremstilles Gerda – spillet af den svenske skuespiller Alicia Vikander, der modtog en Oscar for præstationen – som den traditionelle opofrende kvinde, der ser sin mand forsvinde til fordel for den kvinde, han altid har følt, han var inden i. Hun følger ham loyalt, men med smerten over at miste den erotiske dimension i forholdet. I stedet bliver "Den danske pige" en fortælling om Gerdas ubetingede og opofrende kærlighed, og Einars – spillet af britiske Eddie Redmayne – afgørende eksistentielle valg om at blive den, hun dybest set er.

Men rent dramaturgisk fungerer "Den danske pige" udmærket på egne præmisser. Filmens melodramatiske potentiale foldes professionelt ud, og historien bevæger sig skæbnebestemt frem mod det uafvendelige, afskeden og i en vis forstand også befrielsen, da Einar bliver til Lili. Filmen er tydeligvis lavet som et partindlæg for transseksuelles rettigheder og muligheder. Det er både sympatisk og støtteværdigt; det virker derfor også legitimt, at filmen forsøger at sætte det store følelsesregister i svingninger.

Gerda Wegener: En sommerdag. Einar Wegener ved staffeliet, Lili nøgen og Elna Tegner med akkordeon og fru Guyot med bog. Olie på lærred. 1927. Privateje.

Eddie Redmayne brænder følelsesmæssigt igennem med en sensibilitet i ansigt og udtryk, der rykker ved den normative kønsopfattelse. I filmens smukkeste scene er Einar/Lili alene på et bordel i Paris, hvor han/hun iagttager en prostitueret igennem en glasrude. Ikke fordi han/hun begærer hende, men for at aflæse hendes bevægelser med en dyb solidaritet. Det er karakteristisk en scene uden ord, renfærdig som en pantomime om kønnets smerte og mulige forvandling.

Som dansker er det en lidt surrealistisk oplevelse at se "Den danske pige". Filmen foregår angiveligt i Vejle, København, Paris og Dresden og er tydeligvis skabt for et amerikansk publikum, der skal bekræftes i deres forestillinger om det gamle romantiske Europa. Indendørsscenerne i København er malet op som var det udsøgte Vilhelm Hammershøi-malerier, og udendørs er der – bortset fra et par skud af art deco bygningen "Stærekassen" ved Det Kongelige Teater – ikke meget brølende 1920'ere over filmen. I stedet toner et Guldalderkøbenhavn frem med Nyhavn, Nyboder og Gl. Strand med fiskekoner. Scenerne fra Paris er optaget i Frederiksstaden, og amerikanske turister vil blive skuffede, når de besøger Vejle i den tro, at der er høje bjerge, skærgård og evig sne!

Eneste virkelig autentiske location er Det Kongelige Danske Kunstakademi på Charlottenborg, som danner ramme om flere scener. I salene ser man maleren og professoren C.W. Eckersbergs frapperende nøgenstudier i baggrunden. De er helt klart det erotiske mest dristige i "Den danske pige". Skal man have den ægte frisindede og fordomsfri vare må man gå tilbage til Gerda Wegeners egen kunst og den nybrydende udtryk for kønnet, der ligger i hendes motiver.

Gerda Wegener. Katalog med bidrag af Christian Gether, Nikolaj Pors, Andrea Rygg Karberg, Tobias Ravn, Frank Claustrat og Amalie Grubb Martinussen. Arken. Museum for moderne kunst og Millesgården 2016 og 2017.

Den danske pige. Instruktion: Tom Hooper. Manus: Lucinda Coxon efter roman David Ebershoff. Foto: Danny Cohen. USA 2015.

DAGFINN WORREN

NORSK ORDBOK

FRÅ A TIL Å I TOLV BAND

Norsk Ordbok blei ferdigstilt tidleg i 2016, 50 år etter at første bandet kom ut. Etter ei stor satsing frå omkring tusenårsskiftet, kalla Norsk Ordbok 2014, blei verket sluttført litt seinare enn til Grunnlovsjubileet i 2014.

Professor i nordisk språkvitenskap og hovudredaktør, Dagfinn Worren, arbeidde som redaktør ved ordboka gjennom heile si tid som tilsett ved Universitetet i Oslo. Han gir her eit oversyn over nokre sider ved den lange historia til Norsk Ordbok.

Innleiing

Norsk Ordbok med undertittelen *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* vart fullført våren 2016 med tolv band. Det vart markert som ei nasjonal storhending med festsamkome i Aulaen til Universitetet i Oslo. Til liks med dei fleste store og nokre mindre språksamfunn i Nord- og Vest-Europa har Noreg med denne fullføringa fått si nasjonale, vitenskaplege ordbok, utvikla over fleire generasjonar. Vikør (2011: 165) omtalar slike verk som fleirgenerasjonsordbøker. Ei slik ordbok kan karakteriserast som ei diakron ordbok som gjennom eit omfattande kjeldemateriale gjev eit heilportrett av ordtilfanget i språket over ein viss historisk periode. Fram til 2000-talet var det eit særmerke at slike ordbøker vart utgjevne på papir i svært mange band. Godt kjende døme frå Norden er *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB; 1898–) og *Ordbog over det danske Sprog* (ODS; 1918–56). For den andre norske målforma, riksmål/bokmål, finst firebandsverket *Norsk Riksmålsordbok* (1937–57) med to supplementsband frå 1995. Frå Europa elles kan nemnast *Deutsches Wörterbuch*, *Oxford English Dictionary*, *Woordenboek der Nederlandsche Taal* og *Wurdboek fan de Fryske Tael*.

Med alfabetisk publisering av store mengder kjeldemateriale som krev omfattande analyse, er utgjevingstida ein kritisk faktor i utarbeidinga av slike verk. Denne artikkelen handlar om korleis "Norsk Ordbok" gjennom fleire dramatiske omskiiftingar kunne fullførast i tolv prenta band på 86 år.

Første planen

Den moderne nynorske ordbokshistoria byrja for alvor med *Norsk Ordbok med dansk Forklaring* av Ivar Aasen (1813–96) frå 1873. Ordtilfanget i denne ordboka var berre henta frå dei norske dialektane, for litteraturen på landsmål, seinare nynorsk, var enno sparsam.

Men den nynorske skriftkulturen var i sterk vokster, og eit ønske om ei ordbok for heile den nynorske språkkulturen melde seg. Opptaket til ei slik ordbok skjedde i 1927. Då sende det nynorske litteraturselskapet og forlaget Det Norske Samlaget ein søknad til Kyrkje- og undervisningsdepartementet om løyving på statsbudsjettet til ei vitskapleg ordbok over det nynorske målet med nynorsk som redigeringspråk. I første omgang førte ikkje denne søknaden fram, men han vart fremja på nytt i 1929, og det gav løyving i 1930 med utsikter til løyving i sju nye år. Dermed kunne det faglege arbeidet byrje på "Norsk Ordbok", som ordboksverket frå då av heitte med tilknytning til namnet på Aasens ordbok. Det vart lagd ein trepunkts plan for korleis dette arbeidet skulle leggjast opp (Skard 2016: 57):

- Alle norske ord som fanst i kjende ordbokskjelder, særleg dialektordbøker, skulle redigerast saman i eitt verk og gjevast ordforklaringar på nynorsk.
- Nytt tilfang frå dialektane skulle samlast inn.
- Ordtilfang frå den nynorske litteraturen med så god sjangerdekning som mogleg skulle framskaffast.

Tanken om ei slik systematisk samanføring av ordtilfanget frå dialektane og skriftmålet hadde Aasen sett fram i 1873-ordboka si. I denne tenkjemåten ligg det at dialektorda er normale norske ord, korkje meir eller mindre. Det vart lagt vekt på at det einskilde ordet kunne få litterær meirverdi og på den måten få fine nyansar etter innhald, stemning, stil og litteraturslag: «den ferdige ordartikkelen skal syna att heile denne voksteren i samandrag.» (Skard 2016: 64.)

Samanarbeidinga av dei eldre norske ordbøkene resulterte i «Grunnmanuskriptet». Det er eit upublisert ordboksmanuskript på 13 500 maskinskrivne sider med 130 000 ordartiklar, som låg føre kring andre verdskrigen (1940-45). Til å skaffe meir ordtilfang frå dialektane melde det seg allereie fram til juni 1932 frivillige, uløna innsamlarar frå nesten 300 av dei 689 kommunane som Noreg då hadde. Sameleis var det stor entusiasme for å skrive ut tekstbelegg på ordsetlar (arkivkort) frå den nynorske litteraturen. Mot slutten av 1930-talet var det sendt inn ein million setlar til det ordarkivet for dialektar og litteratur som "Norsk Ordbok" bygde opp. 20 prosent var opplysningar om målføreord, resten var litteraturbelegg (Vikør og Wetås 2016: 20).

Å føre dette nye materialet inn i Grunnmanuskriptet var ei fagleg utfordring i seg sjølv. Ytre omstende som den tyske okkupasjonen av Noreg skapte sine vanskar på det praktiske området. Dertil kom stor usemje om fagleg styring og om utgjevingsmåte. Redigering etter emne og fag vart sett opp mot alfabetisk publisering.

Ny planlegging med større siktemål

Etter krigen vart det fornying i redaksjonen, noko som løyste den interne floken. Det var då klart at å berre fylla ut Grunnmanuskriptet med innsamla tilfang frå dialektane og utskrivne sitat frå litteraturen, ikkje var ein tilfredsstillande arbeidsmåte. Heile materialet hadde no vorte så omfattande at gammalt og

nytt burde sjåast under eitt med den følgja at redigeringa burde byrje på nytt frå grunnen av (Bø 1989: 20). Dermed tok ein ny planleggingsperiode til no med Alf Hellevik som fagleg kraft, frå 1948 med tittelen hovudredaktør. Etter mønster frå dei andre nordiske nasjonalordbøkene fekk ordartikkelen ein informasjonsstruktur der dokumentasjon er eit særmerke. I denne modellen med formelle, semantiske, så vel som kombinatoriske (døme med eventuell forklaring) kategoriar var det uproblematisk å innpasse opplysningar om heimfesting (geografisk utbreiing) for dialektorda.

I 1966 kom første bandet av "Norsk Ordbok" ut med undertittelen «Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet». I den låg heile programmet for ordboksverket. Bandet var på 750 sider med ordbokstekst i tillegg til innleiing og ymse forklarande nøklar til ordboksteksten, og synte greitt at å redigere ord frå dialektane og litteraturen i éi vitskapleg ordbok var godt foreinleg. Det er på dette punktet "Norsk Ordbok" skil seg frå dei fleste andre nasjonale, vitskaplege ordbøkene, som i hovudsaka er litterære. Dette første bandet dekte alfabetsekvensen *a-doktrinær*. Ved denne utgjevinga opplyste forlaget at verket var planlagt til 10 band, som var ei monaleg utviding frå første planen med to eller tre band. Utifrå redigeringa av dette bandet, ville ein meldar heller rekne med 11–12 band (Gundersen 1967: 148), noko som skulle vise seg å vere eit råkande overslag.

Mottakinga av første bandet synte at redaksjonen hadde lukkast med å finne balansen mellom eit stadig aukande arkivmateriale og presentasjonen av det i høvelege ordartiklar. Utfordringa låg i finansieringa. Dei sju åra med tilsegn på til saman 75 000 kroner frå departementet var for lenge sidan gått. Løysinga vart eit felles grep for alt norsk offentleg ordboksarbeid.

Norsk Ordbok til Universitetet i Oslo

Stortinget vedtok at dei offentlege ordboksverka for gammalnorsk, bokmål og nynorsk skulle samlast i eit eige institutt på Universitetet i Oslo. Universitetet fekk tilført midlar som svarte minst til det aktivitetsnivået som dei ulike miljøa hadde før overføringa, som skjedde 1. juli 1972. "Norsk Ordbok" med samlingar vart ei eiga avdeling for nynorsk under Norsk leksikografisk institutt.

Når ordboksverka var ein del av den permanente verksemda til universitetet, førte det også med seg nye organisatoriske plikter. Men viktigast var likevel tryggleik for arbeidsplassane, slik at det redaksjonelle arbeidet kunne ha hovudfokus på etterprøvbar kvalitet. Jamføring med dei tilsvarende andre nasjonale ordbøkene var i så måte ein viktig målestokk. Etter band 2 med alfabetsekvensen *dokument-flusken* i 1978 og band 3 med *flusker-gigla* i 1994 kom det ei omfattande melding av Karen Margrethe Pedersen i *danske folkemål*, som særleg bygde på dei utkomne banda:

[S]om sprogbeskrivelse indeholder NO en rigdom af oplysninger om norsk sprog – dets ordforråd og orddannelse, ordenes uttale, bøjning, geografiske udbredelse, etymologi, brugsområde, betydning, stilleje og fraseologi. Hvad indholdet angår, er NO fuldt på højde med andre store nationale ordbøger som *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS) og *Ordbok över Svenska Språket* (SAOB).

(Pedersen 1998: 106)

Det leksikografiske arbeidet i Norsk Ordbok hadde altså ein trygg vitenskapleg standard.

Dokumentasjonsprosjektet

Ordboka måtte som universitetstiltak også tilpasse seg eit universitetssamfunn i stadig endring og utvikling. Her melde informasjonsteknologien seg med stadig større kraft, også for språkleg dokumentasjon. For kulturelle og språkvitenskaplege samlingar frå alle dei humanistiske fakulteta ved dei norske universiteta vart det på 1990-talet sett i gang eit digitaliseringsprosjekt, kalla *Dokumentasjonsprosjektet*. Setelarkivet til "Norsk Ordbok" var det mest omfattande av dei samlingane som vart digitaliserte. På denne tida inneheldt det 3,2 millionar ordsetlar. Denne digitaliseringa bar bod om at dei strenge krava til formalisering og strukturering i språkteknologien også kunne utviklast til verky i leksikografien.

Samstundes fekk "Norsk Ordbok" ny hovudredaktør i Lars S. Vikør. I artikkelen der han introduserte nemninga «fleirgenerasjonsordbøker», tok han opp mange av dei utfordringane slike verk måtte hanskast med, trass fagleg høgt nivå (Vikør 2011: 178f). Denne artikkelen frå 1997 kan lesast som eit uttrykk for veksande endringsvilje i redaksjonen for ei omlegging av arbeidet, ikkje minst i høve til språkteknologien.

Forprosjektet

Språkteknologiske verky framstod som effektiviserande reiskapar, og utgjevingsfarten for "Norsk Ordbok" vart eit tema. Med dei tilgjengelege ressursane og arbeidsmåtane kunne verket fullførast i 2060. Ikkje minst forlaget argumenterte for at ordboka måtte få dei naudsynte ressursane til ei mykje snøggare fullføring. Svaret kom i første omgang i ei stortingsmelding om arkiv, bibliotek og museum. Denne meldinga omtala ei fullføring av "Norsk Ordbok" som eitt av fire høvelege jubileumsprosjekt i feiringa av 200-årsminnet for den norsk Grunnlova frå 1814. Leiar Hans H. Skei ved det dåverande Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, som "Norsk Ordbok" hadde lege under sidan 1990, tok ansvar og engasjerte våren 2000 juristen Steinulf Tungesvik til eit tre månaders forprosjekt som skulle greie ut om vilkåra for eit "Norsk Ordbok" 2014-prosjekt. I mandatet heitte det at talet på

ordboksband skulle ufråvikeleg vere tolv, samstundes som kvaliteten skulle oppretthaldast på internasjonalt godteke nivå for vitenskapleg ordboksarbeid (Tungesvik 2000: 4).

Rapporten var klar på kva prioriteringar som måtte til for å gjennomføre prosjektet og vart på den måten eit styringsdokument. Det galdt både organisatorisk tilknytning, utbygging av redaksjonen og naudsynte endringar i arbeidsmetodikk. Her ville dei språkteknologiske løysingane som måtte utviklast, spele ei nøkkelrolle. Rekruttering og opplærings- og kvalifiseringsperiode for nye redaktørar var skjønnsamt vurdert. Med alle omsyn tekne vart det samla årlege årsverkbehovet fram til 2014 rekna til 28 når ein etter ein opptrappingsplan nådde normal drift (Tungesvik 2000: 27).

Prosjektorganisasjonen Norsk Ordbok 2014

Stortinget slutta seg til forprosjektrapporten i 2001. Dermed kom dei iverksettjande aktørane, Universitetet i Oslo og staten ved Kulturdepartementet, som har det politiske ansvaret for norsk språk, på banen. Dei inngjekk ein forpliktande avtale. Avtalen gav universitetet ansvaret for å dekkje driftskostnader irekna lokale med turvande infrastruktur og for å føre vidare dei stillingane som det alt hadde i ordboka. Kulturdepartementet skulle føre vidare ei ekstraløyvinga frå slutten av 1980-åra og dekkje nye lønskostnader i perioden 2002-14 (Vikør og Wetås 2016: 28). Den vitale delen av denne samarbeidsavtalen var såleis at Kulturdepartementet skulle koste dei nye stillingane i opptrappingsplanen.

Ordboka fekk ein eigen prosjektorganisasjon med bruksnamnet Norsk Ordbok 2014, der årstalet var ei stadig påminning om sluttåret. Organisasjonen fekk eige budsjett, der lønsmidlane til nye stillingar frå Kulturdepartementet var hovudinntekta. Det nye grepet i organiseringa var ein prosjektdirektør som rapporterte til eit eige prosjektstyre. Direktøren hadde dagleg ansvar både for administrasjon, økonomi, personalsaker og resultatoppnåing i tillegg til å ha det avgjerande og siste ordet i faglege spørsmål. I prosjektperioden hadde ordboka to direktørar. Dr. art. Kristin Bakken fekk på plass organisasjonen og opptrappingsplanen med rammer og vilkår for at ordboka kunne fullførast i 12 band til 2014. Frå 2008 overtok dr. art. Åse Wetås. Ho kom frå redaksjonen og vart den organisatoriske krafta som leidde prosjektet i mål etter ei kritisk avslutning.

Forprosjektrapporten la til grunn at ordboksarbeidet måtte over på ei full-elektronisk plattform og med den kvaliteten som galdt for internasjonalt godteke nivå for vitenskapleg ordboksarbeid. Overgangen til ei slik plattform var mogleg fordi Dokumentasjonsprosjektet var ført vidare med ein eigen etterorganisasjon ved Universitetet i Oslo som *Eining for digital dokumentasjon* (EDD) med Christian-Emil Ore som leiar. Også i redaksjonen vart det

ei omlegging der både kompetanse og spesialisering spelte inn, slik at fleire funksjonar fekk hovudredaktørstatus. Viktigast her var det at Lars S. Vikør heldt fram som hovudredaktør med særleg ansvar for fagleg kvalitet i manuskriptarbeidet, og at Oddrun Grønvik frå redaksjonen rykte opp som hovudredaktør for den språkfaglege tilpassinga av "Norsk Ordbok" til ei digital plattform. Den språkfaglege tilpassinga kravde eit tett samarbeid med EDD. Redaksjonen hadde ansvaret for å definere dei språklege formata, medan EDD utvikla programvara på den nye plattformen for dei informatiske kategoriane i redigeringsprogrammet og dei andre digitale komponentane.

Då Norsk Ordbok 2014-prosjektet byrja, låg det føre meir eller mindre trykkjeklart manuskript ut bokstaven *h*, som fylte heile band 4 (*gigle-harlemmerolje*; 2002). Band 5 (*harm-jåttut*; 2005) vart også for ein stor del fylt av 'gammalt' manus i tekstfiler, men frå og band 6 måtte alt manuskriptarbeid skje på den digitale plattformen. Det vil seie at redigeringa gjekk føre seg i eit redigeringsprogram som var strengt forma ut etter dei opplysningstypene som redigeringa av dei fem første banda hadde gjeve. Programmet var elles kopla opp mot eit materiale som i hovudsaka var elektronisk tilgjengeleg i ein ny applikasjon kalla Metaordboka. På dette tidspunktet var det ein søkjeinngang til fleire arkiv, Grunnmanuskriptet og nokre få leksikalske kjelder. Særleg vart dei leksikalske kjeldene seinare monaleg utvida, ikkje minst med lokale elektroniske ordsamlingar. Dertil tok også Norsk Ordbok 2014-prosjektet i bruk tekstkorpus som då var ei etablert nyvinning i leksikografien (Ridings og Grønvik 2012: 524). Dette tekstkorpuset fekk greitt namnet *Nynorskorpuset* og vart bygd opp av Daniel Ridings på basis av ein allmenn standard (Ridings 2005: 317). Ved prosjektslutt hadde korpuset vakse til 106 mill. laupande ord av tekstar frå 1860 og framover. Det gav eit uhilda deskriptivt bilete av nynorsk språkbruk, og det var særleg tenleg til å finne gode bruksdøme.

Nyvinningar

I vitenskapleg dokumentarisk arbeidsmåte må tidlegare praksis alltid kritisk vurderast. Omlegginga til å redigere på ei fullelektronisk plattform avdekte såleis ein fagleg kategori i språkbeskrivinga som no ikkje kunne oversjåast. Det galdt beskrivinga av fleirordige uttrykk. Slike uttrykk kan vere faste semantiske einingar der tydinga ikkje er opplagd utifrå orddelane. Det kan jamvel vere tale om fleire tydingar, og desse tydingane kan i sin tur kan få eigne døme. Til oppslagsordet *svenske* er det til dømes knytt fleire slike uttrykk, såleis *gjera svenske av seg*, vidare *som håret på ein snau svenske* og dertil *slå svenskar*. I "Norsk Ordbok" og i ordbøker flest hadde ikkje slike fleirordige uttrykk vore identifiserte som eit eige fenomen, men berre vore innpassa mellom døma, meir eller mindre tilfeldig. Men med dei strenge og eintydige krava som gjeld

i datastrukturering om å føre einsarta materiale i same kategori, måtte slike uttrykk få si eiga handsaming. Denne typen uttrykk har i "Norsk Ordbok" fått nemninga *underoppslag* med tanke på at dei har fleire viktige eigenskapar sams med sjølvne oppslagsordet som eiga tyding og egne døme. Eit hovudkriterium er at slike uttrykk er rimeleg faste i form og ordfølgje. I prent er fellesskapen med oppslagsord markert med same skriftgrad som oppslagsordet, dvs. halvfeit skrift. Underoppslaget representerer såleis ei nyvinning i språkbeskrivinga som vart fremja av einskapskravet frå språkteknologien.

Den særlege utfordringa som låg i innføringa av denne kategorien, var at ho braut med einskapskravet for det visuelle uttrykket av ordartikkelen i dei første banda. Men den faglege vinninga, nærast openberra av språkteknologien, var så viktig at det var opplagt at ho måtte overstyre tidlegare skiftande føringsmåtar. Den same språkteknologien gjev elles høve til nye visingsmåtar, og då er kartfunksjonen den mest iaugefallande. Kastet segner geografisk utbreiing for ordtydingar og uttrykk.

Det nye artikkelformatet vart ein viktig suksessfaktor både når det galdt god struktur i den einskilde artikkelen og for kvalitativ sikring. Artikkelskjelettet gjer at tydingsordninga vart mykje fastare enn før, og ei mengd detaljar, som t.d. kjeldeføring, må gjerast på ein føreskriven måte. (Grønvik og Ore 2016: 135). Redigeringsprogrammet har såleis medverka til meir effektiv og einskapleg redigering. Resultatet er sterkt og eintydig: Bak dei fire første banda låg det 43 redaktørårsverk per band, medan det for dei åtte siste banda minka det til 35 redaktørårsverk per band (Grønvik, Vikør og Wetås 2016: 2).

Sluttord

Universitetet i Oslo har valt å avvikle samfunnsoppdraget som det generøst fekk av Stortinget med verknad frå 1. juli 1972. Ved prosjektslutt for Norsk Ordbok 2014 var det likevel openbert at det dokumenterande, digitale språkuniverset som ordboksverket var ein markant del av, hadde ein samfunnsrelevans som andre akademiske miljø såg både den språkvitskaplege og den allmenne kulturpolitiske verdien av. Denne forståinga gjorde desse miljøa, som representerte universitet og høgskular frå heile Noreg, omfattande greie for i eit brev til Kulturdepartementet (29.01.2015). Særleg vart det framheva at også dei eldste banda av "Norsk Ordbok" måtte over på den fullelektroniske plattform. Synspunkta i brevet vart også gjort kjende for Kunnskapsdepartementet, som dei norske universiteta og høgskulane høyrer inn under. Departementa var lydhøyre for argumentasjonen. I tildelingsbrevet frå statsbudsjettet 2016 som Kunnskapsdepartementet sende til Universitetet i Bergen (dagsett 18.12.2015), heiter det i lidenskapslaut departementsspråk (s. 8):

Universitetet i Oslo ønsker ikke å ha ansvaret for videre drift og forvaltning av samlingene knyttet til leksikografi og navnegransking. Etter en samlet vurdering har departementet kommet til at samlingene overføres til Universitetet i Bergen. Budsjetttrammen til Universitetet i Bergen er dermed økt med 6 mill. kroner. [...] Universitetet i Bergen bør vurdere eventuelle samarbeidspartnere i den videre drift, forvaltning og bruk av samlingene.

Bergens Tidende kunne 3. september 2016 melde at «[a]rvesølvet i norsk språk er kjørt over fjellet,» og kvantifiserte det til 80 tonn arkiv- og biblioteksmateriale. Høgskulen i Volda har fått særskilt ansvar for "Norsk Ordbok". Ordboka er berga.

Litteraturliste

- Bø, Reidar 1989: Arbeidet med Norsk Ordbok. I O. Almenningen og O. Grønvik (red.): *Ord og mål. Festskrift til Magne Rommetveit*. Oslo: Kringkastingsringen. S. 80–90.
- Grønvik, Oddrun, L.S. Vikør og Å. Wetås. 2016: *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet (NO): Kort historikk*. (Upublisert.)
- Grønvik, Oddrun og Christian-Emil Smith Ore 2016: Nyskapinga i elektroniske ordbøker og språksamlingar. I H. Urdland Karlsen, L.S. Vikør og Å. Wetås (red.) 2016. S. 132–141.
- Gundersen, Dag 1967: [Melding av] Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. *Maal og Minne* 1967: 147–152.
- Pedersen, Karen Margrethe 1998: Norsk Ordbok. En anmeldelse. *danske folkemål*. 1998: 105–114.
- Ridings, Daniel 2005: Nynorskorpuset vid Norsk Ordbok 2014: Integrering med redaktionsarbeite. I R.V. Fjeld og D. Worren (red.). 2005. S. 315–325.
- Ridings, Daniel og Oddrun Grønvik 2012: A corpus based method for a diachronic study of the central vocabulary of New Norwegian. I B. Eaker, L. Larsson og A. Mattisson (red.): Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden. Lund 24–27 maj 2011. Lund: Nordiska föreningen för lexikografi.
- Skard, Sigmund. 2016: Norsk Ordbok. Historie – plan – arbeidskippnad. I H. Urdland Karlsen, L.S. Vikør og Å. Wetås (red.) 2016. S. 40–67. Først prenta i 1932.
- Tungesvik, Steinulf. 2000: *Norsk Ordbok 2014 – om vegen fram til fullføring av ordboksverket i 2014*. (= «Forprosjektrapporten». Upublisert.)
- Vikør, Lars S. 2011: Fleirgenerasjonsordbøker og tida. I O. Almenningen, M. Hovdenak og D. Worren (red.): *Lars S. Vikør. Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør*. Oslo: Novus forlag. S. 165–180. Først prenta i 1997.
- Vikør, Lars og Åse Wetås 2016: Norsk Ordbok: om folket – av folket – for folket. Historia om ordboksverket fram til i dag. I H. Urdland Karlsen, L.S. Vikør og Å. Wetås (red.) 2016. S. 15–39.

POUL HOUE

NORDISKE BUD PÅ GODE EUROPÆERE

I 2012 tildeltes EU Nobels Fredspris. Men var hæderen fortjent? Hvor godt er EU, og hvad er "en god europæer"? På det sidste har Nietzsche, men også nordister både før og siden, svaret tankevækkende.

Professor Poul Houe, University of Minnesota, diskuterer svarenes indhold, form og betydning for det europæiske projekt og dets forgreninger til Norden. Det sker i lyset af de aktuelle kriser, globaliseringen og migrationen.

I Nobel-begrundelsen roses europæerne for at fremme "fred og forsoning, demokrati og menneskerettigheder", for "opbygning af gensidig tillid" mellem tidligere fjender og for løsning af "mange etnisk baserede nationale konflikter". Trods EUs kamp med "alvorlige økonomiske problemer og betydelig social uro", ønskede Nobelkomiteen at fremhæve det "vigtigste resultat": at de 500 mill. borgere i de 27 medlemslande alt i alt er prisværdige.¹

En lignende opstemt vurdering skyldes den nu afdøde britiske historiker Tony Judt, som i bogen *Reappraisals* fra 2008 så Europa som globaliserings rollemodel. Hverken handel eller kommunikation er her det centrale, men nye fællesskabsformer og nedbrudte grænser, som europæerne praktiserer bedre end andre.² Hverken Judt eller Nobelkomiteen taler direkte om "gode europæere", men begrebet dækker hvad begge har at sige. Eller havde at sige, for siden de ytrede sig, har Europa været i sådan modvind at man må spørge sig om de roste lever op til deres gode rygte. Mange af de mellemøstlige flygtninge og migranter som i dag river sig på sydeuropæiske pigtrådsnet har utvivlsomt deres tvivl, og selv internt i EU er glansen mange steder gået af Skt. Gertrud. Det er en krise der længe har ulmet, og som amerikaneren Ian Buruma netop har sammenfattet i en artikel skrevet fra Bryssel, Europas hovedstad.³

Hvad denne by symboliserer, er kontinentets historie som et hus splidagtigt med sig selv. Dets bureaukratiske organer, udsprunget af EUs forformer i efterkrigstidens Europa, huserer her i tekno-moderne paladser. Organisationens fædre – Schumacher, Spaak, Monnet – var sværmeriske teknokrater der forestillede sig en ny overnational orden, uforstyrret af stridigheder som dem, der næsten havde aflivet kontinentet kort forinden. Dette ny Europa skulle være abstrakt og rationelt, økonomisk lukrativt for alle og struktureret så bureaukratisk neutralt at ingen politiske associationer kunne true dets virkeliggørelse.

Men så godt som denne afpolitiserede model kan have tjent sit formål fra begyndelsen med den europæiske kul- og stålunion til næste skridts EEC (senere i 1950'erne), lige så uegnet viste den sig som retningsviser for den

videre udvikling. Som det nye Europa kom sine demokratiske idealer nærmere, viste den apolitiske kurs sig lammende. Fremtidens vitalitet befinder sig ikke i pseudo-neutrale bureaukraters glashuse men i migranternes spraglede parallelsamfund og andre dele af hovedstadens – og Europas – rå virkelighed. Det er Burumas centrale pointe.

For at vurdere hvad en god europæisk holdning måtte indebære under de forhold, kan det lønne sig at gå lidt dybere i historien efter mulige nuancer og forbehold til Nobelkomiteens – og Tony Judts – vurdering af Europa; altså efter ”gode europæere” af relevans for det stadium af kontinentets udvikling hvorpå vi nu befinder os, ifølge Buruma.

Et tankefoster

Som bekendt var Nietzsche den der først møntede begrebet ”den gode europæer” – og bl.a. anvendte det på Georg Brandes⁴, der gjorde Nietzsche europæisk berømt. Tidligere havde Brandes selv skrevet en bog om Esaias Tegnér, som siden en anden dansker – Jørgen Bukdahl – skulle skildre som en god europæer i bogen *Det europæiske menneske*. Hver for sig – og i en vis intertekstuel samklang – fremviser de fire forfattere en mere fuldbyrdet europæer end det tankefoster den norske Nobelkomite i 2012 barslede med.

For Nietzsche, i *Hinsides godt og ondt* (1886), står gode europæere for åndsfrihed og raceblanding – dengang var jøderne de særligt ildesete – og for modstand mod patriotisme, specielt tysk.⁵ Nietzsche fryder sig over Napoleons udbrud ved mødet med Goethe – ”Se, hvilket menneske!” – da alt kejseren havde ventet sig var en tysker! Han – Nietzsche – ligefrem kursiverer at ”Europa ønsker at blive ét.” Bedre udtryk for globalisering og grænseovergange kunne Judt ikke have ønsket sig. Kunstnerisk form, urgammel kulturel mangfoldighed og syntesen af nord og syd sammenføjes i Nietzsches europæiske humanitetsideal med frigjort væremåde og en fylde af åndsevner som er helt modsat snæversynet, umusikalsk nyttetænkning som den engelske. For gode europæere er kundskaber ikke endemålet; jo mere man ved om tilværelsen, desto mere grufuld – og æstetisk opløftende – opleves den. Værdier er ikke givne, men må idelig søges og skabes.

Det gode Europa emmer af en kreativ handlekraft, som gør Nobelkomiteens klicheer til skamme. Af dem fremstår snarere det kontinent som kenderen Walter Laqueur skildrer i *The Last Days of Europe: Epitaph for an Old Continent* (2007), og som USAs tidligere forsvarsminister James Schlesinger fandt ”plaget af demografiske lidelser, en aldrende befolkning, en velfærdsstat som i stigende grad er for bekostelig og muslimske minoriteter som tilsyneladende ikke lader sig assimilere. Europæiske eliter har foretrukket at dvæle ved fortiden snarere end konfrontere nutiden og udsigterne for fremtiden. En effektiv modgift til myten om den bløde supermagt.”⁶

Den republikanske retorik fornægter sig ikke, men hvem har ikke fundet et vist belæg for ordene i reportager fra den europæiske scene. Den sobre politiske kommentator David Ignatius skrev i foråret 2016, at ”hvis Europa var en aktie, ville en pragmatisk investor sælge den, selv med mindskede omkostninger og sentimental tilknytning. Uden radikal omstrukturering er det [Europa] et foretagende på vej mod nederlag.”⁷

Poetisk fritænker

I sit Tegnér-portræt fra 1878 foregriber Brandes Nietzsches gode europæer på flere led. Den svenske nationalskjald er en overgangsfigur: et oplysningsmenneske med hang til romantik, en romantisk idealist af nordisk aftapning, ulig hans fortolker, der så sig selv som en romantiker i krig med romantikken (110-11, 227-28, 16, 18, 20).⁸ Men også kosmopolitisk tankefrihed udfolder Brandes’ Tegnér. Som konservativ poetisk fritænker, religiøst forbundet med hedenskab (69-70, 16, 60-61, 73, 75), anså han personlighed for værens højeste form (21) og hele det 19. årh.s reaktion mod det 18. for en personlig, åndeligt-politisk affære (50, 88). Tysk ånd stod ham så fjernt, som græsk klassik (79) og moderne fransk stod ham nært. Som erklæret humanist var hans ideal det store, hele og frie menneske (71, 77-79), som han tilmed foretrak at være frem for at skildre (231).

Samme Tegnér går i 1823 i en offentlig tale ind for parlamentarisme og fjernelse af sociale privilegier. Som hos andre af tidens reformvenlige er hans opposition mod status quo begrundet i den franske revolution, hvis udskjelser han dog må beklage. Magt skal deles, ikke erobres og vendes mod tidligere magthavere. Dette er en konstitutionel, ikke revolutionær dagsorden. Hverken konge eller folk skal have magten udelt, hverken anarki eller despoti bør herske. I Brandes’ – noget selvspejlende – optik (96-98) er svenskerens ideal den harmoniske helhedsløsning, befriet for absolutisme og intolerance, inkquisition og obskurantisme, spøgelse Brandes selv lagde for had.

I Bukdahls *Det europæiske Menneske: Tegnér og Nutiden* (1933) skildres titelpersonen med tanke på det højspændte Europa, som Bukdahl kunne iagttagelse fra Askov Højskole, tæt på sydgrænsen 1864-1920, ikke langt fra den ny ved Kruså. Ulig Brandes er Bukdahl mest optaget af internationalismens nationale konsekvenser, som da det 19. årh.s udviklings- og fremskridtstanker kom til kort i det 20.s politiske og social-økonomiske virkelighed. Bukdahl var mere hjemstavnsbundet nordisk kosmopolit end Brandes, og hans Tegnér mere romantiker og mindre rationalist end dennes; de tos Tegnér-bøger belyser Europas identitetsforskydning mellem den franske revolution og de verdenskrige på uens vis.⁹

Efter perioder i sindsforvirringens vold finder Bukdahls Tegnér lise – som romantisk martyr – i sin ungdoms oplysningstro. Men hvad der ligner en balance mellem oplysning og romantik, forbliver en basal konflikt, som dig-

terens selvfølgelig kamp for at løse kunstnerisk hæver til et tragisk-heroisk møde mellem nationale og universelle værdier. Dertil kommer den ikke mindre europæiske konflikt mellem kristendom og græcitet. If. Bukdahl knuste den konflikt Tegnér, som altid søgte at fatte rytmen hvormed impulser fra Athen og Jerusalem drev sandheden frem på hinandens bekostning. Brandes fandt tilsyneladende Tegnér's situation mindre dualistisk og så "hvor kraftigt en fri klassisk Humanisme var trængt ind gennem alle Porer i Digterens Sjæl" (77).

Men hvis det er sådan humanismen præger gode europæere fra og med Erasmus – før den sættes på prøve i Centraleuropa efter verdenskrigene – er vi da ikke tilbage eller fremme ved Tony Judts dynamiske grænseoverskridelser og grænsegængere, nu blot ikklædte en mere traditionsrig og idehistorisk sprogdragt?¹⁰ Brandes imødeså det 20. årh. med en vis misantropisk modløshed, og Bukdahl reflekterede over romantikken som "Demokratiets Moder. Og Demokratiets Vækst, Sejr og Fald er Indholdet af Europas Historie fra 1814 til 1933."¹¹ Hvad der gør Tegnér's humanisme relevant for et så bredt – og bredt fortolket – udsnit af europæisk historie, er dens talende tvetydighed. Realistisk set giver den et helhedsindtryk som er utopisk; idealistisk set åbenbarer den en identitet hvis rummelighed er brøstfældig. En parallel til disse dages flygningeturmulter på de græske strande og til den parlamentariske uro i diverse hovedstæder ligger nær.

Det multikulturelle

Findes der da gode europæere i traditionen efter Tegnér, og senere Nietzsche, i dag, i EU, post-1989? Er m.a.o. Europas forskellige nationaliteter for alvor grænsefrigjorte? Hører det til dagens orden at borgere fra alverdens lande her udfolder sig i samkvem? Et markant svar skyldes den observante svenske forfatter P. O. Enquist, som allerede før årtusindskiftet så det gode i Europa i andet end dets enhed, symboliseret af Paris og Rom, nemlig i dets multikulturelle, -lingvistiske og -etniske kompleksitet, kendt fra Habsburgernes imperium og fra byer som Prag, Bratislava, Berlin, Minsk og Warszawa. Europa er godt hvor det centrerer sig om marginaler og urenheder – med den demokratiske stabilitet i kontinentets nordiske periferi som tillægsgevinst.¹²

Det gode ved Europa i udsagn som disse svarer i nogen grad til hvad Tegnér så for sig i Brandes' og Bukdahls bøger om ham: et kontinent som i stigende grad kalder på gendannelse, og hvis fysiske og mentale grænser stilles på stadig prøve i en delikat og konfliktbetonet proces, hvis mål er at afbalancere øget harmoni og integration med selvbestemmelse og decentralisering. Reelt det samme gode som foresvævede Buruma, hvor han identificerede et længe fortrængt behov for reelle politiske livtag bag EUs teknokratiske monumentalfacader, ikke blot en bureaukratisk funktions(u)dygtighed.

Hele den europæiske fortælling omkalfatres i disse år, som den danske Europa-ekspert Lykke Friis har anført. Efter i 2009 at have taget dens tempe-

ratur, fandt hun dens tilstand prekær. Mere end et tiår efter Murens fald var integration og ekspansion fortsat i medvind, men mest som mundsvejr; og ti år senere er der EU-træthed over hele linjen: demografien står i vejen for innovation, investeringslysten afmattes, og udfordringer uden sidestykke tårner sig op på områder som klima, energi, sikkerhed og terrorisme.¹³

Akkurat det litani kunne selvsagt hverken Nietzsche eller de gode nordiske europæere have forudset; alligevel har de fornemmet krisens mentale baggrund og tænkelige konsekvenser. Sammenlign blot den flokmentalitet som Nietzsche anså for demokratiets slagside med koret af popularitetssøgende EU-lederes reaktion på deres kontinents økonomisk-finansielle kvaler; de anstrengte forsøg på at finde en grimasse der kan passe. Noget tyder på at Europas højt priste sociale harmoni har været for letkøbt – altså for dyrt købt – i form af en velfærdsstat på demografiske og økonomiske stylder, sådan som kritikere fra Laqueur og Schlesinger til Lykke Friis fremholdt.

Hvor Friis og andre fra EU-kommissionens ”refleksionsgruppe” har søgt at afstikke en kurs for en mere bæredygtig europæisk identitet, har det været med muslimernes tilstedeværelse posteret som en tilgang, ikke som en kilde til konfrontation mellem et kristent Europa og Islam. Deri ligger at Islam må forstås i sin europæiske kontekst, hvad der igen betyder en nydefinering af Europas offentlige rum.¹⁴ Timothy Garton Ash, som ikke er medlem af refleksionsgruppen, har endda sat et menneskeligt ansigt på betingelsen. Trods kontroverserne omkring Tariq Ramadan, viser netop han ”at det er muligt både at være en god europæer og en god muslim.”¹⁵

Citatet virker som taget ud af en opdateret udgave af Nietzsches *Hinsides godt og ondt*, Brandes’ og Bukdahls skrifter om Tegnér, og Judts *Reappraisals*, der alle ser Europas fremtid betinget af lidenskabelige personinvesteringer i grænseoverskridende helhedsdannelser – hinsides snævert definerede gruppeinteresser og moralbegreber. En forhindring er her, som Bukdahl noterede, at tendensen til at diskreditere det europæiske 1800-tals kulturelle løfter, ikke løb ud i sandet i 1930erne, men er fortsat uformindsket.

Hvor det tidligere var op til individer eller store enere af Nietzsche og Brandes’ aristokratisk-radikale støbning at kvalificere sig som gode europæere, kræver vores postnationale æras accelererende grænsenedbrydning og formering af fællesskaber at lokalsamfund, regioner, ja hele nationer nu lever op til de forpligtelser og standarder som individuelle rollemodeller – Tegnér’s, Nietzsches, Brandes’ – før stod for.

Nobels Fredspriskomite kaldte det europæiske glas halvt fuldt og fyldte så på med sin prisuddeling. Finder man samme glas halvt tomt, må man give bud på hvad der mangler og hvorfor. Skulle prisen være givet til et kontinent ”gode europæere” af Nietzsches art, måtte modtagerne allerede have fundet klangbund for deres åndsform i hans historiesyn (i første supplement til *Menneskelig, alt for Menneskelig*): ”Fuldbyrdet historie ville være kosmisk

selvbevidsthed.”¹⁶ Så dristigt kunne man i det sene 19. årh. forestille sig mødet mellem europæisk fortid og fremtid: i et livssyn som forenede indsyn og udsyn.

Fremtidesevangelium

Noget lignende havde Växjö's biskop in spe gjort i den tale – til kronprins Oscars bryllup – som jeg før berørte i Brandes' gengivelse, og hvori den talendes visionære antropologi udstraktes til både stats- og samfundsorden. Talens anledning var national, men dens sigte lå hinsides svensk godt og ondt – endda hinsides den hakkelse der skæres i døgnets *europæiske* rejsestald.¹⁷ I forhold til Nietzsches nedslag i århundredet var Tegnér tidligt ude, og hans poetiske skabelsesvision og fremtidsevangelium præluderedes ikke, som den tyske digterfilosofs, af en ophedning i nihilisme-kritikkens skærsild. Ej heller optræder der noget som direkte svarer til Nietzsches overmenneske i Tegnér's tale om åndsfrihed.

Derimod bevæger begge forfattere sig på galskabens rand, hvad der understreger behovet for at vurdere dem på afstand og fra forskelligt hold, som både Brandes og Bukdahl gør med Tegnér, og Brandes med Nietzsche. Mens resultatet bekræfter hvor dyrt nogle gode 1800-tals europæere måtte betale for deres transnationale sindelag, har Europas nuværende institutioner og ledere mest søgt retorisk og funktionel enhed i mangfoldigheden. Kan deres indsat kaldes prisværdigt fredelig, som Nobelkomiteen gør, er det fordi fredens indhold er en lige så tam affære som prisbegrundelsens ordlyd.

Karakteristikken findes i øvrigt præciseret af førnævnte Garton Ash, der savner en positiv motivering for det europæiske projekt, som mest er drevet af frygt, mens Europa behøver noget mere, som igen kan gøre det ”til det magnetiske projekt det var i et halvt århundrede.”¹⁸ Ash nævner hvordan Tony Judt med titlen *Postwar* på sit hovedværk om Europa efter 1945 anslog hvor meget kontinentets efterkrigshistorie har været en reaktion på krig. Selv pointerer Ash at når netop tyskerne blev de bedste europæere, og de eneste der identificerer sig selv sådan, er det fordi de før var de værste.

Men den slags rækker ikke. Symbiosen mellem nationalt og europæisk har været halvhjertet, og politiske institutioner som økonomiens oppassere er som stene for brød. ”EUs demokratiske politik er forblevet stædigt national”, som det pinligt fremgår når ledere på den europæiske scene nervøst står og skeler til ”hvad deres nationale medier, koalitions partnere, parlamenter og vælgere vil gøre ved dem når de vender hjem.”

En negativ motivation for europæisk enhed er ganske vist ingen nyhed. Var det ikke selveste Jean Monnet der erklærede at ”kriser er den store forsoner”? Men nu hvor verdenskrigen, der engang berettigede en sådan tankegang, har fortabt sig i historien, oplever nye generationer i stedet for efterkrigens opgangstider en voksende ledighed, en splittelse mellem nationerne og en form for frygt, som ulig efterkrigs- og koldkrigsårenes virker dybt forvirrende.

Hvor anderledes var ikke den europæiske ånd som besjælede Nietzsche og Brandes, Tegnér og Bukdahl – og som står som eksempel til efterfølgelse.

I meget minder deres ånd om EUs transnationale hymnes, Schillers ”Ode til glæden” (til slutsatsen af Beethovens niende): ”Be embraced, ye millions! This kiss to the entire world! Brothers, a loving father must live above that canopy of stars!” Som de gode nordiske europæeres, tager hymnens ånd hele verden i sin favn; i et ikke-bureaukratisk favntag.¹⁹

LITTERATUR

- Ardelius, Lars (1977). ”Esaias Tegnér.” In *Författarnas LitteraturHistoria: Den första boken*. Red. Ardelius, Lars & Rydström, Gunnar (Stockholm: Författarförlaget), pp. 241-255.
- Ash, Timothy Garton (2012). ”The Crisis of Europe: How the Union Came Together and Why It’s Falling Apart.” *Foreign Affairs*, 91:5 (September/October), pp. 2-15.
- Brandes, Georg (1878). *Esaias Tegnér: En litteraturpsychologisk Studie* (Kjøbenhavn: Gyldendal).
- (1921; 1984). ”Spørgsmaalet om den evropæiske Literaturs Fremtid.” In hans *Udvalgte skrifter*. Red. Sven Møller Kristensen. Bind 1: Kritiske Synspunkter (København: Tiderne Skifter), pp. 178-187.
- Bukdahl, Jørgen (1933). *Det europæiske Menneske: Tegnér og nutiden* (København: Aschehoug Dansk Forlag).
- Buruma, Ian (2016). ”In the Capital of Europe.” *The New York Review of Books*, Vol. LXIII, No. 6 (April 7), pp. 36-39.
- Delblanc, Sven (1978). ”Esaias Tegnér – diktare och ämbetsman.” *Dagens Nyheter*, 22. Juli.
- Fenger, Henning (1955). *Georg Brandes’ Læreår: Læsning Ideer Smag Kritik 1857-1872* (København: Gyldendal).
- Ignatius, David (2016). ”Europe’s dysfunctional approach to security” (*The Washington Post/Weekly*, March 27), p. 20.
- Illeborg, Jakob (2008). *Danmark set udefra* (København: Gyldendal).
- Judt, Tony (2008). *Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century* (New York: Penguin).
- Kuttner, Michael (1998). ”Det ueuropæiske Europa.” [Interview med Per Olov Enquist] *Berlingske Tidende*, 15. februar.
- Laqueur, Walter (2007). *The Last Days of Europe: Epitaph for an Old Continent* (New York: Thomas Dunne Books/St. Martin Press).
- Møller, Kai Friis (1933; 1960). ”Det skandinaviske umenneske.” [Review of Jørgen Bukdahl, *Det europæiske menneske: Tegnér og nutiden*] In hans *Udvalgte essays 1915-1960* (København: Hans Reitzel), pp. 119-124.
- Nietzsche, Friedrich (1886; 2003a). *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*. Tr. by R.J. Hollingdale w. an introduction by M. Tanner (London: Penguin).
- (2003b). *A Nietzsche Reader*. Ed. and tr. w. an introduction by R.J. Hollingdale (London: Penguin).
- Nolin, Bertil (1965). *Den gode europén: Studier i Georg Brandes’ idéutveckling 1871-1893* (Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts).
- Nyeng, Ole (2009). ”De andres revolution.” [Interview med Lykke Friis] *Weekendavisen*, no. 44, 30. oktober.
- Reflection Group (2003). ”Solidarity and Religion in Europe: Prospects for European Integration.” *IWvM Newsletter*, no. 3, Summer, p. 3.
- (2005a). ”På sporet af en fælleseuropæisk identitet.” [Reflection Group medlemmer Biedenkopf, Geremek, Michalski, Rocard] *Kristeligt Dagblad*, 6. januar.
- (2005b). *Die geistige und kulturelle Dimension Europas* (Wien/Brüssel: IwvM/Institute for Human Sciences).

Slumstrup, Finn (1988). *Jørgen Bukdahl: En europæer i Norden* (København: Gyldendal).
 Uecker, Heiko (1982). "Ein guter dänischer Europäer: Georg Brandes und Friedrich Nietzsche." *Arcadia*, 17: 1-3, pp. 245-57.

NOTER

1. Se "The Nobel Peace Prize for 2012". www.nobelprize.org (benyttet 13/10/2012); alle oversættelser til dansk i denne artikel er mine, hvis ikke andet fremgår.
2. Judt, 407-08.
3. Buruma, 36-39.
4. Om forholdet Brandes-Nietzsche, se fx Uecker; om Brandes som "den gode europæer," se specielt Nolin (der har termen som titelbegreb).
5. Dette og det følgende afsnit er baseret primært på sektionerne 209 og 241-256 i Nietzsche, 2003a; se også udgavens "Introduction" (7-26) ved Michael Tanner og dens kommentar ved oversætteren R.J. Hollingdale, som til Nietzsches eget forord bemærker at hans "gode europæere" formentlig var møntet som en antitese til "god tysker" da vendingen første gang optrådte i værket *Menneskeligt, alt for menneskeligt* (225).
6. Citeret fra Laqueur, smudsomslaget.
7. Ignatius.
8. Fenger, 407; henvisninger til Brandes, 1878, i selve teksten.
9. At en form for forskydning finder sted, og at spørgsmålet om balance mellem oplysning og romantik er væsentligt for "den gode europæer", er Brandes og Bukdahl dog enige om. Men da Brandes ikke havde adgang til adskillige kilder fra Tegnér's hånd, var hans billede af digteren som en hedensk efterkommer af den græske oldtid grundløst, siger Bukdahl (14, 120-121), og det samme var hans ligestilling af Tegnér's dannelse med fransk, men ikke tysk kultur. Sandheden var snarere den modsatte, og Bukdahl nævner hvordan mødet med Goethe afgørende vendte op og ned på Tegnér's aversion mod tysk litteratur (130). Men hvis Brandes' slanke studie er forenklet i sin fokus, er Bukdahls vidtfavnende arbejde forfalden til ordrige digressioner. For sidstnævnte, se Slumstrup, 173-187, og Friis Møllers tilintetgørende Bukdahl-anmeldelse, "Det skandinaviske umenneske", optrykt i Møller, 119-124.
10. Se Judt, 407-08.
11. Brandes, 1984; Bukdahl, 27.
12. Kuttner.
13. Nyeng.
14. Reflection Group 2003 og 2005a; se også 2005b.
15. Se interviewet med Ash i Illeborg, 172 f.
15. Nietzsche, 2003b, 273.
16. Selv i tidligere og rent poetisk sammenhæng kom Tegnér's politiske udsyn frem, endda med en Napoleons-beundring der ikke stod tilbage for Nietzsches. Brandes skriver bl.a. at "tidligt har Digterens Blik vendt sig fra Fædrelandets specielle Anliggender til den store Verdenspolitik. Gustav d. 4des fanatiske Had mod Napoleon havde kun kunnet fremkalde Beundring for den Hadede i Ynglingens Sjæl" (Brandes, 1878, 85). Sven Delblanc skriver senere om hvor inderligt Tegnér ønskede at rejse ud og opleve Europa på nærmeste hold, men hvordan hans sindslidelse tvang ham til at blive på hjemmebane i sin sydsvenske lilleby. I stedet for at selv-opleve en større europæisk horisont, blev han på flere måder dennes offer.
18. Ash, 3; de nærmest følgende citater og pluk er fra henh. Siderne 4f., 10 og 2f. i hans artikel.
19. Foruden at harmonere med Nietzsches ånd, er EU-hymnen, både verbalt og musikalsk, i tankevækkende samklang med Tegnér's. Samklangen noteres rimeligvis ikke af Brandes, men gælder hvad han træffende beskriver (82) som selve "det Digt, der i hele Landets Øine stemplede Tegnér som Fremtidsdigteren, hint "Svea", i hvilket Folket følte sit Hjerte slaa." En del af digtet er i gammel stil, men denne "afløses ved et genialt Formbrud" af en anden del, hvis vers "udmale en Fremtidsversion i Haabets lyseste Farver – et Brud paa Formen ... som virker paa det poetiske Gehør omtrent som Sangens pludselige Fremsprudlen af Instrumentalmusikken i Beethovens niende Symfoni virker på det musikalske." Dermed ikke sagt at Tegnér gjorde sig illusioner om verdens (inkl. Europas) faktiske gang. I 1825, blot to år efter talen til prins Oscar, skrev han således i et brev at "Verldshistorien är och blir – åtminstone i vår lifstid – ingenting annat än en huddans." (Citeret i Ardelius, 254.)

LENA WIKLUND

KONSTNÄREN ASGER JORN I MÖTE MED EDVARD MUNCH

Två av Skandinavians största konstnärer möts i utställningen *Jorn+Munch* som visats vintern 2016/2017 på Munchmuseet i Oslo. I utställningen utforskas den danske konstnären Asger Jorns förhållande som konstnär till den norske konstnären Edvard Munch. Utställningen är ett samarbete mellan Munchmuseet och Museum Jorn i Silkeborg, Danmark. Våren 2017 kommer utställningen till Museum Jorn, i samband med Aarhus 2017 europeisk kulturhuvudstad.

Fil.kand. Lena Wiklund, redaktionssekreterare på *NT*, besökte utställningen i Oslo och har tagit del av katalogen.

I konstutställningen *Jorn+Munch* visas cirka 120 verk av de båda konstnärerna Asger Jorn och Edvard Munch sida vid sida. I utställningen finns verk från både Munchmuseet och Museum Jorn men också andra museer och privata samlingar. En rikt illustrerad katalog föreligger till utställningen. Utställningen *Jorn+Munch* är baserad på ett tioårigt och grundligt forskningsarbete av konsthistorikern Oda Wildhagen Gjessing. Hon är också huvudkurator för utställningen och redaktör för katalogen.

Den danske konstnären Asger Jorn (1914-1973) var en förgrundsgestalt i utvecklingen av det abstrakt-expressionistiska måleriet i efterkrigstidens Europa. När han var ung konstnär var han en del av den avantgardistiska och surrealistiska konstnärsmiljön i Köpenhamn på 1930-talet. Han fick en betydande roll för europeisk avantgarde i andra halvan av 1900-talet. Han var med i konstnärsgupper som Cobra och Situationistiska Internationalen. Han föddes som Asger Oluf Jørgensen men tog sig 1945 efternamnet Jorn för att det lättare skulle förstås i utlandet.

Den norske världsberömda konstnären Edvard Munch (1863-1944) var en av modernismens viktigaste förgrundsgestalter. Han var verksam som konstnär i över 60 år, från debuten på 1880-talet och fram till sin död 1944. Edvard Munch var en del av symbolismen på 1890-talet och en förgrundsgestalt för den expressionistiska konsten från början av 1900-talet och framöver. Hans experimenterande inom måleri, grafik, teckning, skulptur, foto och film har gett honom en central plats i norsk och internationell konsthistoria.

Munchmuseet öppnade 1963 – 100 år efter Edvard Munchs födelse – i östra Oslo, Tøyen. Före sin död 1944 hade Edvard Munch testamenterat alla sina

konstverk till Oslo kommun. Gåvan bestod av cirka 1.150 målningar, närmare 18.000 grafiska blad fördelat på 700 motiv, 7.700 teckningar och akvareller samt 13 skulpturer. Därutöver tillkom över 2.200 böcker, anteckningsblock, dokument, fotografier och möbler. 2019 öppnar det nya Munchmuseet i Bjørvika vid Oslos hamnområde.

På Munchmuseet är Jorn+Munch den sista i en serie utställningar över två års tid 2015-2016 som kallats +Munch. Här har Edvard Munchs konst satts i sammanhang med sex andra konstnärer: Bjarne Melgaard, Vincent van Gogh, Gustav Vigeland, Robert Mapplethorpe, Jasper Johns och så sist Asger Jorn, konstnärer från både Edvard Munchs egen levnadstid och senare generationer.

Asger Jorn och Edvard Munch tillhörde olika generationer, de möttes aldrig personligen och hade inget lärare-elev förhållande. I förordet till katalogen står det att i deras konst är det tydligt att det finns skillnader i teknik och uttryck, men det finns också likheter. Som konstnärer befattar de sig med människans villkor och utställningen visar att det finns konstnärliga släktskap dem emellan när det gäller det måleriska, tematiska och idémässiga.

Mot slutet av 1930-talet och under 1940-talet växte det fram ett nytt expressivt måleri i Danmark. Asger Jorn var del av denna konstnärskrets som omtalades i konsthistoriska litteraturen som de ”spontan-abstrakta” eller ”de abstrakta”. Man arbetade med utgångspunkt i modern europeisk bildkonst och efter den abstrakta surrealismen. Man eftersträvade att avlägsna sig från det tecknade och linjära måleriet mot ett mer spontant, fritt och måleriskt bilduttryck. Denna riktning var utgångspunkt för Cobra-gruppen som etablerades några år efter krigsslutet. Bland de äldre konstnärer man var upptagen av fanns även Edvard Munch.

Asger Jorn var i slutet av 1930-talet och under krigsåren bekant med Edvard Munchs bilder från 1890-tal och århundradeskiftet. Han kunde studera Edvard Munch i utställningskataloger och böcker och Edvard Munch ställde ut ett antal gånger i Köpenhamn på 1930-talet. Asger Jorn såg också Munch-salen på Nasjonalgalleriet 1938 med verk från främst från 1880-, 1890-talet och kring århundradeskiftet.

På 1940-talet framhåller Asger Jorn surrealismens och dadaismens betydelse för frigörandet av konsten, riktningar som tillsammans med symbolismen lade grunden för Asger Jorns uttalande ”Vi har idag opdaget at kunst er livsform: smuk, grim, flot, ækel, meningsløs, grel, selvmodsigende osv – ligegyldigt, blot det er frodigt vældende liv”. Citatet är, skriver Oda Wildhagen Gjessing i katalogen, förbluffande parallellt med Edvard Munchs kända Saint-Cloud-manifest från 1889-1890, där han proklamerar sina konstnärliga ambitioner: ”Det skal ikke længere males interieurer og folk som læser og kvinder som stikker. Det skal være mennesker der puster og føler og lider og elsker”.

Efter krigsslutet ville Asger Jorn resa ut i Europa och se andra konstnärers verk och knyta kontakter. Det första Asger Jorn gjorde var att resa till

Oslo där Nasjonalgalleriet 1945 hade en omfattande retrospektiv utställning med Edvard Munch, ett år efter hans död. På utställningen var det inte Edvard Munch som symbolist som presenterades, dessa bilder var Asger Jorn förtrolig med. Utan det som ställdes ut var 340 målningar och flera grafiska blad från de sista cirka fyrtio åren av Edvard Munchs verksamma liv, målningar från sekelskiftet och framåt. Även om Edvard Munch inte övergett det figurativa i sin konst så präglades hans sena produktion av ett utforskande av måleriet i riktning mot det abstrakta och spontana. I dessa verk såg Asger Jorn en helt annan Edvard Munch än den han känt tidigare, och han fångades inte i första hand av motiven utan av det direkta och intensiva i Edvard Munchs bilder, det mer fria och experimentella utforskandet av måleriet. Upplevelsen blev en konstnärlig uppenbarelse för Asger Jorn, står det i förordet till katalogen, och kom att prägla hans konstnärliga utforskande för årtionden framåt.

I en intervju i *Dagbladet* under Oslo-vistelsen säger Asger Jorn om Edvard Munch ”Munch er en deilig maler, og utstillingen viser at han var ikke et geni men et menneske. Man må ikke sette ham opp på en pidestall og gjøre ham umenneskelig. På mig har utstillingen virket slik at jeg har fått et mer menneskelig syn enn før på kunsten. Det må ikke dannes en myte omkring Edvard Munch, ikke en myte som tilber og er redd for.”

Några målningar från tiden 1945-46 av Asger Jorn är *Uden titel* (Portræt af Elna Fønnesbech-Sandberg) (1945) som jämfört med Edvard Munchs *Kvinne med rødt hår og grønne øyne, Synden* (1902) har likheter i motiv och komposition, såsom Edvard Munch utvecklade det på 1890-talet. Färg och målerisätt i Asger Jorns målning är dock besläktat

Ovan: Asger Jorn, *Uden titel* (Portræt af Elna Fønnesbech-Sandberg) (1945). Foto: Munchmuseet.

Under: Edvard Munch, *Kvinne med rødt hår og grønne øyne, Synden* (1902). Foto: Munchmuseet.

*Asger Jorn,
Midsommerleg (1945).
Foto: Munchmuseet.*

*Edvard Munch, Mannen
i kålåkeren (1916).
Foto: Munchmuseet.*

med Edvard Munchs målningar från efter århundradeskiftet. Om man sätter Asger Jorns *Midsommerleg* (1945) mot Edvard Munchs *Mannen i kålåkeren* (1916) ser man en koloristisk likhet och tjocka penseldrag, stora färgfält och man kan urskilja figurerna.

I slutet av 1940-talet och in på 1950-talet förstärks beröringspunkterna med Edvard Munch i Asger Jorns verk. Det finns en djupare tematisk och målerisk koppling och Asger Jorn behandlar flera av de existentiella frågorna som Edvard Munch gjort och fångar upp det experimentella i Edvard Munchs sena verk, skriver Oda Wildhagen Gjessing. Under dessa år hände flera saker i Asger Jorns livssituation, han reste mycket, Cobra-gruppen upplöstes, han gick igenom en skilsmässa och blir avskild från barnen, skapade en ny familj, han bosatte sig i Paris där han levde under mycket knappa ekonomiska omständigheter och i dålig bostad. Han fick hälsoproblem och 1951 fick Asger Jorn ett sammanbrott och lades in för tuberkulos.

Till höger: Asger Jorn, *Emigranterne* (1953).
Foto: Munchmuseet.

Nedan: Edvard Munch, *Angst* (1894).
Foto: Munchmuseet.

En central målning från den här tiden är *Emigranterne* (1953). Målningen har tung dramatisk färg och penseldragen är barska och våldsamma. På flera sätt ger *Emigranterna* associationer till Edvard Munch och kanske främst till målningen *Angst* (1894) som den hänger tillsammans med i utställningen. Det finns en likhet i figureernas placering isolerade från varandra med rädda ögon, ett påträngande uttryck.

Från slutet av 1950-talet och fram till Asger Jorns död 1973 manifesteras utvecklingen mot det måleriska i hans verk, skriver Oda Wildhagen Gjessing. I

Asger Jorns målning *Hvisken* (1971) uppstår strukturerna och formerna som måleriska realiteter, det är våldsamma och energiska stråk. *Hvisken* hänger i utställningen samman med Edvard Munchs målning *Barn i gaten* (1910-15). Även om Edvard Munch i sina sena produktioner inte lämnar det figurativa uttrycket, lever formerna och färgerna sitt eget liv på ett annat sätt än i hans tidiga produktion. Inte heller Asger Jorn överger helt det figurativa även om han målar allt mer abstrakt med åren. Även om Asger Jorn inte gör realistiska bilder är det hela tiden mänskliga betingelser som upptar honom.

*Asger Jorn,
Hvisken (1971).
Foto: Munchmuseet.*

*Edvard Munch, Barn i
gaten (1910-15).
Foto: Munchmuseet.*

Källor:

Konstutställningen Jorn+Munch, Munchmuseet i Oslo 15 oktober 2016 – 15 januari 2017, Museum Jorn i Silkeborg, Danmark 12 februari – 28 maj 2017.

Oda Wildhagen Gjessing (red) *Katalogen Jorn+Munch*. Munchmuseet, Museum Jorn och Mercatorfonds 2016.

SEPPO ZETTERBERG
SAIMA KANAL

Saima kanal har fyllt 160 år. Det har också gått mer än 60 år sedan Finland efter kriget föreslog förhandlingar med Sovjet för att igen kunna få använda kanalen som nu till allra största del fanns på den ryska sidan av gränsen. Arrendeavtalet om kanalen trädde i kraft 1963. År 2012 förlängdes avtalet med 50 år.

Seppo Zetterberg är professor em i historia vid Jyväskylä universitet och sedan 2004 ordförande i Letterstedtska föreningens avdelning i Finland.

Saima kanal, som förbinder det stora insjöområdet i östra Finland med Finska viken, fyllde 160 år 2016. Under sin långa historia har kanalen upplevt både flera icke genomförda och förverkligade byggprojekt från början av 1500-talet till 1960-talet. År 1963 arrenderade Finland den sovjetiska delen av kanalen och fick därefter på nytt ta hela kanalen i sitt bruk.

Tanken på att förbinda östra Finland och Saimens stora insjöområde med Finska viken hade vaknat på 1500-talet, då Finland var en del av det svenska riket. Ståthållaren på de två viktigaste borgarna i östra Finland, Viborgs slott och Olofsborg, Erik Turesson Bielke, ville nämligen redan i början av 1500-talet höja Viborgs stads kommersiella betydelse genom att låta bygga en vattenvägsförbindelse mellan staden och Saimen. Mycket längre än till början hann man inte, för resultatet var bara en grävning som var 120 meter lång, 90 centimeter djup och 5,3 meter bred. När det 1557 hade slutits fred mellan Sverige och Ryssland, blev också Gustav Vasa intresserad av en kanal, så att Viborgs hamn skulle få mera varor från inlandet till försäljning. På grund av andra brådskande ärenden och tekniska svårigheter blev idén dock åsidosatt.

I början av 1600-talet stiger idén om en kanal fram igen, då man ville ha en vattenförbindelse för de båtar som fraktade östfinsk tjära till Viborg. Arbetet, som stöddes av Karl IX och leddes av viceamiralen Bengt Juusten, inleddes i augusti 1607 och som arbetskraft användes de lokala bönderna. Projektet avslutades dock redan efter ett par år, för arbetet hade visat sig vara omöjligt. Man hade hunnit gräva 500 meter kanal.

Nästa man som tog itu med saken var greve Per Brahe, Finlands generalguvernör 1637–1640 och 1648–1654. För att öka handeln med tjära ville han få till stånd en förbindelse mellan Saimen och Viborg. Stockholm avlog dock grevens framställning, ty kronans medel behövdes till annat, t.ex. till det pågående 30-åriga kriget. Efter detta blev kanalprojektet glömt för långa tider.

Kanalen börjar byggas 1844

Det s.k. finska kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–1809 slutade med freden i Fredrikshamn. Från att ha stått under svensk överhöghet blev Finland samtidigt ett autonomt storfurstendöme. Nu steg betydelsen av en möjlig kanal avsevärt. Den skulle nämligen vara ännu viktigare för Finlands ekonomi än tidigare, eftersom kanalen skulle öppna en vattenled genom Viborg till Finska viken och vidare till kejsardömets huvudstad S:t Petersburg.

Trots allt växte ändå trycket på att bygga en kanal, för igen ville de östfinska bönderna och stadsborgarna ha lättare tillgång till S:t Petersburg för sina produkter. Den ryske kejsaren och storfursten av Finland Nikolaj I begärde därför yttranden av myndigheterna i frågan, men dessa föreslog att man skulle avstå från projektet, åtminstone tills vidare. Hans Majestät nöjde sig dock inte med sådana svar, utan krävde mera exakta utredningar. För att göra dessa tillkallades överstelöjtnant F.A. Hällström, som hade skaffat sig erfarenhet bl.a. vid byggandet av Göta kanal i Sverige.

Hällström undersökte läget på våren 1827 och avslutade sitt yttrande med att kanalen nog skulle bli dyr, men att den nationellt och i synnerhet för ekonomin i östra Finland vore viktig. Doktor Jyrki Paaskoski, som detaljerat har skrivit Saima kanals historia, betonar att Hällströms undersökning var den första om huruvida det var möjligt att få till stånd en kanal mellan Saimens vattensystem och Viborg.

Kanalprojektet fick också stöd från högt politiskt håll. Finland hade p.g.a. den långa svenska tiden fortfarande starka ekonomiska och kulturella band till det forna moderlandet. För att storfurstendömets ekonomiska liv skulle frigöras från Sveriges borde Finlands egen infrastruktur främjas, och exempelvis handeln och samfärdseln borde fås inriktad på Ryssland och speciellt på kejsardömets huvudstad S:t Petersburg. På så sätt skulle Finland ekonomiskt och kulturellt kunna integreras med det ryska kejsarriket och på samma sätt skulle Sveriges dragningskraft minska.

Två olika kommittéer började på 1830-talet fundera på Finlands ekonomiska tillstånd. Enligt dem var storfurstendömets jordbruk outvecklat och industrin gammalmodig. De borde moderniseras ordentligt. Finlands export borde vändas mot Ryssland och de städer som låg nära gränsen mellan storfurstendömet och kejsardömet borde stärkas genom bättre samfärdsel. Detta innebar i praktiken att Saima kanal skulle byggas och dras så, att Viborg skulle dra den största nyttan av den.

Då kanalens linjedragning var klar och de många tekniska detaljerna var utredda, utnämnde kejsaren en ny kanalkommitté. Ordförande för den blev 1842 generalguvernörsadjointen A.A. Thesleff.

Fästän en ordentlig medvind blåste från det allra högsta hållet, hade kanalen också sina motståndare, särskilt bland adeln och borgerskapet i Syd- och

Väst-Finland. De var rädda för att strömmarna i storfurstendömet's handel genom kanalen skulle bli östligare. Motvikten till sådana åsikter måste man få genom tunga uttalanden som försvarade kanalen. En sådan var den viktiga opinionsbildaren J.W. Snellman. I den av honom redigerade tidningen *Saima* försvarade han i mars-april 1844 kanalen och analyserade mycket utförligt dess betydelse. Snellman skrev:

Mycket skall förgå och glömmas, af hvad samtidens småsinne aktar för lysande och värdt att prisas, men ett verk såsom detta är ett verk för sekler, ett verk som utan alla loftal prisar sin mästare.

Storfurstendömet Finlands officiella tidning, *Finlands Allmänna Tidning*, publicerade den 9 oktober 1844 en nyhet, som hade väntats länge. Tidningen berättade, att kejsar Nikolaj I den 21 september hade befallit senaten i Finland att inleda byggandet av Saima kanal. Enligt *Borgå Tidning* var det fråga om "den för Finland viktigaste nyhet sedan 1809". Tidningen omtalade att "tre miljoner silver rubel skulle sättas i omlopp, för att åt handeln och i dess spår civilisation bereda ingång till hela den Karelska folkstammens område, Wiborgs, S:t Michels och Kuopio Läner". *Helsingfors Tidning* skrev att

Saima och hela dess vidsträckta vattensystem skola blifa en wik af hafwet.

Tidningen fortsatte sin utmålning:

Ödemarkerna skola gifwa sina skatter åt handeln, skogarna skola skänka sina furor och ängarna sin hjordar, att fattigdomen må förwandlas i wälstånd och wälståndet göra Finlands öden ljusa.

Sedan de noggranna tekniska planer, som gjorts av de olika kommittéerna, och ytterligare den svåra finansieringsfrågan – t.ex. byggnadsbudgeten måste nedskäras flera gånger – hade lösts kunde man slutligen inleda arbetet. Ledare för den nya kanalkommittén blev Finlands "statsminister" Lars Gabriel von Haartman. Via honom gick framställningarna till generalguvernören Alexander Mensjikoff, som sedan framlade dem för kejsaren.

Till högste övervakare av byggnadsarbetet fick man den rikssvenske ingenjörsoversten Nils Ericson, som hade med sig också andra yrkesmän. Arbetena inleddes 1845 och under de följande åren var arbetet på den 58 kilometer långa kanalen som livligast. Arbetet var det ekonomiskt och tekniskt största projektet dittills i storfurstendömet. Det tog 4,979 miljoner dagsverken, 2,775 miljoner kubikmeter jord grävdes och 155 000 kubikmeter berg sprängdes.

En utmärkt investering

Kanalens invigning var i september 1856, samma dag som den nya kejsaren Alexander II, kröntes. Invigningen skedde på olika ställen vid kanalen och på kvällen kallades hedersgästerna till det festilluminerade Viborg. Tidningen *Wiborg* skrev entusiastiskt:

Det var i förrgår, den 7 September, som det finska folket begick en af sina skönaste glädjefester, som det beträdde en ny bana för sin kultur-utveckling.

Enligt Jyrki Paaskoski betonade invigningsfesten, dess tal och tidningarnas artiklar Saima kanals finsknationella natur, där von Haartmans lojalistiska Rysslandspolitik, Snellmans nationalistiska idé och det ryska kejsardömet officiella nationalitetspolitik fann varandra. För den nye kejsaren presenterades en tydlig bild av storfurstendömet pålitlighet.

Den trafikförbindelse som kanalen öppnade inverkade betydelsefullt på östra Finlands ekonomiska och sociala utveckling, vilket ju också var meningens. Kanalen blev också en betydande turistsevärdhet. Kanalen var från mitten av maj till den första augusti öppen dygnet runt. Därefter var den ända till isläggningen öppen mellan solens uppgång och nedgång. Hjulångarfartygen fick på grund av sin bredd trafikera kanalen endast till 1859. Därefter måste alla ångfartyg då de använde kanalen nyttja propellarar. Kanalen visade sig vara en utmärkt investering. De 12 miljoner silvermark den hade kostat betalade sig tillbaka med räntor redan till år 1879. Detta berodde på att kanalen var den enda leden fram till havet från landskapen Saxolax och Karelen.

Kriget knäckte kanalen

När Finland hade blivit självständigt 1917 började passagerartrafiken på kanalen förlora sin betydelse, emedan busstrafiken, som fungerade året runt, blev allmän. Däremot var framtidsutsikterna för fraktrafiken goda, men också för den fanns ett stort problem. Kontakten med S:t Petersburg var nämligen avbruten efter att Finland frigjort sig från Ryssland. Därefter måste handelsförbindelserna sökas i väster över havet. De långa frakterna igen krävde större fartyg, för vilka den gamla kanalen var för grund och smal.

Breddningen och fördjupningen av kanalen var en stor fråga, och först i början av 1930-talet, blev en plan färdig i tre faser. Projektet skulle bli klart till sommaren 1940. Samtidigt blev också den uppfattningen starkare, att kanalens betydelse särskilt för frakten av trävaruindustrins produkter hade minskat, eftersom de allt mera kunde föras på järnväg från östra Finland till hamnarna vid Finska viken. Trots allt beviljade riksdagen 1934 tillstånd till att realisera den första fasen. I själva verket hade detta arbete redan pågått i några år.

Den nya situationen betydde för östra och sydöstra Finlands del att de gamla, naturliga trafik- och handelsrelationerna avbröts bl.a. därför att t.ex. Viborg hade avträtts till Sovjetunionen.”Moskva-fredens gräns förvandlade sydöstra Finland och särskilt norra Karelen till fjärran belägna trakter i vårt land”, skriver Jyrki Paaskoski och hänvisar till förändringens stora regionalpolitiska betydelse.

Kanalförhandlingarna i bakvatten

Efter fredsslutet i Paris föreslog Finland för Sovjetunionen att Saima kanal och Porkala-området väster om Helsingfors skulle få användas för genomfart. Förhandlingarna inleddes i Moskva i mars 1947 och de tog över två månader, men ledde inte till resultat. I tillägg till många andra omständigheter var längden på användningsavtalet för Saima kanal ett problem. Finländarna ville ha ett långt avtal, för att det skulle vara förnuftigt att reparera kanalen, men Moskva erbjöd en avtalsperiod på bara ett par, tre år. En annan sten som man snubblade på var de högre användningsavgifter som Sovjetunionen begärde att Finland skulle betala.

Förhandlingarna avbröts i december 1947. De hade till stor del varit ren teater, ty ryssarna väntade bara på ett lämpligt tillfälle att driva förhandlingarna till ett misslyckande, Stalin hade redan i maj beslutat att förhandlingarna skulle avslutas av militära skäl. Genomfartstrafiken med tåg genom Porkala-området kom slutligen i gång i november 1947, men Saima kanals öde fick ännu vänta några år.

I kanalfrågan rådde det ännu stiltje ända till hösten 1953. Då föreslog dåvarande sovjetiske ambassadören Viktor Lebedev för dåvarande statsministern Urho Kekkonen förhandlingar om rätten att använda Saima kanal och om ett handelsavtal mellan Finland och Sovjetunionen. I bakgrunden fanns Sovjetunionens vilja att stödja Kekkonen i den inrikespolitiska krisen i Finland. President Paasikivi var inte förtjust över att kanalförhandlingarna skulle inledas, eftersom frågan var förenad med så många icke förutsägbara faktorer, t.ex. att Sovjetunionen trots avtalet skulle kunna stänga kanalen. I sin dagbok skrev Paasikivi 1.1.1953:

Användningen av kanalen skulle bli beroende av Sovjetunionens godtycke. De kunde när som helst stänga den och använda detta som ett påtryckningsmedel, om vår ekonomi vore inriktad enligt den (kanalen) och den skulle vara beroende av detta.

Urho Kekkonen, som hade varit statsminister i fyra regeringar 1950–1953, började bearbeta kanalprojektet på ny grund. Han ansåg att enbart en rätt att använda kanalen inte räckte till, utan att Finland antingen genom en gräns-

ändring eller genom att arrendera skulle få kanalens västra strand inklusive Viborgs stad. Paasikivi beslöt sig för att stödja idén. I sin dagbok skrev han (28.6.1954):

Jag gick med på, att om det blir någonting av kanalsaken, så måste vi få området väster om den.

Paasikivi fortsatte:

Är kanalen till nytta för oss, och bör den tas emot, så bör det ytterligare grundligt övervägas på saklig grund.

Saken togs dock inte upp med ryssarna.

Paasikivi och Kekkonen i Moskva

I tecknet av det upplysande som började inom den internationella politiken, den s.k. Genève-andan, meddelade Sovjetunionen i augusti 1955 sin önskan att till Finland återlämna Porkala-området, som man hade arrenderat 1944, samt att förlänga vänskaps-, samarbets- och biståndspakten (VSB). För detta ändamål kallades president Paasikivi och Kekkonen, som nu var statsminister för femte gången, på besök till Moskva, där avtalen undertecknades 19 september 1955. Snart fick Finland ökad utrikespolitisk rörelsefrihet, genom att riksdagen antog regeringspropositionen om att Finland anslöt sig till Nordiska rådet, och i december 1955 blev Finland medlem av FN.

Innan resan till Moskva hade Paasikivi och Kekkonen funderat över om man kunde ta upp frågan om gränsändring i samband med Saima kanal. Kekkonen föreslog därför för ambassadör Lebedev – mycket generellt – att förhandlingarna om ”området kring Saimen” skulle kunna återupptas. Enligt Kekkonens minnesanteckningar avslög sändebudet detta mycket bestämt:

Vad beträffar Saima kanal, så har jag sagt Er, att frågan om en ändring av gränserna inte kan tas till behandling.

Trots detta tog Kekkonen inofficiellt saken till tals i Moskva, men fick igen till svar, att man inte kunde förhandla om gränsändringar när det gäller kanalen.

Saima kanal togs på nytt upp i Finland genast efter avtalet om återlämnandet av Porkala och förlängningen av VSB-avtalet. Regeringen tillsatte en kommitté under ledning av statssekreteraren vid utrikesministeriet R.R. Seppälä för att utreda kanalens ekonomiska användningsmöjligheter. Kommitténs hemliga betänkande blev färdigt först i april 1956, då Kekkonen just hade valts till republikens president. Enligt betänkandet berodde allt på villkoren i det arrendeavtal som skulle slutas med Sovjetunionen.

Kekkonen uppgjorde också ett eget PM om Finlands målsättningar. Han ansåg att enbart rätten att använda kanalen som Sovjetunionen erbjöd inte räckte till, och därför borde man föreslå för Moskva att områdena väster om kanalen och Uuras hamn skulle få arrenderas med ett långvarigt avtal. För

att få fart på underhandlingarna hade Kekkonen börjat förbereda en inbjudan till Finland av Sovjetunionens president Kliment Vorosjilov. Samtidigt som inbjudan framfördes i Moskva, belyste statssekreterare Seppälä på sovjetiska ambassaden i Helsingfors frågan om Saima kanal. Han betonade att iståndsättandet av kanalen vore lönsamt endast i det fall att den och Viborg permanent skulle fås till Finland.

Kekkonens syften

Sist och slutligen diskuterades inte kanalen under Vorosjilovs besök i augusti 1956, och även Genève-andan var snart förbi. Det oaktat utvecklade Kekkonen sina planer rörande Saima kanal. På hösten 1957 avstod han i en promemoria för sovjetiska regeringen från en gränsdragning öster om kanalen och föreslog i stället en långvarig arrendering av ett 1200 kvadratkilometer stort område mellan kanalen och Finlands gräns. Ett avslag kom från Moskva. Där gissade man helt riktigt att Finlands huvudsyfte var att med hjälp av kanalen öppna en debatt om en gränsändring. Däremot var ett avtal om genomfart möjligt för Moskva, men omöjligt för Finland.

När Kekkonen på våren 1958 besökte Moskva, meddelade premiärminister Nikita Chrusjtjov att gränsen mellan länderna var permanent, men att det var möjligt att ställa kanalen till finländarnas förfogande på sådana villkor som skulle tillfredsställa båda länderna. Däremot avlogs Kekkonens förfrågan huruvida Sovjetunionen kunde utarrendera området mellan kanalen och riksgränsen.

I Moskva hade man dock kommit fram till ett avtal om att inleda kanalförhandlingarna. De började på förhösten 1958, men förhandlingsdelegationen måste resultatlös återvända till Finland. I bakgrunden verkade den s.k. nattfrosten, dvs. Sovjetunionens missnöje med socialdemokraternas av K.A. Fagerholm ledda majoritetsregering. Regeringen väckte misstro i Moskva och detta nedkylde relationerna mellan länderna. Läget blev bättre sedan Kekkonen hade träffat Chrusjtjov i Leningrad i januari 1959. När Fagerholms majoritetsregering avgick samma månad, fick Kekkonen sin ledande motkandidat vid följande presidentval eliminerad, men kanalförhandlingarna fortsatte inte på ett par år.

Arrendeavtalet sluts

När Kekkonen fyllde 60 år i september 1960 kom Chrusjtjov på gratulationsbesök till Finland. Han avvisade Kekkonens förslag om att ändra gränsen mellan länderna med tanke på Saima kanal, men Kekkonens resa till Moskva i november 1960 medförde till slut en lösning. Han kom överens med Chrusjtjov om att Sovjetunionen utarrenderar den sovjetiska delen av Saima kanal till Finland på 50 år. Sedan det politiska samförståndet hade uppstått började en finländsk teknisk delegation uppgöra kalkyler och planer.

Före presidentvalet 1962 inträffade i Finland den s.k. notkrisen, då Sovjetunionen föreslog för Finland att man på grundval av VSB-avtalet skulle inleda militära konsultationer på grund av den tillspetsade situationen i Europa. För att lösa krisen reste Kekkonen till Novosibirsk för att träffa Chrusjtjov i november 1961. Notkrisen, som i det kommande valet betydde draghjälp från Sovjetunionen för Kekkonen, löstes upp. Man kan därför säga, att det lyckliga slutresultatet lyfte upp Kekkonen till den ende man, som kunde lösa krisen och trygga Finlands ställning. Kekkonen blev omvald och började sin nya period den 1 mars 1962.

Arrendeavtalet för Saima kanal paraferades den 27 augusti 1962. Finlands regering antog det enhälligt. Avtalet undertecknades i Moskva den 27 september och riksdagen godkände det utan omröstning den 21 maj 1963. Avtalet trädde i kraft den 27 augusti. På det sättet underströks det både av Finland och Sovjetunionen att arrendeavtalet hade varit omöjligt utan VSB-pakten.

I flera finländska tidningar togs avtalet förbluffat emot. Det ansågs vara ett politiskt nederlag, bland annat därför att de finländska kanalförhandlingarna hade blivit tvungna att avstå från alla sina målsättningar.

I de sovjetiska tidningarna betonades i sin tur, hur väl Sovjetunionen behandlade sina vänligt sinnade små grannar. Som unikt ansågs det att en mäktigare stat utarrenderade något till en mindre i enlighet med dennes önskemål. Kanalavtalet ansågs åter vara ett exempel på Sovjetunionens fredsvänliga politik.

Efter detta kunde man småningom börja planera en ny kanal, och sedan kom turen till det tredje byggandet av Saima kanal. Det slutfördes i maj 1968 och invigningen var den 5 augusti. Republikens president Urho Kekkonen hoppades i invigningstalet, att kanalen skulle medföra välstånd och välmåga åt östra Finlands ekonomiska område och för hela Finland och att kanalsamarbetet skulle stärka vänskapen mellan folken i Finland och Sovjetunionen. Kanalen var, sade han, den i betong gjutna symbolen för de goda relationerna mellan Finland och Sovjetunionen. Som motvikt till de högtflygande officiella talen lades i vissa finländska tidningar vikt vid de ekonomiska realiteterna, som t.ex. vid att byggkostnaderna åtminstone inte under den nära framtiden på något sätt skulle komma att motsvara mängden varor som transporterades på kanalen. Kanalen verkade alltför dyr som bara ett minnesmärke över vänskapen.

Den 42,9 kilometer långa Saima kanal har dock under årtiondenas lopp medverkat till att utveckla östra Finlands näringsliv och gett regionen en förbindelseled till havet. Arrendeavtalet förnyades för 50 år 2012.

Översättning från finska:
Dag Lindberg

WILHELM KVIST

DRÖMMAR OCH LUFTSLOTT – VAD BLEV DET AV MUSIKHUSET I HELSINGFORS?

Ända sedan invigningen för fem år sedan har Musikhuset i Helsingfors betjänat musikälskare och sjudit av aktiviteter vecka efter vecka. Ändå är huset ett annat än det som en gång såldes åt Helsingforsborna. Hur såg drömmen om Musikhuset ut och hur förändrades den längs vägen?

Musikredaktören och -kritikern Wilhelm Kvist söker svaren.

Onsdagen den 31 augusti 2011 låg en säregen spänning i luften. Dagen innan hade beskedet kommit att kulturministern Paavo Arhinmäki inte skulle närvara vid Musikhusinvigningen på kvällen eftersom han i egenskap av kultur- och idrottsminister prioriterade att resa till Litauen för att heja på Finlands landslag i basket-EM.

Det andra spänningsmomentet gällde akustiken i konsertsalen, eftersom hela bygget hade motiverats av behovet av en akustiskt högklassig sal i Helsingfors. Huset hade överlåtits åt beställarna i slutet av april 2011 och orkestrarna övade första gången i salen i början av maj. Det stora eldprovet, med Stravinskys Våroffer i den nya akustiken, återstod ännu den kvällen. Invigningsdatumet 31.8.2011 hade varit så heligt att inte ens Helsingfors festspels konserter hade kunnat ordnas här under de föregående två veckorna, trots att huset stått klart och bara väntat på att börja användas. Snart skulle en lång väntan komma till vägs ände. Snart skulle stora drömmar realiseras.

Långdansen

Egentligen är det ett under att Musikhuset över huvud taget blev av. Så länge pågick striderna om uppförandet, så omtvistat var projektet och så bräcklig var processen. Tanken om ett gemensamt hem för Sibelius-Akademien, Helsingfors stadsorkester och Radions symfoniorkester föddes kring 1992 hos Sibelius-Akademins dåvarande rektor Lassi Rajamaa, som två år senare 1994 presenterade idén för Rundradions och stadens representanter. Tanken välkomnades av båda parterna och trepartssamarbetet tog förvånansvärt snabbt form för att alla hade något att vinna.

Finska radions symfoniorkester hade mer eller mindre under hela sin existens levt ett nomadliv, där man övade på ett ställe och konserterade på

Musikhuset planerades som ett harmoniserande element i stadsbilden, som skulle bilda en länk bland annat till Nationalmuseets gröna koppark. Det sluttande taklocket är tänkt att jämna ut höjdskillnaden mellan Mannerheimvägen i väster och Medborgarplatsen i öster. Foto: Musikhuset/Arno De La Chapelle.

ett annat. Det var klart att orkestern behövde ett hem. För Helsingfors stadsorkester var situationen lite bättre. Sedan 1971 hade orkesterns hem varit Finlandiahuset, som hade ritats av självaste Alvar Aalto. Orkestern hade förvisso egna utrymmen, men Finlandiahusets akustik var allt annat än optimal – den kunde beskrivas som dunkel, matt och fadd.

För Sibelius-Akademien hängde Musikhusprojektet ihop med drömmen om att koncentrera verksamheten till ett centralt beläget campus. Musikhögskolan hade vuxit så det knakade på 1980-talet med nya utbildningsprogram inom både jazz, folkmusik och musikteknologi och hade placerat en del av verksamheten i det mera perifera Sockenbacka, sex kilometer från centrum.

När man i dag läser om de idéer som presenterades under en presskonferens år 1995 är det häpnadsväckande i hur oförändrad form idén om huset till slut förverkligades. Stadens representanter konstaterade i *Helsingin Sanomat* att förutsättningarna för projektet var utmärkta: det fanns en utsedd plats, tre aktörer som kompletterade varandra och samarbetsvilja.

Omdebatterad plats, ingen wow-faktor

Den största stötstenen kring hela projektet kom att bli platsen. På den utpekade tomten mitt emot riksdagshuset stod under hela 1900-talet statsjärnvägarnas gamla godsmagasin i rödtegel, som hade uppförts i slutet av 1800-talet. När järnvägstrafiken i centrum var som livligast, var i stort sett hela

Organosalen har blivit Sibelius-Akademins stolthet med tre olika orglar i olika stilar, beroende på vad som passar stycket bäst. Foto: Musikhuset/Arno De La Chapelle.

området en enda bangård, och magasinerna upplevdes av många som en självklar del av stadsbilden. Mot slutet av århundradet visade sig magasinerna ändå allt mindre ändamålsenliga och statsjärnvägarna övergav byggnaderna 1988.

Vid ingången av 1990-talet hade största delen av bangården flyttat några kilometer norrut till Böle och även om magasinbyggnaderna stod kvar hade järnvägsspåren redan rivits. Magasinen hade nu fyllts av loppmarknader och olika gräsrotsbutiker med fokus på återvinning och alternativkultur. Och när stadens tjänstemän i mitten av 1990-talet pekade ut magasinintomen för det kommande Musikhuset – och när Musikhusförespråkarna inte invände utan snarare tyckte förslaget lät bra – väckte det häftiga protester. En folkrörelse startade för att bevara magasinerna och debatten pågick på insändarsidorna ännu efter att huset hade invigts. Eventuellt underblåstes konflikten av att såväl stadsmuseet som museiverket ännu på 1980-talet hade förordat ett bevarande av magasinerna, även om ingendera längre ville skydda byggnaderna på 1990-talet.

Speciellt ur Helsingfors stads synvinkel handlade frågan om Musikhuset aldrig enbart om att få en högklassig konsertsal till Helsingfors. I lika hög grad handlade projektet om att utveckla området kring Tölöviken, som hade planerats ända sedan Carl Ludvig Engels och Alvar Aaltos dagar, även om planerna alltid bara delvis hade realiserats.

När arkitekttävlingen utlystes 1998 hade stadsstyrelsen poängterat som ett krav att den värdefullaste byggnadens, dvs riksdagshusets, dominerande position i stadsbilden skulle bevaras. Musikhuset passade till sin funktion för tomten på andra sidan gatan, men den maximala höjden definierades av takhöjden på de intilliggande husen: i söder museet för nutidskonst Kiasma och i norr den så kallade Karamzinska villan, Villa Hagasund. Ingendera byggnaden reste sig över 30 meter över havsytan.

När arkitekttävlingens andra fas avgjordes i juni 2000 hade juryn placerat två förslag på slutrakan. Förslagen bedömdes som funktionellt likvärdiga, men som varandras motpoler arkitektoniskt. Det ena, av Sarlotta Narjus och Antti-Matti Siikala, hade framhävt konsertsalen på ett dramatiskt sätt i stadsbilden, som en dyna i svart sten, som hängde fritt ovanom marken, likt ett flygande tefat precis innan det landar, som jurymedlemmen Kristian Gullichsen uttryckte saken. Det andra förslaget, *a mezza voce*, av arkitektbyrån LPR var betydligt mera återhållsamt. Musiktermen i namnet satte tonen för hela projektet – lågmält och måttligt – och juryn ansåg att förslaget var billigare att förverkliga och lättare att passa in i stadsbilden.

Till saken hör att området under 1990-talet och 2000-talet hade genomgått stora förändringar, först genom byggandet av Kiasmamuseet, följt av tidningskoncernen Sanomas huvudkontor och riksdagens tillbyggnad ett stenkast därifrån. De tre arkitekterna – Ola Laiho, Mikko Pulkkinen och Marko Kivistö – menade att det i grannskapet fanns otaliga element i omgivningen som tillförde olika krafter. Och till alla krafter var det nödvändigt att bygga en länk.

Ambitionen att göra Musikhuset till ett harmoniserande element i den brokiga stadsbilden var i sig hedervärd, men samtidigt kunde man tolka det som att huset symboliserade undfallenhet och en viss typ av försynthet, som om det nästan bad om ursäkt för sin existens. Det fanns ingenting pretentiöst över byggnaden och ingen wow-faktor. ”När man är ute i angeläget ärende, behöver man inte skrika. Lågmäldhet är inte samma sak som medelmåttighet”, resonerade Marko Kivistö som hade börjat med projektet som arkitektstudent och slutat som huvudarkitekt tolv år senare.

Att valet föll på *a mezza voce* förklaras delvis av att arkitekttävlingsjuryn troligtvis ville undvika ett likadant rabalder som med Steven Holls Kiasma några år tidigare. Man valde ett sobert alternativ, som med sin nedtonade elegans skulle hjälpa att fokusera på innehållet i huset – den klingande musiken. På utsidan blev de dominerande materialen koppar, efter Nationalmuseets tak, och glas, efter Sanomahusets fasad, med inslag av mörkgrå granit i stenfoten. På insidan blev inhemskt virke som björk och furu dominerande.

I efterhand ter sig de strikta kraven på Musikhusets yttre ändå absurda, likaså det att tävlingsjuryn ville undvika alla former av skrytbygge. Så speciellt eftersom många andra byggnader senare kunde uppföras strax intill,

nästan utan debatt. När Musikhuset planerades betonades att sikten mot riksdagen inte fick skymmas från järnvägen, men det argumentet vägde lätt när man några år senare planerade längan av kontor med bland annat Alma Media-koncernens och skogsbolaget UPM:s nya huvudkontor längs rälsen. När centumbiblioteket står klart i december 2018 tillförs ännu ett material som inte återknyter till något annat i stadsbilden, trä, och byggnaden som inhyser biblioteket kan mycket väl stjäla showen när den väl står färdig, på ett sätt som anstår ett stiligt kulturhus.

Ideologiskt projekt

Man kan säga att det faktum att Musikhuset planerades och restes på en plats där gräsrotskulturen tidigare hade florerat på ett olyckligt sätt underströk spänningar mellan elitkultur och gräsrotsdito, högt och lågt – spänningar som återspeglades ännu under Musikhusinvigningen där den folkliga ministern valde att inte närvara. Som för att överbrygga alla ideologiska spänningar började Musikhuset redan i planerings- och byggnadsskedet föras fram med en rad ord som i dag närmast kan betraktas som klyschor.

1998 skrev RSO:s dåvarande intendent Helena Hiilivirta, som senare blev planeringschef och direktör för Musikhuset, en insändare där hon förde fram Musikhuset som ett vardagsrum för helsingforsarna. ”Musikhuset vid Tölövikén är tänkt att bli ett stadsbornas vardagsrum som hämtar en mångsidig musikkultur till området och erbjuder ett offentligt rum för möten och samvaro, njutningar och intellektuella aktiviteter. Foajéerna, kaféerna, restaurangen och musikinformationscentret är förutom konsert- och övningsalen sådana utrymmen som är planerade som offentliga rum.”

Snart talade man gärna också om möjligheterna att kunna gå tvärs igenom huset på väg från centrum till Tölö, och hur huset kunde öppnas för andra än professionella eller pannskrynklade musikälskare. Det talades om en generernas mångfald. När Hiilivirta valdes till planeringschef 2006 förutspådde hon att Musikhuset inte enbart skulle komma att öka intresset för klassisk musik utan också för jazz, världsmusik och folkmusik. Det talades också om att Musikhuset kunde bära socialt ansvar för minoriteter och invandrare och inhysa olika etniska kulturers musik.

På Sibelius-Akademins internetsidor skrev man i mitten av 2000-talet om hur Musikhuset skulle bli ett mångsidigt centrum för alla musikvänner – ”inte enbart för en högkulturell elit”. Dialog var ledordet och Musikhuset skulle främja dialog mellan människor i olika åldrar, mellan nuvarande och kommande musikutövare, mellan studerande och professionella och mellan genrer.

Dessutom skulle Musikhuset grunda sig på öppenhet, samarbete och växelverkan och ge uttryck för nivån på den finländska musikkulturen. Det talades till och med om hur mötena mellan proffsmusiker och studenter skulle föda en ny typ av musiker.

På ritbordet ritade man upp parker och utvidgningar av Tölövikens djupa vikar av vatten strax framför ytterväggen.

Det var ingen hejd på hur vidlyftiga idéer man gav uttryck för. Man gjorde allt för att motverka uppfattningen om ett elitens hus på gräsrötternas bekostnad – också med risk för att orden som yttrades skulle låta ihåliga redan i samma ögonblick som de yttrades. I en offentlig diskussion hösten 2000 hade Hiilivirta framhåvt på tal om loppmarknader att man nog kunde ordna loppmarknader också på Musikhuset, en replik som lär ha väckt roat skratt.

Och så var det det här med akustiken. Finlandiahusets solfjäderformade sal hade visat sig problematisk med sidoväggarna alltför långt ifrån varandra och ett alltför lågt tak. Från första början anlätade man akustikern Yasuhisa Toyota, som fördes fram som en av de främsta experterna på området. Salen skulle byggas på akustikens villkor och valet stod mellan en så kallad skolåda eller vingård som modell. I ett tidigt skede bestämde man sig för vingården med orkestern i mitten och publiken runtomkring, troligtvis efter rekommendationer av Esa-Pekka Salonen som varit involverad i byggandet av en liknande sal, Walt Disney Concert Hall i Los Angeles, som invigdes 2003. Musikhuset skulle höja nivån på Helsingfors som konsertstad.

1996 talade man om en budget på 390 miljoner mark (65 miljoner euro), strax därefter var summan 465 miljoner (78 miljoner) och en stund senare 520 miljoner (87 miljoner). I början av 2000-talet blev först 94 miljoner, sedan 98 miljoner ett vedertaget begrepp. Under byggnadsbranschens högkonjunktur på 2000-talet ville ingen entreprenör ändå bygga huset för den summan och plötsligt steg kostnaderna till först 140 miljoner, sedan 160 miljoner. När rundradiobolaget ungefär samtidigt genomgick en strängare sparkur, kom beskedet att Yle drog sig ur affären, något som orsakade ordentligt kaos innan beskedet återtogs. Byggnadsprojektet säkrades först efter att tre finlandssvenska fonder meddelade att de gick in med sammanlagt fem miljoner euro – för att säkra den svenskspråkiga undervisningen. I takt med att kostnaderna sköt i höjden, måste man pruta på kraven. Klassrum ströks, korridorer krymptes. Till slut landade prislappen, med all utrustning, på cirka 190 miljoner euro.

Konstruktionsfel

Redan innan Musikhuset invigdes kom indikationer på att framtiden kanske inte skulle se så rosenröd ut som många hade hoppats på. Sommaren 2009 ringde Helsingfors festspels avgående verksamhetsledare Risto Nieminen i varningsklockorna och lyfte fram det aviga i att Musikhuset inte skulle komma att producera några egna evenemang och därmed inte heller organisera några gästspel med utländska orkestrar i Helsingfors, trots att en akustiskt högklassig konsertsal snart skulle stå färdig. Det få hade förutspått var vilka följdverkningar den unika, skräddarsydda ägarstrukturen skulle få. Musikhuset skulle

visa sig bli bara skalet inom vilket de tre huvudaktörerna svarade för innehållet. Och de svarade alla bara för sin andel. Allt prat om hur Musikhuset skulle sörja för medborgarnas väl av välvilja visade sig vara tomma ord.

Senast i november 2011 stod det klart för alla att allt inte stod rätt till. Styrelsen var inne på en annan linje än husets två direktörer, Helena Hiilivirta och Kenneth Katter, som båda fick gå med omedelbar verkan, mindre än tre månader efter husets invigning. Bolaget sökte och fann strax en ny vd, Katja Leppäkoski, men också hon fick avgå abrupt i februari 2016. De rullande huvudena kan inte förklaras av annat än ett konstruktionsfel när Musikhusidén ännu var på ritbordet.

Ekonomin visade sig vara ett ständigt gissel. Enligt uppgifter i affärstidningen *Kaupalehti* i oktober 2016 hade Musikhuset vid utgången av 2014 gjort en sammanlagd förlust på över sex miljoner euro samtidigt som bolaget inte hade råd att göra tillräckligt stora avskrivningar eftersom inkomsterna var för små. I tidningsartikeln målades den dyrbara övningstiden i konsertsalen upp som den stora boven, även om samma problem existerar i alla konserthus. I samma veva talades det också om att Musikhuset nu söker nya samarbetsformer, bl.a. genom en koordinerad kongressverksamhet med Finlandiahuset. Ingen minns längre att det ännu på 1990-talet hette att det allt större antalet kongresser hotade tränga undan musiken på Finlandiahuset, och att det därför vore skäl att bygga Musikhuset. I dag vänder Musikhuset på alla stenar för att balansera ekonomin.

Mot bakgrund av hur mycket energi planerande och byggandet av Musikhuset måste ha slukat, är det inte så konstigt att man inte hann organisera verksamheten ordentligt från första början. Hur som helst fick Musikhuset en vag konstnärlig profil, och i stället började huset likna ett kollektivt boende, där invånarna först och främst värnade om sina egna intressen och där ingen brann särskilt starkt för gemensamma sysslor, som att diska eller skura toaletter.

Drömmarna

Vad hände då med idén om genrernas mångfald? Ännu ett halvår före invigningen hette lösningen på problemet Musikhusstiftelsen. Tanken var att samla in ett fett kapital till en stiftelse, och att man därefter med avkastningen skulle stödja icke-kommersiella aktörers verksamhet, i praktiken genom subventionerade hyror. Problemet var dock att kapitalet blev alltför magert och att stiftelsen bara lyckades få en större donation på en miljon euro av Pro Musica-stiftelsen, som var känd för att favorisera klassisk musik. Den här betoningen avspeglar sig alltså i utdelningen av Musikhusstiftelsens medel: Av de 22 000 euro som stiftelsen delades ut 2016 gick 20 000 euro till projekt inom klassisk musik och 2 000 euro till projekt inom övriga genrer.

I Sibelius-Akademins fall löste Musikhuset inte utrymmesfrågan så som man ursprungligen tänkte sig, utan snarare omdefinierades frågan. Om musikhusidén härstammade från musikhögskolans behov av större utrymmen och drömmen att kunna koncentrera hela verksamheten till en verksamhetspunkt, förväxlades drömmen småningom mot tanken på centralt belägna utrymmen – för när huset väl invigdes medförde det inga nya klassrum, däremot nog moderna utrymmen och flera nya salar på stans bästa plats med skyhöga hyror. Givetvis kan man fråga sig om det var nödvändigt att placera musikakademien i stadskärnan. För undervisningens del var det knappast det, för konsertverksamheten var det säkerligen det.

Var det rätt att bygga huset? Var det moraliskt försvarbart att bygga väggarna om det betydde att en del av de resurser som tidigare kunde sättas på undervisning och konstnärlig verksamhet nu sattes på infrastruktur? På sätt och vis kan man se att väggarna, trots att de är dyra, är den bästa garanten för att en viss verksamhet fortsätter på sikt. När man har investerat tillräckligt i väggarna förpliktar det kommande generationer att fortsätta en viss verksamhet. Samma fenomen kan man se med musikhuset i Jakobstad, där man plöjt ner betydande summor för att garantera musikutbildning på svenska också i framtiden.

En av de mest betydande följdverkningarna av Musikhuset är att Yle, efter att bolaget bestämde sig för att vara med i bygget, nu är mera bundet vid RSO än någonsin. Yle har till och med visat sig mera bundet vid Musikhuset än vid det egna huvudkontoret Stora smedjan. Också när Yle genomgår ännu en sparkur, som den här gången uttryckligen gäller kulturuppdraget, förklarar man redan i inledningsskedet att RSO inte kommer att beröras. Annat var det när bolaget lade ner Radions kammarkör så sent som 2005. Således verkar satsningarna på väggar samtidigt garantera en viss kontinuitet.

Ny typ av musiker fötts?

Vad hände då med Musikhusets publikarbete, började huset fostra nya publik-skaror? Nja, för fastän huset gjort enskilda punktinsatser ligger det största ansvaret alltså på huvudaktörerna. De vassaste kritikerna har till och med framfört att det i Helsingfors är ungefär samma 4000 personer som besöker Musikhuset vecka efter vecka och att huset väldigt sällan lyckas locka ny publik. Det är svårt att verifiera siffran och det kan lika bra hända att siffran är dubbelt större. Klart är att det ligger ett uns av sanning i påståendet, speciellt mot bakgrund av säsongkortens ökade popularitet sedan Musikhuset invigdes, något som resulterat i att största delen av platserna redan är bokade när enskilda biljetter väl kommer till försäljning.

Har en ny typ av musiker fötts? Inte heller den frågan låter sig besvaras alltför lätt. Klart är att de aviserade mötena i matsalen, mellan studerande

och professionella, mellan mästare och gesäller, till största delen har uteblivit – bland annat för att restaurangerna är i helt skilda våningar och för att maten i studentrestaurangen är så pass mycket sämre. Lyckligtvis har man initierat vissa samarbetsprojekt där dirigentstuderande från Sibelius-Akademien fått dirigera HSO och RSO, där stråkmusiker fått spela med i leden eller där studerande vid musikhögskolan får spela kammarmusik med orkestermusikerna. Personligen tror jag samarbetet inom Konstuniversitetet, där Sibelius-Akademien ingår sedan 2012 tillsammans med Teaterhögskolan och Bildkonstakademien, kommer att påverka morgondagens musiker mera än det faktum att två professionella orkestrar verkar i samma hus.

Musikhuset uppkomst flyttade tveklöst stadskärnan några centimeter norrut, men ännu har huset inte blivit något ordentligt vardagsrum för helsingforsarna. Och det hänger på väldigt små, men konkreta detaljer. Vem vill betala 4,50 euro för en kaffekopp eller 7 euro för en brödbit i sitt vardagsrum? Vem vill besöka toaletter som nästan alltid är ostädade? Vem vill hälsa på vaktbolagets representant som första person när den kommer hem? Upplevelsen av vardagsrum hänger också ihop med hanteringen av bardiskarnas lagstadgade utskänkingsområde och hur publiken stoppas om man med glaset i handen överträder en magisk linje.

Kanske kommer Musikhuset att vara ett bättre vardagsrum den dagen då Centumbiblioteket och övriga närbelägna byggnader står färdiga, men det får vi vänta på. I dag är det Kiasmas kafé som drar det längre strået, inte minst på grund av köket. På en punkt har man ändå lyckats att göra Musikhuset till offentlig plats, och det gäller demonstrationerna. Från Medborgarplatsen mellan Sanomahuset, Kiasma, Riksdagshuset och Musikhuset har redan flera demonstrationståg startat. Här verkar folket vilja göra sin röst hörd.

Vad händer med de utländska gästspelen? Lyckligtvis kom Helsingfors festspel till undsättning med ett treårigt pilotprojekt 2012–2015 och enskilda orkesterbesök därefter. Men alltså saknas strukturerna för regelbundna orkestergästspel i Helsingfors. Upp till tio orkesterbesök förverkligades inledningsvis, men sedermera har takten avtagit.

Stjärnhimlen

Hur gick det med den största drömmen av alla, akustiken? Vid det här laget är smekmånaden över sedan länge och de som besöker Musikhuset regelbundet har bildat sig en uppfattning om klangrymden. Ett halvår efter invigningen konkluderade undertecknad tillsammans med kollegan Mats Liljeroos i *Hufvudstadsbladet* att Musikhusets sal är ”en hyfsad sal”. Det allmänna rättesnöret blev: ju högre upp, desto bättre.

Trots att konsertsalens akustik av somliga har kritiserats när det gäller den dynamiska skalans omfattning, efterklangens längd samt upplevelsen av

Ljudets närvaro, är akustiken åtminstone i ett hänseende i världsklass: genom sin transparens. Musikhusakustiken kunde liknas vid en klar stjärnhimmel en höstkväll: en himmel med otaliga tindrande klara små stjärnor, med miljoner och åter miljoner detaljer och nyanser, en plats där man till och med kan urskilja beståndsdelarna i Vintergatan. Men på samma sätt som man småningom kan börja huttra ute i den kalla natten, på samma sätt känns ljudbilden alltid lite kall och avlägsen. Sibeliushuset i Lahtis bjuder på en starkare fysisk närvaro. Det gör också Tammerforshuset, även om helhetsintrycket på det stora hela är plattare där.

En av de mest problematiska aspekterna gäller fördelningen av sittplatser. När en så pass stor del av platserna i vingården placerats bakom scenen är lyssningsupplevelsen långt ifrån likvärdig överallt. Vokalmusik är speciellt problematisk, eftersom ljudet från människorösten inte sprids jämt överallt utan enbart rakt framåt. Somliga hävdar att den här obalansen borde återspegla sig i prissättningen som i högre grad kunde reflektera hur bra en plats är och hur bra musiken låter bakom, framför och på sidorna om orkestern. Av den här orsaken kan man säga att Musikhuset ofrivilligt har gett Finlandiahuset en nystart, speciellt när det gäller sångsolister i världsklass och konsertarrangörer som valt att ordna konserterna på Finlandiahuset för att hela salen kan betala fullt pris.

För orkestrarnas konstnärliga utveckling har den nya akustiken i varje fall varit av avgörande betydelse. Under det första året utvecklade RSO med stormsteg helt nya nyanser, en utveckling som gick lite långsammare i HSO även om resultaten var precis lika imponerande. Båda orkestrarna började blomstra. I de mindre salarna är akustiken tyvärr bara nöjaktig, i många hänseenden neutral, men rätt torr och inte särskilt generös.

I dag är det med blandade känslor som man kan betrakta Musikhuset. Huset är välbesökt och bjuder på rätt intressanta evenemang flera kvällar i veckan, som ofta direktsänds i tv, radio och på webben. Men många drömmar har inte gått i uppfyllelse. Det goda är givetvis att Sibelius-Akademien och orkestrarna fick ett funktionellt hem och att Helsingfors fick ett musikpalats värdigt den musikstad Helsingfors är.

NT-INTERVJUN

SÖKANDE OCH UTFORSKANDE POESI

Samtal med NR-pristagaren

Katarina Frostenson

Foto: Mats Bäcker/norden.org

Katarina Frostenson

Katarina Frostenson, poet, författare, översättare och ledamot av Svenska Akademien har tilldelats Nordiska rådets litteraturpris 2016 för diktsamlingen "Sånger och formler".

Lena Wiklund, redaktionssekreterare på *NT* har intervjuat.

Nordiska rådets litteraturpris har delats ut sedan 1962 till ett skönlitterärt verk som skrivits på ett av de nordiska språken. Det kan vara en roman, ett drama, en diktsamling, en novellsamling eller en essäsamling som uppfyller höga litterära och konstnärliga krav. Syftet med priset är att öka intresset för grannländernas litteratur och språk samt för den nordiska kulturgemenskapen. Prissumman är på 350.000 danska kronor.

Bedömningskommitténs motivering för Nordiska rådets litteraturpris 2016:

Mottagaren av Nordiska rådets litteraturpris 2016 har ett långt och komplext lyriskt författarskap bakom sig. I en väv av samtid och mytologi, närmiljö och globala utblickar, handfast vardag och vistelser i minne, litteratur och sånger fäster hon detaljen vid den stora helheten.

Katarina Frostensons diktsamling "Sånger och formler" är en berättelse om livets fysiska och själsliga uppenbarelser, om det lilla i det stora och om människan i världen. I hennes dikter, skenbart strama men i själva verket mycket generösa, sker ständiga förvandlingar i vilka livets mångskiftande märkvärdighet gestaltas.

Du är född 1953 i Hägersten, Stockholm. Hur mycket dikt och diktning fanns i din familj under uppväxten?

– Båda mina föräldrar, min mor som var kurator och min far som var agronom, hade litterära intressen och kunde dikter utantill som de ibland reciterade. De introducerade mig till poeter som Gustaf Fröding och Erik Axel Karlfeldt. Mycket av poesin kom också till mig via den svenska traditionen av sång, med diktare som Carl Michael Bellman och Evert Taube. I skolan, särskilt i svenskundervisningen i gymnasiet, kom jag i kontakt med E. J. Stagnelius och C. J. L. Almqvist.

Du studerade på 1970-talet litteratur-, film- och teatervetenskap vid Stockholms universitet. Fanns författardrömmar redan i ungdomsåren?

– Nej, jag hade inte författardrömmar redan på den tiden, de kom lite senare. Men jag var intresserad av litteratur och trodde att jag skulle bli litteraturforskare eller -kritiker. Jag var besviken på universitetstiden, jag fick bättre kontakt med litteraturen under gymnasieåren.

Du debuterade som poet 1978 med diktsamlingen "I mellan". Varför började du skriva?

– Diktsamlingen "I mellan" var mina första trevande försök med dikten. Det är svårt att förklara varför jag började skriva, men jag tror att det var en längtan att arbeta mer direkt med språket, inte syssla med teori och resonemang utan gestalta och uttrycka. Mitt förhållande till poesi har starka kopplingar till mitt musikintresse, musik och lyrik ligger nära varandra. Jag läste under den här tiden den svenska poeten Gunnar Ekelöf, finlandssvenska Gunnar Björling och Edith Södergran. Lusten att skriva börjar ofta i läsningen, att drabbas av en text och vilja göra något liknande.

I början av 1980-talet tillbringade du fem år i Paris. Vad har det betytt för dig?

– Under åren i Paris kom jag i kontakt med författare som J. M. G. Le Clezio, Claude Simon, och Marguerite Duras. Jag skrev också artiklar och essäer, bland annat i *Dagens Nyheter*, och började översätta från franska, både dramatik och poesi. Min man, Jean Claude Arnault, är fransman, han väckte tidigt mitt intresse för fransk litteratur.

Du har givit ut 17 diktsamlingar sedan debuten. Hur skulle du beskriva dig själv som poet?

– Det mest utmärkande draget i min diktning är att jag är sökande, undersökande och utforskande. Min poesi är knuten till platser, städer mer än naturen. Jag arbetar också med frågor kring själva språket, dess väsen och vad det kan uttrycka och inte uttrycka. Min diktning har element av en vardaglighet och en andlighet som tränger fram. Det andliga draget kan härledas till mina psalmdiktarrötter; min farbror Anders Frostenson var en känd psalmdiktare.

Hur har din diktning utvecklats över tid?

– Jag har hela tiden varit sökande i min poesi, och över tiden klarare och tydligare. Mer lekfull också. Jag tillåter min poesi att vara gåtfull, det är viktigt att den får vara det och att man inte försöker förklara allt. Jag tycker att min diktning rör sig i en spiralform där jag över tid återkommer till platser och städer som utstrålar olika stämningar och historiska berättelser. Min poesi omfattar mycket resande, både genom faktiska världar och inre tillstånd.

Diktsamlingen "Sånger och formler" handlar om närståendes bortgång, miljöförstöring och hot om jordens undergång. Berätta om tillkomsten av denna diktsamling.

– Jag skrev diktsamlingen "Sånger och formler" för 3-4 år sedan och den utkom 2015. Den är präglad av min mors bortgång och de dikterna genomsyras av stor saknad och djup tacksamhet. Min diktning har också en närhet till samtiden i en vidare bemärkelse, som miljöfrågan eller människors villkor i olika delar av världen. Jag registrerar mycket när jag är ute och går och väver sedan samman intrycken till en sammansatt berättelse.

Vilka andra författare och poeter inspireras du av i din poesi?

– Förutom de nordiska poeter som jag nämnt tidigare finner jag inspiration i texter av ryska poeter verksamma i början av 1900-talet som Anna Achmatova och Osip Mandelstam. De skriver mycket kraftfullt och de levde i en tid med krig och uppsplitande händelser.

Titeln "Sånger och formler" har inspirerats av Marina Tsvetajevas formulering: "Två kära ting i världen, sången och formeln". Jag drabbades av hennes språkliga energi i den diktsamlingen och lovsjunger hennes intensiva, rytmiska poesi i ett par dikter. Jag har också tagit intryck av den mer samtida poeten Gennadij Ajgi som skrev gåtfullt, utspritt och fragmentariskt. Även tyska poeter som Friedrich Hölderlin och Nelly Sachs finns bland mina inspirationskällor.

Du har även arbetat med opera och teater. Hur skiljer det sig att arbeta med det jämfört med poesi?

– Poesin är enröstad, det är en stämma som framför den, medan opera och teater kräver ett rum och flera röster. När jag arbetade med dramatik öppnade jag mitt språk för många stämmor. Det är nu länge sedan jag skrev teater och opera men det var väldigt roligt arbete inte minst den kreativa processen tillsammans med andra konstnärer, skådespelare och regissörer. Om jag skulle skriva nåt mer inom detta område skulle det nog bli ett libretto, musikedramatik ligger mig närmare än talteater. Jag har ett brett musikintresse, gick i Adolf Fredriks musikskola, och har sjungit i kör. Jag lyssnar inte på musik när jag skriver men tonsättare dyker ibland upp som inspirationskällor i min diktning, ett musikstycke kan till exempel ge rytm till en text.

Flera av dina diktsamlingar har översatts till andra språk. Hur kan man se på översättning av poesi?

– Att översätta poesi är svårt men det går. Det är nödvändigt för poesins överlevnad. Om en dikt är tillräckligt stark tränger den igenom i andra språk men det är klart att mycket faller bort vid en översättning, till exempel dikters så kallade ljuddräkt, små fina läten, rytmer och klanger – det är svårt att

återge eftersom orden byts ut, ord som är valda efter hur de samspelar med varandra. Jag har stor respekt för översättandets konst, och bäst är det när det finns ett samarbete mellan mig och översättaren, då kan jag tillsammans med översättaren stöta och blöta uttrycken och vi kan gemensamt leta oss fram till formuleringarna.

Vad tycker du om samtidspoesin i Norden?

– Jag tycker att Norden har en vital poesi om man jämför med flera andra länder i Europa. Poesin i Norden är närvarande och får uppmärksamhet genom festivaler och andra sammanhang. Det är viktigt, annars förtvinar dikten. Just nu är dansk poesi i fokus och där finns flera unga poeter som nått ut brett. Nya poeter kommer ofta i vågor, många skriver bara en samling och går sedan över till prosa. I den generation jag själv tillhör, födda på 50-talet, finns det dock många som stannat kvar i poesin, som Ann Jäderlund, Bruno K. Öijer, Kristina Lugn, Eva Runefelt och Elisabeth Rynell. Jag uppskattar många nordiska poeter, förutom de som nämnts tidigare läser jag gärna danska Inger Christensen och svenska Göran Sonnevi.

Du har fått flera litteraturpriser, till exempel 1988 – Gerard Bonniers lyrikpris, 1989 – De Nios Stora Pris, 1994 – Bellmanpriset, 1996 – Sveriges Radios Lyrikpris, 2004 – Erik Lindegren-priset, 2004 – Ferlinpriset, 2007 – Ekelöfpriset, 2007 – och nu 2016 – Nordiska rådets litteraturpris. Kan man tävla i litteratur?

– Nej, jag tycker inte att man kan tävla i litteratur. Man ”vinner” inte ett pris, man ”tilldelas” det. Det är upp till juryns smak att bedöma, men jag ser det inte som en tävling.

Lena Wiklund

FÖR EGEN RÄKNING

SKANDINAVISK SPRÅKFORSTÅELSE I DAG

Foto: Kattine Ziesler

Espen Stedje

Espen Stedje er generalsekretær i Foreningen Norden i Norge.

Holdninger og erfaringer

Flere undersøkelser tyder på at det står dårlig til med nabospråkforståelsen i Norden. (bl.a Delsing/Åkesson 2005). Konklusjonen er at språkforståelsen er svekket.

I rapporten «Dansk og svensk – Fra nabosprog til fremmedsprog?» (Bacquin og Christensen 2013) mener forfatterne at vi bør snakke om dansk og svensk som fremmedspråk, snarere enn nabospråk. En svakhet ved denne slutningen er at den er basert på undersøkelse av holdninger blant informanter i København og Malmö, fremfor deres faktiske forståelse.

Ungdom i Norden har flyttet over grensene i stor skala de senere årene. I 2013 var det omlag 100.000 svensker som bodde og/eller jobbet i Norge (SCB). En generasjon unge svensker har fått erfare at et felles språk gir tilgang på et mye større arbeidsmarked og flere livsmuligheter.

De som flytter bidrar også til å styrke nabospråkforståelsen. Den ferske undersøkelsen «Man skal bare kaste sig ud i det... » (Nordisk sprogkoordination 2016) viser nettopp at når unge voksne flytter til et naboland, tar det kort tid før de har en funksjonell forståelse av språket. I gjennomsnitt tar det to-tre måneder for en skandinav å tilvenne seg nabospråket, og om lag fem måneder for finner og islendinger som flytter til et skandinavisk land for å jobbe.

Nabospråk i skolen

Skolen har et viktig ansvar for å gi alle elever en solid nabospråkforståelse og en bevissthet om mulighetene Norden tilbyr. Ifølge undersøkelsen «Norsklæreres holdnings til eget fag» (Språkrådet 2011) har nabospråk en begrenset plass i skolen. Ofte blir nabospråkundervisning nedprioritert, eller regelrett neglisjert, på tross av at dansk- og svenskforståelse er en del av læreplanens kompetansemål. En av tre lærere opplever at de har for dårlige forkunnskaper til å undervise i nabospråk.

Norske tiendeklassinger fikk bryne seg på en dansk tekst om kjønnsroller og dataspill under eksamen i norsk høsten 2016. (Utdanning 22.06.16) Eksamensoppgaver og nasjonale prøver har stor innvirkning på hvilke prioriteringer som gjøres i undervisningen. Når elevene risikerer å få en dansk eller svensk tekst på norskeksamen, løftes oppmerksomheten for nabospråk.

Med dette tar norske myndigheter små steg i retning av det offisielle nordiske samarbeidets intensjoner om en styrket nabospråkundervisning. Arbeidet er imidlertid skjørt og må følges opp med mer og tydelig påtrykk, slik at lærere forstår betydningen av å gi elevene denne kompetansen. Dessuten må dette gjelde i hele Norden, ikke bare i Norge.

TV og dubbing

Da lineær TV var normen og vi hadde færre valgmuligheter enn i dag, var det naturlig for oss som bor i Norge å se på nabolandenes tv-kanaler. På den måten fikk vi med en god dose språkforståelse på kjøpet. I dag er det stadig færre som ser på analog tv, og enda færre som følger med på analoge kanaler fra nabolandene.

Allmennkringkasterne har dermed et svært viktig mandat med å formidle serier og filmer fra nabolandene. De gjør allerede en viktig jobb når de utveksler nordiske tv-programmer i stort omfang. Ifølge Nordvisionens årsrapport har det aldri før vært sendt så mange programmer fra nabolandene som i dag.

Samtidig har dubbing blitt et vanlig fenomen på norske tv-skjermer, spesielt i programmer for barn og unge. Dialog og tale på dansk og svensk blir i omfattende grad byttet ut med norske dialekter. Dermed blir den oppvoksende generasjon frarøvet muligheten til å lytte til nabospråk i ung alder.

Dubbing fører til at barn ikke blir eksponert for [nabospråk] og de vil dermed ikke få trent opp sitt språkhøre, sier Unn Røynealand, professor i Nordisk Språkvitenskap ved Universitetet i Oslo til *Aftenposten* (20.06.14). Språkforsker Øystein A. Vangsnes mener dubbing av filmer og TV-serier ødelegger språkforståelsen til norske barn, og får støtte fra et samlet europeisk språkmiljø (*Aftenposten* 27.03.2013).

NRK har tatt et beundringsverdig valg om å speile vårt språklige mangfold i sitt programtilbud. Samtidig har kanalen foretatt en kortsiktig beslutning når de ofrer andre skandinaviske dialekter. Barn forstår ikke nabospråk, skal vi tro Hildri Gulliksen fra *NRK Super* (NRKs barnekanal), som jeg møtte i en radiodebatt i desember 2015. På bakgrunn av denne antakelsen fikk den svenske julekalenderserien «Barna Hedenhös oppfinner julen» trøndersk lydspor i Norge.

NRK undervurderer barns evne til å forstå. Generasjoner har hatt glede av nabolands-TV som barn, og forstått det aller meste. Det er rimelig å anta at nye generasjoner besitter den samme evnen. Små barn er vant til å forholde seg til ord de ikke forstår, det er slik de lærer språk i utgangspunktet.

Til syvende og sist handler dubbing om seertall. Vi lever i en tid hvor det er viktig også for statlige TV-kanaler å kunne vise til høye seertall, og det argumenteres gjerne med at kommersielle hensyn tvinger TV-selskapene til å dubbe. Men fra et språkpolitisk synspunkt handler også dette om at barn må eksponeres for skandinavisk språkvariasjon. Dubbing både fordyrer og fordummer. Vi trenger mer variasjon og ikke mindre.

Eksempelet «SKAM»

Den nettbaserte ungdomsserien «SKAM» har for lengst funnet veien fra Norge og ut i Norden. Den danske språkdirektøren Sabine Kirchmeier sier til *NRK Kulturnytt* (30.09.16) at «dansk ungdom har en tendens til å lukke ørene når de hører norsk og svensk og si at de ikke forstår. «SKAM» kan bidra til å endre denne holdningen».

«SKAM» har klart å engasjere et ungt nordisk publikum, styrke forståelsen av skandinaviske språkvariasjoner og bygge opp positive holdninger til nabospråkene. Avisen *Fréttatíminn* på Island melder at norske uttrykk har inntatt ungdomsspråket på øya. Originalspråket er med andre ord en viktig del av seer-opplevelsen, en identitetsmarkør som er annerledes, men likevel så kjent og lik ungdommenes språk at uttrykkene enkelt kan tas opp i deres eget repertoar. Nordisk ungdom beviser selv overfor tv-kanalene at dubbing av skandinaviske programmer er unødvendig.

Asymmetrisk teksting

Teknologien har gjort det enklere og billigere å tekste filmer og TV-serier. Teksting gjør det enklere å få med seg hva som blir sagt. Dette er et fremskritt, ikke minst for hørselshemmede.

Dessverre har også asymmetrisk teksting, blitt et utbredt fenomen. TV-kanalene kan tekste personer som snakker nabospråk, men ikke personer med norsk dialekt i ett og samme program. Asymmetrisk teksting handler som regel ikke om forståelsesgrenser, men om landegrenser. Tekstingen er ikke et tiltak for å bedre språkforståelsen, men en politisk handling. Gjennom asymmetrisk teksting setter TV-kanalene et helt unødvendig og irrelevant skille mellom «oss» og «dem», basert på landegrenser og nasjonalitet.

Tradisjon og politisk vilje

Det eksisterer en lang tradisjon både for nordisk språkforbistring og -forståelse. På 1800-tallet ble det arrangert nordiske språkmøter hvor målet var å harmonisere de skandinaviske språkene. Her var det blant annet enighet om å bruke latinske bokstaver; liten bokstav i substantiver og aa skulle byttes ut med å.

I det nordiske samarbeidets grunnlov Helsingforsavtalen fra 1962 heter det at «Undervisningen og utdannelsen i skolen i de nordiske land skal i passende omfang omfatte undervisning om språk, kultur og alminnelige samfunnsforhold». Den politiske viljen til å bevare den inter-skandinaviske språkforståelsen er i dag klarest formulert i «Deklarasjonen om nordisk språkpolitikk» fra 2006. Her er det et uttalt mål at alle nordboere skal kunne «kommunisere med hverandre, først og fremst på et skandinavisk språk».

Språkdeklarasjonen tar utgangspunkt i «at alle nordboere har rett til å tilegne seg forståelse av og kunnskaper om et skandinavisk språk og forståelse

av de øvrige skandinaviske språkene». Utfordringen er at denne velviljen, og disse ambisjonene, i for liten grad finner veien til den nasjonale kultur-, medie- og utdanningspolitikken i de nordiske landene.

Konstruerte grenser

Forutsetningene for å bedre språkforståelsen mellom nabospråkene er absolutt tilstede. Dansk, norsk og svensk kan i bunn og grunn regnes som dialekter av samme språk, sett fra et språkvitenskapelig perspektiv. Mellom 80-90 prosent av ordene er like eller identiske.

Det er først og fremst etableringen av de ulike nasjonalstatene som har ført til at skandinavisk deles opp i tre språk. Grensene har ikke alltid gått der de går nå, og de er ikke trukket opp fordi det eksisterer en språk- eller kulturgrense akkurat ved grensen. Hvilket nordisk land vi bor i dag og hvilket skandinavisk språk vi snakker, har i stor grad med historiske tilfeldigheter å gjøre.

Norden er i tiden

Norden er delt opp i ulike land, men det finnes en overveldende folkelig støtte for nordisk samarbeid. De fleste innbyggerne i Norden vil ha mer samarbeid, og nesten ingen er imot. (Nordisk Ministerråd 2010).

I en mer globaliserte verden er det også flere som ser mot fellesnordiske løsninger. Norges ambassadør til Sverige, Kai Eide, minner oss om hvor viktige de nordiske landene er for hverandre, og at samarbeidet i Norden er viktigere enn noensinne. Han illustrerer dette ved å vise til den svenske eksporten til Norge. Fem millioner nordmenn handler flere svenske varer enn det 82 millioner tyskere gjør. (*Aftenposten* 03.03.16 og *Dagens Nyheter*. 04.03.16).

For oss som jobber med det nordiske til daglig, er det tydelig at flere aktører nå ønsker å samarbeide. Med en større bevissthet om landenes gjensidige avhengighet, vil også beveggrunnene til å lære seg nabospråk bli flere.

Dersom det skandinaviske språkfelleskapet skal styrkes, må gode intensjoner tas videre ut i konkret handling. Ministerrådet må arbeide målrettet med nasjonal forankring. Media må bli sitt ansvar bevisst og slutte å dubbe. Myndighetene bør sørge for å gi lærere kompetanse og forståelse for at alle elever trenger nabospråkundervisning. På denne måten sikrer vi oss mot at nabospråkforståelse i fremtiden blir forbeholdt barn som har foreldre med høy utdanning og innarbeidet bevissthet om verdien av det nordiske kulturfelleskapet.

Alle oppvoksende generasjoner fortjener å ta del i det nordiske samfunnet.

Espen Stedje

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

ETT MYLLER AV NORDISKT SAMARBETE

Det nordiska samarbetet är tätt, förgrenat mellan länderna i flertalet av samhällslivets områden och traditionsrikt. Det ger det nordiska samarbetet styrka. I en dominerande del av statlig förvaltning och frivilliga organisationer känner ledarna på nationell nivå i allmänhet väl sina motsvarigheter i andra nordiska länder. Det myllrar av samarbeten i Norden! Ofta består dessa samarbeten av informella samtal i telefon eller öga mot öga. Att mäta omfattningen av detta samarbete är en överstiglig uppgift.

Det nordiska samarbetet motsvarar vad professorn i pedagogik vid Örebro universitet, Tomas Englund, menar är kännetecknande för deliberativa samtal: ”I samtalet ska skilda synsätt ställas mot varandra och olika argument ges utrymme, det ska präglas av respekt och tolerans och deltagarna ska lära sig att lyssna på andras argument. Det ska ha inslag av ”kollektiv viljebildning”, det vill säga en strävan att komma överens. I samtalet ska det också vara möjligt att ifrågasätta auktoriteter och traditionella uppfattningar ...”

Varje år genomförs tusen och åter tusen överläggningar i Norden och jag vill påstå att i de allra flesta fallen leder det till ett erfarenhetsutbyte av det slag som utmärker deliberativa samtal. Det är mera sällan som nordiskt samarbete leder till avtal som platsar i nutidens nyhetsförmedling med dess fokusering på konflikter och dramatik. Det vanligaste resultatet av nordiskt samarbete är istället att grannländers erfarenheter, framsteg och misslyckande, används i utformningen av politik på hemmaplan. Det nämns sällan att denna nordiska påverkan på nationell politik föreligger men den är av mycket stor betydelse. Och den medför att utomstående betraktar de nordiska länderna som en enhet.

Det nordiska samarbetets svåröverskådlighet, och den lågmäldhet och långsamhet som ofta kännetecknar de eftertänksamma nordiska dialogerna, gör att det blir svårt att kommunicera dess verkliga värde.

Somliga drar slutsatsen att då en mycket stor del av nyttan av det nordiska samarbetet är osynligt, inte bara i mediernas rapportering utan i offentligheten i övrigt, så är den också av liten betydelse. Ingenting är felaktigare. Det är de många mänskliga mötena och de otroligt rikt förgrenade nätverken i förvaltning och organisationsliv som är det nordiska samarbetets mest fruktbara mylla.

Det hävdas ofta, och med rätta, att många av de mest betydelsefulla nordiska överenskommelserna gjordes på 1950-talet. Då öppnades gränserna och då ingicks överenskommelser som gjorde att nordbor kunde flytta från ett nordiskt land till ett annat, fritt söka arbete och dela den sociala trygghet som de nya grannarna hade rätt till.

Det var ett stort framsteg när rörligheten i Norden i stor utsträckning på 1990-talet med hjälp av EU och Schengenavtalet kunde utsträckas till flertalet medlemsstater i Europeiska Unionen. Nu upplever framför allt Öresundsregionen ett bakslag. Tyvärr visade sig inte Schengensystemet som etablerats av EU fungera när konflikter i Europas närhet, inte minst den förödande krigföringen gentemot Aleppo och andra delar av Syrien, ledde till en våg av flyktingar över Medelhavet. Idag har vi cirka 65 miljoner flyktingar i världen vilket är dubbelt så många som för tio år sedan. Många av dem finns nära Schengensamarbetets yttre gränser och därmed i Nordens närhet.

Som mest anlände 10 000 asylsökanden i veckan till Sverige hösten 2015. Den svenska regeringen konstaterade att landets kapacitetstak för mottagande av flyktingar hade genombrutits. Det ledde till att transportörsansvar infördes för företag som förde passagerare från Danmark till Sverige vilket ledde till ID-kontroller på både dansk och svensk sida om sundet. Sedan den tiden har Österrike, Tyskland, Danmark, Sverige och Norge temporär rätt till gränskontroller i det Schengenområde där rörligheten avses vara fri.

Successivt har det tack vare samarbete mellan Sverige och Danmark blivit möjligt att göra resorna snabbare och med mindre krångel. När situationen var som värst beräknades 300 000 personer ha mist rimlig möjlighet att dagpendla till arbete på andra sidan sundet.

Nu kan flera tåg rulla och alla tåg köra snabbare på Öresundsbroförbindelsen. Men inte lika snabbt som före gränskontrollernas etablering. Målet för den svenska regeringen är att återgå till helt fri rörlighet utan varaktiga gränskontroller. Det förutsätter framgång i det europeiska samarbetet, att Schengens yttre gräns hävdas bättre och ökat polis- och säkerhetssamarbete över statsgränserna. Här har de nordiska staterna ett gemensamt intresse. Det är tålamodsprövande.

Det vi just nu upplever är att redan fattade beslut inom EU inte efterlevs. Dock finns knappast något alternativ till att eftersträva europeiska överenskommelser för att gränskontrollen i Öresund ska kunna upphävas. Att åter etablera de gränskontroller som en gång fanns mellan Danmark och Tyskland är vare sig önskvärt eller realistiskt.

Arbetet på att säkra den fria rörligheten i Norden förs nu på två fronter. Den ena är ett arbete i EU och i ett vidare internationellt sammanhang för att nedbringa antalet som behöver fly och som etablerar en fungerande och mera solidarisk ordning för de som trots detta också i framtiden behöver erbjudas fristad inom EU. Här krävs samlat nordiskt samarbete – sambandet mellan hur det fungerar vid Schengensamarbetets yttre gräns och hur det kan fungera vid gränserna inom Norden är otvetydigt.

Den andra är att göra de tillfälliga gränskontrollerna så smidiga som möjligt. Det är huvudsakligen i dagsläget en bilateral fråga mellan Danmark och Sverige men med stor betydelse också för övriga Norden. Allt som kan göras är ännu inte gjort.

Att fri rörlighet från början av Nordiska rådets arbete varit i fokus torde vara ett resultat av att folkstyrena i Norden sökt förena omsorgen om medborgarnas frihet och trygghet. På så sätt skapas och upprätthålls ett folkligt förankrat engagemang för nordiskt samarbete – ett engagemang som har få eller inga motsvarigheter när det gäller arenor för internationell samverkan.

Just nu är det flera exempel på bakslag än framsteg i europeiska och globala sammanhang. Murar och stängsel byggs. Storbritannien lämnar EU och i många länder har populistiska partier framgångar som gör dem till det största eller bland de största partierna. Framgångarna nås med ett budskap om att flera hinder ska införas för såväl varor som människor över gränserna.

Framtiden beror på om öppna gränser kan förenas med att människor upplever trygghet och väljarna känner att folkstyrena bedriver en politik som beaktar de lokala och nationella intressena. Den nordiska modellen ses här av allt flera som ett föredöme. När politiken inte lämnar de i sticket som påverkas negativt av den strukturella omvandling som fri handel och öppna gränser medför utan som tvärtom ger stöd i omställningen genom strävan till jämlikhet, utbildning och regionalpolitiska insatser, läggs en bättre grund för stöd till internationellt utbyte.

I det nordiska samarbetet sker nu överläggningar om hur de globala målen för 2030 ska kunna realiseras. I andra grupperingar samråds om hur våldsbejakande extremism och terrorism ska kunna förebyggas. Andra nordiska sammanslutningar analyserar hur den digitala tekniken ska göra e-handel och e-förvaltning över gränserna till effektiva instrument.

Strategiska översyner har presenterats på hälso- och arbetsmarknadsområdena. I vår väntas förra NOKIA-chefen Jorma Ollila presentera en strategisk studie av hur det redan starka energisamarbetet i Norden ska kunna stärkas ytterligare.

Det nordiska kvinnliga medlingsnätverk som grundades i Oslo 2015 har intensifierat och fördjupat sitt arbete. När Sverige under fjolåret valdes in i FN:s säkerhetsråd som en temporär medlem så skedde det med uttalat stöd av övriga nordiska länder. Och i slutet av förra året antog de nordiska arbetsmarknadsministrarna en gemensam nordisk deklaration riktad till EU-kommissionen angående unionens arbete med den sociala pelaren.

Inför ILO:s hundraårsjubileum 2019 genomförs ett flerårigt projekt om "Framtidens arbete". I det sammanhanget har jämställdhetsfrågorna en mycket framträdande roll. Miljömärkningssystemet Svanen utvidgas till nya domäner,

som Svanenmärkta aktiefonder! Det nordiska forskningssamarbetet handlar bland annat om sociala ojämlikheter i hälsa och välfärd, biobanker, sociala register, kliniska multicenterstudier och högspecialiserade behandlingar.

Norge har inbjudits av det tyska ordförandeskapet att fullt ut delta i den allt viktigare G20-gruppens arbete detta år. En arbetsgrupp under ledning av den svenska diplomaten Ruth Jacoby följer arbetet och granskar Nordens relation till G20 för framtiden. De nordiska länderna saknar varaktig representation även om de tillsammans är avsevärt större än många stater som ingår i G20. Om Norden ska spela någon roll alls i globala sammanhang krävs samverkan, inte bara i FN utan också i andra sammanhang där politik med global räckvidd formas (Världsbanken, Internationella Valutafonden, WTO, G20 etc).

I år genomförs nordiska satsningar bland annat i Southbank Centre i London men också i Pristina, Austin, Paris och Santiago de Chile. Besöksnäringarna växer i betydelse för ekonomi och sysselsättning. I det nordiska samarbetet satsas inte bara på profileringar i utländska städer utan också på exempelvis Ny Nordisk Mat för att locka turister till de nordiska latituderna.

Det myllrar av överläggningar för att fördjupa samarbetet i Norden. Det sker obemärkt för de flesta. Men det fortskrider och när bakslag inträffar kan det tillfälligt bli fnurror på tråden men snart sker ett arbete för att säkra relationer när omvärlden förändrats. När många andra internationella samarbeten har stora problem fortgår det nordiska samarbetet utan dramatik.

Förändringarna i omvärlden har också lett till att samarbetet på försvarsområdet nu är mera omfattande än det någonsin varit. Även detta har skett utan att stora rubriker gjort den breda allmänheten uppmärksam på saken. Försvarsministrarna har enats om att förenkla de nordiska försvarsmakternas agerande på varandras sjö-, luft- och landområden. Flygstridskrafterna i Norge, Sverige och Finland övar mer eller mindre varje vecka tillsammans, ibland flera gånger i veckan. Avtal om att kunna nyttja varandras baser vid behov har tecknats.

Såväl Finland, Danmark som Norge har nu ambitioner att via bilaterala avtal samverka med Sverige.

Finland och Sverige, som utsträckt samarbetet även till icke fredstida förhållanden, är alltså militärt alliansfria men bereder sig på att kunna samarbeta med andra om krissituationer uppstår. Det starkaste samarbetet på försvarsområdet någonsin är redan nu ett faktum – och det kommer att förstärkas ytterligare. Det sker via samtal präglade av lågmäldhet, långsamt och eftertänksamt samt med en vilja att komma överens. Så byggs ett starkt och varaktigt samarbete.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Nordiska förtjänstmedaljen 2016 till Rannveig Guðmundsdóttir

Tidigare ministern Rannveig Guðmundsdóttir har tilldelats Letterstedtska föreningens nordiska förtjänstmedalj 2016. Utdelningen, den 36:e i ordningen, ägde rum vid en högtidlig ceremoni i Alltingshuset i Reykjavík den 10 december 2016. Alltingets talman Steingrímur J. Sigfússon inledde ceremonin och hälsade gästerna välkomna. I sitt anförande betonade han Letterstedtska föreningens viktiga roll i att stärka samarbetet mellan de nordiska länderna, och att traditionen att överlämna medaljen i respektive länders parlament därför är i högsta grad befogad.

Han påminde vidare om att Rannveig är den sjunde islänning som tilldelats denna utmärkelse och uttryckte sin glädje över att de tre övriga som ännu var i livet, tidigare presidenten Vigdís Finnbogadóttir, regissören Sveinn Einarsson och professor emeritus Haraldur Ólafsson, alla hade haft möjlighet att närvara vid ceremonin. Talmannen nämnde även de tre mottagare av medaljen som gått ur tiden: ambassadör Sigurður Bjarnason, ministern Gylfi Þ. Gíslason och professor Ármann Snævarr. Förutom Rannveig själv och Letterstedtska föreningens ordförande Björn von Sydow med maka Madeleine, närvarade också ordföranden i Letterstedtska föreningens isländska avdelning Þór Magnússon, isländska avdelningens sekreterare Snjólaug Ólafsdóttir, Rannveigs familj jämte ytterligare ett antal gäster.

Efter sitt inledningsanförande gav talmannen ordet till föreningens ordförande Björn von Sydow som i sin redogörelse för motiveringen till beslutet betonade att Rannveig Guðmundsdóttir är en sann nordist och att det alltid legat henne varmt om hjärtat att slå vakt om det nordiska kulturarvet vilket hon gjort som mångårig medlem av den isländska NR-delegationen, som drivande ordförande i Nordiska rådets kulturutskott och som Nordiska rådets president 2005.

I sitt tacktal underströk Rannveig att hon kände sig mycket hedrad av att tilldelas denna utmärkelse och därmed ha sällat sig till den grupp stora nordister som tidigare fått den. För alla dessa uttryckte Rannveig sin djupa respekt på grund av deras insatser för det nordiska samarbetet, samt framhöll vidare att hon kände stor ödmjukhet inför att ha tilldelats medaljen. Rannveig berättade att det varit en mycket speciell känsla och erfarenhet att ha varit folkvald representant först i kommunala sammanhang och sedan i Alltinget, och bland hennes bästa minnen fanns just de tillfällen då hon deltagit i det nordiska samarbetet.

Rannveig berörde också frågan om vad det kommer sig att människor ägnar sig åt politiken, så tuff och ofta orättvis som den världen är. Själv härstammar hon från en familj där man visserligen inte direkt pratat politik vid middagsbordet, men

där budskapet om jämlikhet, jämställdhet och respekt för alla människor genom-syrade hela hennes uppfostran. Hon gifte ung in sig i en politikerfamilj och har alltid känt stöd från sin make, sin svärfar och hela familjen i sin politiska gärning.

Som ung kvinna bodde Rannveig med man och barn i Norge i sex år. I början av denna tid var det Einar Gerhardsen som satt vid makten och i Norge väcktes Rannveigs brinnande intresse för samhällsfrågor och en insikt om hur viktigt det nordiska samarbetet är för oss som bor i Norden.

Under hela den tid Rannveig satt i Alltinget deltog hon i nordiskt samarbete, såväl i Nordiska rådet som Nordiska ministerrådet och innehade i det sammanhanget olika uppgifter. När hon reste hem från de nordiska mötena var hon alltid full av en entusiasm som sedan följde henne in i Alltinget. Hon hoppades att det nordiska samarbetet ska fortsätta att blomstra och utvecklas i morgondagens Norden.

Som avslutning på dagen inbjöd alltingets talman till middag i ministerbo-staden med anledning av medaljöverlämningen.

Snjólaug Ólafsdóttir
Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Från vänster Letterstedtska föreningens ordförande Björn von Sydow, medaljmottagaren Rannveig Guðmundsdóttir, fru Vigdís Finnbogadóttir före detta Islands president och Steingrímur J. Sigfússon Alltingets president.

BOKESSÄ

UNDER CENSUR KAN VI BRUGE VORES PENNE SOM TANDSTIKKERE

Nu er historien om Danmarks 300 år lange kamp for trykkefriheden omsider ført til protokols. I et omfattende historisk tilbageblik vil forfatterne, juristen *Jacob Mchangama* og filosofiprofessor *Frederik Stjernfelt*, vise, at tidligere tiders censur i dag er afløst af selvrensensur. Bogen er et klart oplæg til diskussion. Dens erklærede hensigt er at hæve kampen for det frie ord op over værdidebatten mellem højre og venstre, så ytringsfrihedens egentlige eksistensberettigelse kan træde tydeligt frem.

Sokrates blev aldrig træt af at snakke med sine medborgere i det demokratiske Athen, bebrejdede dem deres fordomme og bekymrede sig om deres velfærd. Han skydede ingen, end ikke en slaver. Og han tilhørte langtfra eliten.

Alligevel dømte hans landsmænd ham til døden i år 399 før Kristus, selv om den fattige mand havde håbet at blive bespist på rådhuset. Let er det ikke at gøre mængden tilfreds.

Dette blot for at understrege, at vi i 2.500 år har vidst, at ytringsfrihed ikke er gratis. Det fremgår også af Jacob Mchangama og Frederik Stjernfelts storværk *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*. Begge har i årevis været særdeles aktive i forsvaret for ytringsfriheden, som de ser truet af muslimsk terror i Danmark og udlandet.

Jacob Mchangama var tidligere mangeårig chefjurist i den liberale tænketank CEPOS og er i dag leder af den retspolitiske tænketank Justitia. Frederik Stjernfelt er professor i videnskabsteori, idéhistorie og semiotik ved Aalborg universitets filial i København. Stjernfelt var i 2006 medudgiver af storværket »Tankens magt. Vestens idéhistorie«.

De to forfatters 1000 sider tykke bog er en milepæl og den første samlede fremstilling af trykkefrihedens Danmarkshistorie. Værket er spækket med skildringer af de lidelser, forkæmpere for denne frihed måtte udstå, af deres argumenter og i overordnet forstand af de to forfatters moralske og politiske begrundelser for friheden.

Her går der en lige linje fra Sokrates' synspunkt, at vi kun ved oprigtig samtale mellem ligemænd kan drage alt, hvad vi har tillid til, og al øvrighed i tvivl, og frem til denne bogs hovedargument for ytringsfrihed, nemlig, »at det er vores til enhver tid bedste viden om verden, der udsat for fri diskussion giver mulighed for at påvirke udviklingen politisk«.

Bogen lever op til den norsk-danske 1700-talsdigter Johan Herman Wessels berømte ord: »At gavne og fornøje, hav stødse det for øje«. Men skandinaviske

læsere kan ikke undgå at bemærke, at bogen, trods dens nytteværdi også er et omfangsrigt indlæg i den værdikamp, der har raset i Danmark, siden Anders Fogh Rasmussen, lederen af det liberale parti Venstre, overtog magten ved valget i 2001 med parlamentarisk støtte fra Dansk Folkeparti.

Det betyder ikke, at ytringsfrihed ikke har været et lige så vigtigt tema i Danmarks nabolande op gennem historien. I Oplysningstiden i 1700-tallet blev borgernes krav om at komme til orde efterhånden en uovervindelig udfordring i en lang række europæiske lande. Det første nordiske land, der satte kravet igennem, var Norge, som indskrev ytringsfriheden i Eidsvollgrundloven i 1814. »Frimodige Yttringer om Statsstyrelsen og hvilken som helst anden Gjenstand ere Enhver tilladte«, hed det i den norske grundlovs paragraf 100.

200 år senere gælder det for Danmark, at den, der sætter sin fortolkning af ytringsfriheden igennem, har magten. Mchangama og Stjernfelts bog er et velargumenteret forsøg på at give denne kamp et historisk perspektiv, der skal begrunde, at retten til på tryk, i tale eller på skrift at udtrykke sine tanker indtager en central stilling i kampen om det politiske og kulturelle hegemoni i landet.

Ytringsfrihed er universel og fundamental, understreger bogens forfattere. »Man kan overhovedet ikke forhandle andre rettigheder og diskutere sig frem til enighed om andre sociale goder, hvis man ikke har ytringsfrihed«, skriver de. Det giver ytringsfriheden dens eksklusive status og urørlighed.

Forfatterparrets erklærede helt er da også forfatteren og redaktøren Flemming Rose. Som kulturredaktør ved morgenavisen *Jyllands-Posten* bragte Rose i september 2005 en stribe satiriske tegninger. Nogle af dem blev opfattet som krænkende og blasfemiske af danske muslimer. Karikaturene gav anledning til store uroligheder ikke bare i Danmark, men også i Mellemøsten. Flemming Rose lever i dag under konstant politibeskyttelse. Han har modtaget en række danske og internationale priser, men forlod i 2016 *Jyllands-Posten*.

Såvel *Jyllands-Posten* som *Politiken* er i dag under skarp bevogtning af politi og efterretningstjeneste. De to aviser, der ellers ikke deler holdninger og redaktioner, bor i samme avishus på Rådhuspladsen i København.

Mens Rose fremstilles som en modig forkæmper for ytringsfriheden, har de to forfattere ikke meget godt at sige om andre danske redaktører, der efter deres opfattelse bøjer sig for muslimske terrortrusler og støtter ytringsfriheden med påtagede argumenter.

I den forbindelse bliver *Politikens* tidligere chefredaktør, den nu afdøde Tøger Seidenfaden, der gentagne gange kritiserede *Jyllands-Posten*, sat i skammekrogen. Her står der i bogstaveligste forstand allerede en kongerække af fjender. De betænkes alle i bogens titel med det foruroligende ord »MEN«, stavet med store bogstaver til skræk og advarsel.

Det lille ord MEN med den store betydning

Den trussel, forfatterne beskæftiger sig med i sidste halvdel af bogen, er såkaldt »selvcensur« og politiske krav om juridiske ændringer af bestående love. Statslig censur som sådan er på ingen måde genindført i Danmark.

Kravene om større eller mindre juridiske finjusteringer af de paragraffer i straffeloven, der omhandler ytringsfrihed, finder deres udtryk i indskrænkende bisætninger, der indledes af et »men«, et »dog« eller et »hvis«. Kampen mod bindeordet »men« er bogens ledetråd. MEN er det retfærdigt?

Ytringsfrihed er fri meningsudveksling mellem fornuftsvæsner, der kan forstå hinanden. Hvorfor er det så forbudt at sige »men«, når enhver dialog forudsætter muligheden for at rejse indvendinger? Al demokratisk aktivitet inden for lovens rammer udøves under ansvar. Det gælder også udøvelsen af ytringsfrihed. Vores frihed er en frihed under ansvar både over for samfundet og over for vores medmennesker.

Forfatterne vil næppe hævde, at der i Vesten før 1700-tallet ikke er sket materielle, sociale og intellektuelle fremskridt, selv om ytringsfrihed og oplysning i beklageligt mange tilfælde var en fribillet til galgebakken.

Diskussionen rundt om det magiske ord »men« giver selve begrebet ytringsfrihed dets politiske og demokratiske betydning og indhold. Debatten identificerer modsætninger. Forbeholdet »men« indleder en legitim politisk indvending.

Dansen om det fatale »men« forklarer, hvorfor venstrefløjen i Danmark først ikke kunne få ytringsfrihed nok for så siden at ønske den indskrænket af hensyn til religiøse mindretal, og hvorfor højrefløjen først krævede lige så meget censur og »vi alene vide«, som den nu kræver frihed til at give udtryk for alt det had og vrede, den skal af med i diskussionen om indvandring. Eller begge dele på en gang.

I demokratier er intet absolut. Den store bog er de to forfatteres fremragende bevis på det. På dens mange og rige sider får datidens »populister«, altså folkestyrets tilhængere under enevælden, lejlighed til at udfordre et nihilistisk værdisystem, hvor øvrighedens ord i sidste ende var lov.

Fra censur til tortur

Fremstillingen i bogen åbner med enevældens kamp for at forvandle katolske danskere til lutheranske protestanter efter Reformationen i 1536. Ved dette historiske skel blev kongen, altså øvrigheden, indstiftet af Gud selv og ikke mere af Guds mellemmand, paven i Rom. Den omvæltning var kun mulig med vold og magt. Det viser talrige historiske erfaringer med vellykkede og mislykkede revolutioner.

Det glemmes ofte, at den danske enevældige statsmagts hårde fremfærd over for dem, der tillod sig at kritisere myndighederne, gik værst ud over sorte

danske slaver helt uden hensyntagen til den fromhed, der ellers skulle være samfundets ledetråd. Mukkede slaverne på danske plantager, lød straffen på udspekuleret tortur og siden en ligeså sadistisk henrettelse.

I 1770 skete der et kortvarigt, men afgørende gennembrud: Den danske konges tyske livlæge, Johan Friedrich Struensee, fik indført ytringsfrihed i landet i nogle få måneder, før han selv blev lagt på hjul og stejle som tak. Men med Struensees reform var bevisbyrden vendt varigt om. Den store franske revolution i 1790'erne viste med al ønskelig tydelighed adel og kirke, at deres hoveder sad løst.

Det danske demokrati var ikke blevet til uden et anegalleri af fritænkere som P.A. Heiberg (»Ordener hænger man paa Idioter, Stjærner og Baand man kun Adelen gier«), Michael Gottlieb Birckner (»Først naar man føler sin egen, eller sine Grundes Svagheit, kan man ønske Modstanderen paalagt Taughshed«), Malthé Conrad Bruun, Dr. Dampe og Meir Aron Goldschmidt, der grundlagde det uforglemmelige satiremagasin *Corsaren*.

Den danske lutheranisms moderne 'kirkefader', Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), afviste under forhandlingerne om landets første fri forfatning i 1848 alle konservative indvendinger mod det frie ord. »Mis-Brugen kan ikke forebygges, uden at Brugen med det Samme ophæves«, lød hans argument. Han tilføjede, at under censur »kunde vi bruge vore Penne som Tandstikkere«.

Danmark fik sin første frie grundlov i 1849, og med den blev ytringsfriheden prøveløsladt. Dens stadigt snævre og vilkårlige grænser blev udfordret af en ny række berømte frihedskæmpere, der heldigvis sjældent kom til at lide så hårdt for deres overbevisning som deres forgængere under enevælden.

Det var foregangsmænd som den internationalt berømte litterat Georg Brandes, der aldrig fik et universitetsprofessorat. Det var det danske Socialdemokratis grundlæggere, Louis Pio og Paul Geleff, der fik en enkeltbillet til USA betalt af statsmagten. Det var Viggo Hørup og Edvard Brandes, *Politikens* grundlæggere. De måtte forsvare sig mod stribevis af injuriersager.

Blandt de mange bizarre episoder på vejen frem mod talefrihed kan nævnes sædelighedssagen mod den danske ekspressionistiske kæmpe, Rudolf Broby-Johansen. Han fik i 1922 sin digtsamling *Blod* beslaglagt, 14 dage bag tremmer og en bøde på 300 kr. Broby-Johansen appellerede dommen med den begrundelse, at den var for mild. Landsretten hånede ham ved at nedsætte straffen.

Fra national til international konflikt

Det suverænt bedste kapitel i den store bog går tæt på striden om ytringsfriheden fra 1920 til 1980. Her træder danske ånds- og kulturpersonligheder som arkitekten Poul Henningsen (»Det er på misbrugene, man konstaterede friheden«), juraprofessor Alf Ross, teologen Hal Koch, ombudsmanden Stephan

Hurwitz og juraprofessor Peter Germer ind på scenen. I redigeret og udvidet form kunne dette afsnit være en hel bog i sig selv.

Mindre tilfredsstillende, lidt selektiv og ofte andenhånds er til gengæld partsfremstillingen af Muhammed-sagen, dens efterdønninger og muslimsk terror i Paris og Bruxelles, der intet har med emnet at gøre.

Det nævnes ikke, at Muhammed-konflikten blev radikalt forværret, da den danske statsminister, Anders Fogh Rasmussen, i oktober 2005 kategorisk afviste at mødes med en række ambassadører fra muslimske lande. Det var denne afvisning, der internationaliserede konflikten, som ellers kunne være løst på dansk jord.

Tegneren Kurt Westergaard, der er mester for den mest kontroversielle af *Jyllands-Postens* karikaturer, en tegning, der skal forestille Muhammed med en bombe i turbanen, har ganske rigtigt siden måttet gå meget hårdt igennem, herunder et grufuldt mordforsøg med en økse. Men det nævnes ikke i oversigten over Westergaards besværlige liv efter 2005, at tegneren i september 2010 under pomp og pragt i Potsdam uden for Berlin fik overrakt en mediepris, ledsaget af kloge taler af kansler Angela Merkel og den senere tyske præsident Joachim Gauck.

Forfatterne kalder terror og trusler for »voldsmændens veto« og indførelse af sharia ad bagdøren. Efter denne anmelders mening for megen ære. Der er tale om forbrydelser på linje med dueller i gamle dage og mafiamord og terror i dag. Det er en sag for politi, efterretningstjeneste og domstole.

Bogen er en vigtig fremstilling af et problem, der har en lang historie på bagen. Dens argumentationsflyde kan være nyttig, da den udfordring, vi i dag skal løfte, er rent moralsk, ikke juridisk. Nettet har for længst gjort al debat om ytringsfrihed og ledsagende men'er overflødig. I den frie verden er der ingen grænser for ytringsfrihed længere. Nettet har udviklet en i særklasse hadefuld mobbingkultur uden sammenhæng med det, vi forstår ved meninger, der bør nyde beskyttelse.

I moderne valgkampe, senest forud for præsidentvalget i USA, tager kandidaterne såkaldte sociale robotter i brug som angrebsvåben. Med opdigtede afsendere spammer en spøgelsehær af twittere andres konti med ubegrænsede mængder af fanbudskaber og sym- og antipatitilkendegivelser. »Social bots« er som rent bedrag en uforbeholden trussel mod demokratisk meningsdannelse.

Det sidste ord er altså endnu ikke sagt.

Peter Wivel

Jacob Mchangama og Frederik Stjernfelt. *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*. Gyldendal, København 2016.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

VIGGO KAMPMANN – GAL OG GENIAL DANSK STATS MINISTER

Journalisten *Poul Smidt* har skrevet en længe savnet bog om Viggo Kampmann, der i 1950'ernes Danmark var økonomisk troldmand, finansminister, statsminister og stemmesluger, inden han i 1962 gik i sort og fra sin sygeseng overlod det hele til den lidt yngre økonomkollega, Jens Otto Krag. Få havde større betydning for udviklingen af det danske velfærdssamfund – ingen, vil Poul Smidt overbevise os om.

Det er en solid vugge til grav biografi, Smidt har begået, vel researchet og velskrevet fra barndomshjemmet hos faster og onkel i Fredericia over det viltre Københavnerliv, der længe rummede andre politiske muligheder end lige Socialdemokratiet, og til de gode år som H.C. Hansens finansminister og velfærdsarkitekt – frem til det øjeblik, da Kampmann med H.C. Hansens død følte sig forpligtet til at overtage det højeste hverv, som han måske anede, var mere end hans skrøbelige sind kunne rumme.

Det er bemærkelsesværdigt, at ingen gjorde Kampmann rangen som Socialdemokratiets førstemand stridig, og at der ikke er noget der tyder på, at nogen i andet geled spændte ben for ham eller stillede spørgsmålstejn ved den arvefølge, der gjorde Kampmann til eneste kandidat til statsministerposten. Det var den begavede økonoms tur, og han var gennem årene i Finansministeriet kommet så tæt på, at han stod nærmest.

Vanskeligheden var da heller ikke det politiske, endsige økonomien, som Viggo Kampmann sammen med sine økonomkammerater varetog med en kreativitet og iderigdom, der var med til at skabe fremdrift og vækst i velfærdssamfundet. Det var i høj grad Kampmann, der grundlagde det finansministerium, der helt frem til slutningen af århundredet var en afgørende skabende drivkraft i samfundsøkonomien. Men den ukonventionelle styrvolt var maniodepressiv, og selv om han med egne ord var mere manisk end depressiv, var det et problem, når han kom ud af kontrol og tog de store ture. Poul Smidt gennemgår dem loyalt – både de kendte og de mindre kendte – og efterlader det indtryk, at Viggo Kampmann havde ret, da han efter et hjerteanfald indså, at løbet var kørt, og at han ikke kunne fortsætte.

Nyt er, at Smidt har fundet ret overbevisende indicier på, at den unge Viggos ”nerveproblemer” var kendte og erkendte allerede i hans tidligste ungdom, og tegn på, at sindslidelsen var en følgesvend, der fulgte ham gennem hele livet. Som regel under kontrol, men lejlighedsvist i fuldt udbrud, hvor Viggo Kampmann ikke i nogen forstand var tilregnelig endsige pålidelig.

Det lykkes også Poul Smidt at komme nærmere på Viggo Kampmanns ganske betydelige aktiviteter under Danmarks besættelse som Frit Danmarks

muldvarp i hjertet af statsadministrationen, hvorfra den allestedsnærværende statistiker via kontakter i Stockholm lod en guldgrube af oplysninger tilflyde både den frie presse og De allieredes efterretningstjenester. Kampmann var tydeligvis ikke nogen fortaler for forhandlingspolitikken, men det svækker unægtelig pointen, at den skriftlige dokumentation for hans kritik er fra 1944 – hvor løbet for længst var kørt, og at det er Mogens Fog, der selv stod kommunisterne nær, der er citeret for, at Kampmann var den ”ledende og strenge kraft” bag kravet om et omfattende opgør med tjenestemændene – et krav som i befrielsessommeren stod centralt netop for Danmarks Kommunistiske Parti. Fog er så vidst ikke noget sandhedsvidne.

Kampmann gjorde aldrig selv et stort nummer ud af sit arbejde for Frit Danmark under besættelsen, og man efterlades med det indtryk, at det for ham vigtigste forløb var det nære og fortrolige parløb med statsminister Wilhelm Buhl, der blev Kampmanns politiske læremester. Buhl spændte fra samarbejdspolitik til befrielsesregering og videre til en central koordinerende rolle i Hedtofts første regering fra 1947, og han blev en vigtig løftestang for Kampmanns videre rolle som embedsmand ved opbygningen af den økonomiske forvaltning, nationalregnskabet – og ikke mindst den økonomiske politik i årene efter krigen.

Kampmann så rødt, når han så skattesnyd, og Smidt udråber ham med rette som skattesnydernes fjende nummer et. Det var også Kampmann, der stod fadder til det skelsættende forslag om, at lade aldersrenten afløse af en folkepension til alle, der havde nået en vis alder: den første og mest principielle velfærdsreform, fordi den gav alle borgere ret til en velfærdsydelse, der udelukkende afhang af, om de opfyldte et objektivet kriterium.

Poul Smidt kalder 1950’erne for Viggo Kampmanns årti, og det er også der, bogens tyngdepunkt ligger med påvisningen af, hvor omfattende Kampmanns engagement var i stort og småt i de år, han var alle steds nærværende finansminister i skiftende regeringer. Det var afgørende her, at han påvirkede velfærdsudviklingen. I takt med, at Buhl gled ud, kom H.C. Hansen ind, og Kampmann blev den uundværlige idemager og talmagiker, der reelt lagde kursen for den økonomiske politik, typisk i nært samspil med ”onkel Jens”, alias Jens Otto Krag, der stod Hedtoft nærmest, men uden at det udløste en rivalisering med Kampmann.

Det er en svaghed i bogen, at Poul Smidt er tilbøjelig til at identificere sig helt og fuldt med sin helt, som han synes står ”lidt blegt” i historieskrivningen. Det betyder, at Smidt gør sig selv til Kampmanns advokat. Ikke at den dygtige mand ikke fortjener det, men det kammer let over, når Smidt gør det til sit erklærede mål at give Kampmann ”den rigtige plads” i velfærdlandets historie.

Problemet er – som Poul Smidt selv gør opmærksom på – at Kampmann efterlod meget lidt personligt materiale, og at hans sidste kone brændte

det meste af det, der var. Derfor er kilderne spinkle, især til Kampmanns ungdom. Hans politiske modning og hældning er kun sporadisk belyst med afsæt i samtidige kilder, der dog antyder, at vejen til partimedlemskabet i Socialdemokratiet hverken var ret eller direkte. Det ville have været grumme interessant, hvis antydningerne af, at Kampmann befandt sig godt i kommunisternes selskab, kunne udfoldes og dokumenteres, så vi fik nærmere indtryk af, hvor tæt Kampmann under krigen var på drømmene om proletarietets diktatur. Men det tillader Poul Smidts kilder ikke. Eneste antydning er hans intense arbejde for udrensningen blandt embedsmænd, han mente havde optrådt unationalt og i det hele taget kravet efter krigen om mere sindelagskontrol med dem, der arbejdede i statens tjeneste.

Poul Smidt citerer i forordet den konservative Poul Møller for at sige, at Viggo Kampmann var det klogeste menneske blandt alle politikerne, men ikke nødvendigvis den klogeste politiker. Bogen tegner det modsatte billede af en mand, som var noget nær en genial politiker, men som ikke personligt og menneskeligt kunne overkomme at være det.

For den, der interesserer sig for dansk politik i de år, velfærden blev grundlagt, og for dynamikken i Socialdemokratiet mens statsministrene Buhl, Hedtoft, H.C. Hansen, Kampmann og Krag afløste hinanden, er Poul Smidts bog en sand lækkerbiskken af præcise iagttagelser og veloplagede anekdoter. Herlig læsning, lige til at blive nostalgisk af.

Bo Lidegaard

Poul Smidt. *Viggo Kampmann. Modig modstandsmand, klog finansminister, ustyrlig statsminister*. Gyldendal, København 2016.

KRIMINALJOURNALISTIKK – PÅ DANSK VIS

Tenk på en setning som ”Dobbeltmordet på Peter Bangs vej”, eller prøv å si den høyt, flere ganger etter hverandre. Kanskje fanger den inn litt av fascinasjonen ved kriminalreportasjen og/eller kriminalfortellingen, som kanskje står i et uavklart avhengighetsforhold til hverandre. Kriminaljournalistikken har kanskje samme røtter i skillingsviser og pamfletter fra galgebakken i riktig gamle dager, med entydig moral og streng fordømmelse av å vandre på syndens vei. Men ellers er detektivfortellingen eldre enn det danskene kaller ”krimijournalistikk.” ”Dobbeltmordet på Peter Bangs vei” brukes i *Ulrik Lehrmanns* bok til å vise hvordan et uoppklart mord som vakte stor oppsikt i 1948, og som tjener som en første eksempel på hvordan en gammel mordsak kan inngå i et medieformidlet kretsløp og brukes i kriminalromaner, dokumentariske bøker, TV-serier, film, museumsutstillinger og lignende. At formuleringen også er en parallell til verdens første detektivfortelling, Poes «The Murders in the Rue Morgue» er kanskje uten betydning, men dukker opp som en naturlig parallell for de fleste krimlesere.

Kriminaljournalistikken blir interessant, sier Ulrik Lehrmann, i det «dobbelte lys af afsky og forståelse», men også i den dobbelthet som består i at det gjelder å vise overskridelser av godkjente normer og adferd og straffe de som setter seg ut over vedtatt og kollektivt akseptert moral, samtidig som de groveste forbrytelser – mord – kan brukes til å stille eksistensielle spørsmål via fremstillinger som nærmer seg litteraturen snarere enn nyhetsdekkende reportasje. Krimreportasjen er både nyhetsjournalistikk og noe annet og mer, kanskje særlig når reportasjene «novelliseres» og mordene forblir uoppklarte. At kriminaljournalistikken er blitt «stærkt melodramatisk appellerende» gjennom de siste 50 årene, er nok en korrekt observasjon, selv om Lehrmann kan trekke frem mordsaker som er mer enn 100 år gamle og fikk en journalistisk behandling som virker helt ufattelig i dag («Hjortshøj-mordet», 1902). Men det er *Ekstra Bladets* mordjournalistikk som er hovedsak i boken, selv om den rammes inn av forsøk på å beskrive en historisk utvikling. Materialet er så godt som hundre prosent dansk, selv om det en sjelden gang vises til andre forskere på journalistikkens område.

Lehrmanns bok er den så langt siste i en rekke publikasjoner fra det store forskningsprosjektet «Krimi og kriminaljournalistik i Skandinaviene» ved Aalborg Universitet. Flere av de foregående bøkene har vært mye mer direkte opptatt av kriminallitteraturen med enkeltstudier bl.a. av bøker av Henning Mankell og Arne Dahl (Jan Arnald). Det er kanskje naturlig at foreliggende bok kommer nå, ganske lenge etter at prosjektet ble avsluttet (2010), men det betyr også at den blir lett usamtidig – i betydningen at nettavisene, digitale utgaver som kan oppdateres fortløpende, samt nye former for strømmetjenester og en helt ny medieverden, er en utvikling som ikke tas med. Men det kan være interessant nok å følge de mordsakene Lehrmann går tettest inn på og hans analyser av den journalistiske dekning av dem. Han er ikke så kritisk og avvisende som mange synes å være når det gjelder «den daglige mordforsyning» med lik på forsiden av *Ekstra Bladet*, selv om det melodramatiske og sensasjonspregede overtar for korrekt og kjedelig reportasje ut fra kontakter i politiet. Selvfølgelig blir mye en diskusjon om litterære virkemidler, om hvordan alt blir til fortelling og da gjerne vinklet slik at kriminalreportasjens viktigste betydning «ligger i dens pegen på læserens skrøbelige eksistens». Samrøret av mordsaker fra avisene, dokumentariske bøker, gjenbruk i kriminalromaner (uten at vi nødvendigvis har med «true crime» å gjøre), pluss alle andre varianter vi får i dag, blir også viet oppmerksomhet.

La meg til slutt nevne et hovedpoeng for Lehrmann – som ikke forekommer viktig for denne anmelderen som er litteraturforsker, men som må være sentralt om forskningsfeltet er journalistikk og helt klart viktig for «krimijournalistik» slik Lehrmann beskriver den danske varianten. Det gjelder spørsmålet om kriminaljournalistikk overhodet er å betrakte som nyhetsjournalistikk, og

overrasket denne anmelder. For selvsagt har kriminalstoffet nyhetsverdi, og må formidles gjennom mediene på lik linje med andre nyheter? Det svares nokså omstendelig og gjentatte ganger på dette spørsmålet, og svaret må jo bli at selvfølgelig tjener kriminaljournalistikken til å informere, holde oppdatert, ved siden av å opprettholde samfunnets normer og slå ring om dem. Men Lehrmann mener at det er viktig å få med seg at utviklingen har ført til at kriminalreportasjen (han beskjeftiger seg bare med saker som gjelder drap) er blitt «en form for eksistensiell-mytisk stammeritual». Det har skjedd gjennom de siste 50 år ved at vi har sett en dreining mot en mer litterær fremstillingsform. Hvis krimjournalistikken er blitt eksistensielt utfordrende og sterkt sansemessig appellerende, slik Lehrmann hevder, er det opplagt at de uopklarte og derfor uavsluttede saker, virker sterkest – og derfor kanskje også har påvirket og forandret den litteraturen den er i slekt med og som før i tiden forlangte klarhet og endelig fordeling av skyld og ansvar.

Den daglige mordforsyning er på mange måter en ekstremt dansk bok, som ville tjent mye på å inkludere sammenligninger med utviklingen i andre land – både i Norden og utenfor.

Hans H. Skei

Ulrik Lehrmann. *Den daglige mordforsyning. Kriminalitet, journalistikk og litteratur*. Aalborg Universitetsforlag, 2016.

VIGTIG DISPUTATS OM LITTERATUREN OG IDENTITETEN 1945–2010

Danske kvindelige litteraturforskere har for øjeblikket en voldsom trang til at skrive langt. Pil Dahlerup, Anne Marie Mai og nu Marianne Stidsen skriver kæmpeværker, som ville de udtømme hele det felt, de skriver om.

Engang kunne disputater være korte som hævdelsen af en skelsættende idé. *Marianne Stidsens* nye doktordisputats *Den ny mimesis* fylder tværtimod 1200 tætrykte store sider! Og det gør den, fordi den har det vanskelige emne: menneskelig identitet – og må nå frem til bestemmelsen af denne gennem mange eksempler. Det er desuden en ny type disputats i sin meget personlige stil med de mange "synes jeg" i forskellige variationer.

På denne måde ikke særlig akademisk, men alligevel flyver det med videnskabsteoretiske ord, som nok kan gøre den læge litteraturlæser – hvis en sådan findes – temmelig fortvivlet. Læserdrømmen er lærere og studerende i litteraturvidenskab. Er man ikke en del af dette miljø, men har fulgt godt med i den danske litteratur, klarer man denne forhindring, og når frem til et fremragende værk om identitetsforestillinger i den danske skønlitteratur fra ca 1945-2010. Grundspørgsmålet "Hvem er jeg?" opsøges i udvalgte værker og forfatterskaber i epoken. Enkelte kapitler behandler svenske og norske værker, således at afhandlingen får et skandinavisk perspektiv.

Værket er inddelt i to dele med skel i 1979. Det første er det mest videnskabelige i klassisk forstand, medens det andet er sammenskrevne, allerede publicerede, artikler, sådan som én af formerne ved disputats tillader det.

Også den personligt udformede tese gør denne disputats atypisk. Der kæmpes for nødvendigheden af en nogenlunde fast identitet for at forsvare det menneskelige subjekt, nu hvor det i senmoderniteten (ca. 1960-2000) er truet af markedskræfternes opløsning af det. Altså et værk med en klar humanistisk dagsorden og en dennesidig forståelse af, hvad et menneske er.

En særlig gren af identitetspsykologien – kaldet 'third- force-psykologien' – er den bagvedliggende formel, som bruges til at forstå og forklare de litterære værkers forestillinger om jeget. I den freudske tremodel af overjeg, jeg og id lægger den vægten på jeget, på den bevidste forståelse af livet frem for den driftsmæssige tilskyndelse. Ligeledes ser den mennesket med retning både indad og udad. Det sidste begrundes af handlingens titel "Den ny mimesis" altså retningen mod den ydre virkelighed som ligeså meddannende for jeget som retningen indad. Et hovedord for dette er, at jeget altid også skal ses i sin kontekst og historiske sammenhæng.

I den store historie efter 2. verdenskrig er der, som Stidsen skriver, sket det, at den lodrette indre jeg-forståelse (klasse, slægt, familie) er blevet erstattet af et vandret mangesidigt jeg, der opløser sig i de mange markeds- og medietilbud. Dette har litteraturen vidst næsten før psykologien, men ved at anvende psykologien på litteraturen, mener Stidsen at kunne godtgøre identitetstemaets allestedsnærværelse i epokens litteratur. Og hun mener endvidere at denne litteratur om identiteten kan pege på et af de mest centrale problemer i den senmoderne samfund: Hvordan mennesker etablerer en sammenhængende forståelse af sig selv? Hvordan samle sig frem for at sprede sig?

Det skete omkring 1965, at de nye medier som tv og populærmusik begyndte at fremme mundtligheden også i det litterære sprog. Dermed startede et fravalg af den klassiske litterære jeg-opfattelse, som var bundet i skriftlighedens kultur. Jeget var nu ikke længere et kernejeg men et situationsbundet delmængde-jeg, der kunne udskifte delene med hinanden – det kunne, som tidens konstruktive idé var, altid blive anderledes end det var.

Skiftet, som forfatteren Hans-Jørgen Nielsen præcist formulerede det, var et skifte til "attituderelativismens" jeg. Men på overgangen til 1980 indså samme Hans-Jørgen Nielsen i romanen "Fodboldenglen" jeg-spredningens opløsende konsekvenser.

I sammentrængt form er det den historie, Stidsen følger i tidsrummet 1980 til 2010. Hvordan reagerer de forskellige værker på jeg-spredningen? Og hun slutter med Karl Ove Knausgårds 'Min kamp', der, for hende at se, er en kamp for at oprette et stabilt og kontinuerligt jeg midt i en opløst markeds- og medietid. Individet har brug for grænser og litteraturen og bogen kan hjælpe det til at sætte dem.

Noget af det flotte ved den litteraturhistorie, som bliver fortalt gennem de mange nærlæsninger af værkerne undervejs, er Stidsens omsorg for andre forskeres synspunkter på de pågældende værker. Hun bygger videre på deres erkendelser og får derved fundament under sine egne indfaldsvinkler. Ligeledes giver hun indledende karakteristikker af de forskellige perioder i epoken, der kan bruges af enhver underviser i dansk og nordisk litteratur. De enkelte kapitler om de forskellige forfattere er absolut pålidelige, selv om valget af hvilke forfattere af og til viser også hendes begrænsninger. Således er den Per Højholt, hvis hovedtema var identitet, fraværende som tematisk behandlet forfatterskab. Til gengæld leverer hun en rehabilitering af Thorkild Bjørnvig som tidsmarkør, som er fremragende gjort. Blandt forskerne savnes en så lyrikkyndig Århus-litterat som Dan Ringgaard – især når så meget i afhandlingen handler om lyrik!

Meget langt fra 1965, nemlig i 1932-33, skrev Karen Blixen fortællingen "Drømmerne", som Stidsen ser som en vigtig forløber for jeg-opløsningen, i og med at Pellegrina forlader sit kernejeg for at blive mange forskellige kvinder. Dette trin kalder Stidsen "for blomstrende" og mener, at Afrika-livet for Karen Blixen blev et blomstrende frihedsrum. Her finder jeg, at hun argumenterer uden for novellens stil, som er "sang og suk" – og faktisk ved vi ikke formelt, hvad Pellegrina tænker. Men ellers gør hun meget ud af det formelle i sin tilgang til de litterære værker, hun tager op. Overalt holder hun en gennemført og flot balance mellem tematikken omkring identiteten og værkets kunstneriske fremgangsmåde.

Alt i alt et fremragende værk om identitetshistorien 1945-2000 belyst ved litteraturen. Som Marianne Stidsen siger om Knausgårds værk, kan jeg sige om hendes: "Gud ske lov", hun fik det skrevet. Det er den rigtigste historie om jeget i tidsrummet, jeg har læst, det tidsrum, som også var min egen litterære horisont.

Bo Hakon Jørgensen

Marianne Stidsen. *Den ny mimesis*. 2 bind. Forlaget Upress, København 2016.

FÖREGÅNGAREN MIINA SILLANPÄÄ

Wilhelmiina Riktig, så hette hon egentligen, den kvinna som för finländarna är bekant som *Miina Sillanpää* (1866–1952).

Hon har blivit något av en galjonsfigur för kvinnoaksfrågor, jämställdhet och barnskyddsfrågor i den unga nationen Finland. Färre känner till att hon var född Riktig, eller varför hon bytte namn – gift var hon aldrig. Hon bytte namn redan i ung vuxenålder utan någon större dramatik, hon ska ha förklarat att hon vill ha ett namn hon klarar av att uttala!

En sådan inställning verkar ha präglat mycket annat också i hennes agerande; ett okonstlat, modigt handlande förenas i en stark personlighet med känsla för förhandlingskonst och diplomati.

Boken som ger Miina Sillanpää underrubriken föregångare är långt ifrån den första om den enkla pigan från landsbygden som skulle bli landets första kvinnliga minister. En delförklaring till att historieskrivningen begåvats med ännu ett verk om denna kvinna är Finlands 100-årsjubileum. Under 2017 kommer vi att se en hel del publikationer som, liksom denna, förenar berättelsen om en för nationens utveckling betydande person med historiska händelser och beskrivningar av samhällets utveckling.

Boken om Sillanpää är skriven av professorn, kvinnoforskaren *Aura Korppi-Tommola* och det är möjligt att hennes insikt i all tidigare Sillanpää-litteratur har påverkat författandet så att det här verket stundvis kommit att handla mer om samhällsutvecklingen än om titelpersonen. Vi som inte läst all tidigare Sillanpää-litteratur hade dock som läsare vunnit på att serveras en lite annan infallsvinkel, där vi hade kommit Miina Sillanpää ännu närmare in på livet.

Att knyta beskrivningar av samhällsutvecklingen till Sillanpääs väg in i den politiska eliten i Finland är förstået naturligt. Det är som samhällelig påverkare Sillanpääs röst har hörts och hennes ord i något fall till och med blivit lag. Men det finns passusar i boken där man hellre hade läst mer om Sillanpää, än om hur länderna i FN röstade några decennier efter Sillanpääs död. Då gäller det konventionen om barnens rättigheter.

Barns rättigheter var en av Sillanpääs hjärtefrågor och det är förstået en sorg att hon aldrig hann uppleva konventionens uppkomst, den som knyter ihop mycket av det som hon propagerade för redan under 1920-talet. Den första finländska barnskyddslagen kom 1936 och den räknas som en av hennes förtjänster.

Att hon gör skäl för namnet föregångare framkommer med all tydlighet. Andra exempel kunde vara hennes arbete för att lågavlönade eller fattiga kvinnor skulle få ett finansiellt bidrag när de blev mammor, det infördes 1929. Från år 1948 fick alla mammor ett ekonomiskt stöd och här har vi ursprunget till dagens moderskapspenning. Ett annat exempel är att hon på 1930-talet talade varmt för kvinnor i poliskåren, vi fick dem på 1970-talet. Den fråga som var hennes skötebarn nummer ett ledde till en lag som reglerar hemhjälparnas (tidigare ”pigornas”) arbetsförhållanden. Sverige hade stiftat en sådan lag 1944, i Finland kom den 1949 och kallades Lex Miina, även om hennes egen riksdagsmannaera då var över. Lagen stipulerade bland annat att hemhjälparnas arbetsdag måste begränsas till tio timmar, för flickor under 16 år gällde sju timmar. När lagen äntligen trädde i kraft hade yrkesskrået krympt rejält från tidigare decennier.

Det var Miina Sillanpääs egen bakgrund som piga som tände hennes samhällsengagemang och förde in henne i politiken. Hon blev socialdemokrat och satt i riksdagen i tre omgångar, åren 1907–17, 1919–1933 och 1936–48. Biträdande socialminister var hon 1926–27 i Väinö Tanners regering.

Sillanpää kom från mycket enkla förhållanden, en torparfamilj med nio barn. Som 12-åring sändes hon iväg för arbete på en bomullsfabrik, där lite skola också ingick efter arbetsdagen, allt i fabriken regi. Fabriken låg långt ifrån hemmet, som hon besökte endast över veckosluten. På grund av en olycka där hon skadade sin ena fot, fick hon senare byta arbetsplats till en annan fabrik och kunde bo hemma. Som 18-åring fick hon anställning som piga hos förmöget folk i Borgå och hade turen att komma till en familj som behandlade henne väl och där hon till exempel fick ta del av familjens bibliotek. Efter tre år i Borgå flyttade Miina Sillanpää till Helsingfors, hon hörde fortsättningsvis till det inneboende tjänstefolket. När ett slags fackförening för pigorna grundades blev hon föreningens vice ordförande, senare en långvarig ordförande.

Hon reagerade på anställningsförhållanden, flickornas och kvinnornas situation, och lyfte till exempel vid ett möte inom föreningen fram konsekvenserna av att pigor förförs av husfolkets män och då pigan blir gravid sparkas hon ut på gatan. Sillanpää var inte enbart kritisk mot männen, hon ifrågasatte hur husmödrarna kan tolerera att gravida unga kvinnor behandlas så illa.

Det här brinnande engagemanget för utsatta kvinnor – och för barns rättigheter – förde henne via de fackliga frågorna in i riksdagen, hon fanns bland de första invalda kvinnorna 1907. Sillanpää drev på sina hjärtefrågor tillsammans med andra kvinnor, över partigränserna. Det var också förklaringen till att skyddshem för kvinnor skapades, de som i Finland fortfarande bär namnet Ensikoti (ordagrant översatt Det första hemmet).

För dessa Ensikotin grundades en förening, vars ordförande Sillanpää var från föreningens instiftande till sin egen död. Landets första Ensikoti öppnades 1942 i Helsingfors och det var ett hem där 40 kvinnor med barn födda utom äktenskapet kunde få sin tillflykt under den första tiden. De fick bo där i maximalt sex månader. Det uppstod genast kö. I rask takt öppnades motsvarande hem också i andra större städer i Finland. På 1970-talet – alltså länge efter Sillanpääs död – omformades föreningens verksamhet så att hemmen framförallt betjänar kvinnor som flyr undan familjevåld. Verksamheten fortgår ännu. Grundidéen följer Miina Sillanpääs rättesnöre: Alla kan söka skydd och hjälp, man är aldrig oönskad.

När Miina Sillanpää första gången blev invald i riksdagen kallades hon ”piggeneralen” på grund av sin bakgrund i föreningen som vi idag skulle kalla fackförbund. När hon 1926 blev ett ungt lands första kvinnliga minister väcktes intresse för henne också utanför landets gränser. Och när hon 1948,

som 82-åring, avgick från riksdagen hade hon under sin sista riksdagsperiod gjort det igen – skapat rubriker för att vara den första kvinnan på en post. Nu gällde det att vara talman för riksmötets öppning. Den äldsta riksdagsmannen fungerar då som ålderstalman, och den riksdagsmannen var en kvinna. Hade Sillanpää levt hade hon föredragit termen riksdagsledamot.

Anja Kuusisto

Aura Korppi-Tommola. *Miina Sillanpää, edelläkävijä*. (Miina Sillanpää, föregångaren). Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsingfors 2016.

ERLANDERS DAGBOKSSVIT FULLBORDAD

En unik dagboksutgivning har slutförts i och med att *Tage Erlander. Dagböcker 1969* har utkommit. Det är äldste sonen *Sven Erlander* som med stor idoghet och med hjälp av många andra fullföljt utgivningen av dagboksanteckningarna från den fd statsministern och partiledaren. Några av de magra dagboksåren (t. ex. 1961-62, 1963-64 och 1966-67) har förts samman till en volym, men de flesta utgåvorna omfattar, i likhet med den sista, ett år. Den sista volymen är den kortaste av dem alla. Den löpande dagsbokstexten i den omfattar bara 75 boksidor. Anteckningarna är i sig många, men med tiden har det blivit svårare och svårare att tyda den avgående statsministerns handstil.

I den sjuttonde och sista dagboksdelen är det tre frågor som står i förgrunden. För det första det storstilade nordiska samarbetsprojektet som kom att kallas för Nordek och som initierades 1968 från danskt håll. För det andra vem som ska efterträda Erlander som socialdemokratisk partiledare och statsminister. För det tredje vad han själv ska ägna sig åt efter avgången vid 68 års ålder.

Dagböckerna för 1969, som blev Erlanders sista regeringsår, beskriver intryck från möten med socialdemokratiska ledare i Europa. Tage Erlander besöker Wien och sammanträffar där med sin partikollega Bruno Kreisky i början av april 1969. Den österrikiske förbundskanslern kände till att finansminister Gunnar Sträng, och för övrigt inte bara han utan även kung Gustav VI Adolf, önskade att Erlander skulle bli kvar i ämbetet ännu en tid. Kreiskys handfasta råd till sin svenska kollega blev dock att han inte kunde låta bli att avgå och att Olof Palme borde bli hans efterträdare.

Även om tunga fackliga ledare som Byggnadsarbetareförbundets mäktige ordförande Knut Johansson helst ville se Palme som ny partiordförande, så fanns det ett motstånd mot honom i den absoluta LO-toppen. Arne Geijer, LO:s ordförande, ville inte ha Palme som ny partiledare. Sist och slutligen valdes Olof Palme till Erlanders efterträdare sedan Gunnar Sträng av sagt sig kandidaturen från talarstolen vid partikongressen i början av oktober 1969. Efter 23 år som statsminister och partiledare drog sig Tage Erlander tillbaka för att skriva sina memoarer. De utkom sedermera i sex band.

Som i stort sett alla ledande socialdemokrater ville Tage Erlander skriva sina memoarer. Det verkar ha varit den självklara uppgiften efter avgången. I riksdagen satt han kvar till valet 1973. Av och till framskyntar det emellertid i dagböckerna att även andra arbetsuppgifter kunde läggas på den avtroppande statsministerns axlar. Olof Palme tyckte att Erlander kunde avlösa honom som utbildningsminister, men då invände en annan centralt placerad politiker att det inte skulle passa Erlander att bli departementschef på gamla dar. Han hade ju varit det innan han blev partiledare. Ett annat hugskott var att Erlander som handelsminister efter Gunnar Lange skulle slutföra Nordek.

Mer sannolikt var att Erlander skulle axla ansvaret för Forskningsberedningen. Men det blev memoarskrivandet som blev huvuduppgiften. Det första bandet utkom 1972 och det sista, som blev en intervjubok tillsammans med Arvid Lagercrantz, 1982.

När det gäller ombildningen av regeringen är Erlander tveksam till om Ingemund Bengtsson är den vassaste kniven i lådan som jordbruksminister. Han klankar ofta på handelsminister Lange, men låter honom bli kvar på taburett. Det blir Olof Palme som efter något år låter Gunnar Lange få foten – ja, Lange var för övrigt mångårig ordförande i Svenska fotbollförbundet. Kjell-Olof Feldt var rätt självskriven som ny handelsminister. Han fick i den egenskapen ansvaret för de grannliga förhandlingarna med EEC.

En fråga som tog mycket tid i anspråk för Erlander var det stora nordiska ekonomiska samarbetsprojektet Nordek. Han träffar sina statsministerkollegor Hilmar Baunsgaard, Mauno Koivisto och Per Borten vid flera tillfällen under 1969. Hans förfasar sig över den danska partikamraten Jens Otto Krag's taktiska manövrer när det gällde tidtabellen för Nordek. Men vid ett stort internationellt socialdemokratiskt toppmöte på Harpsund så måste Erlander erkänna för sig själv att Krag ändå var en briljant politisk analytiker. Med folkpartiledaren Sven Wedén, som han sopat banan med i valrörelsen 1968, enades han om att gå så långt som möjligt med det nordiska samarbetet. Vackert så!

Erlander noterar Bortens skepsis till Baunsgaard. Den spända relationen mellan Borten och Baunsgaard påminner om det ansträngda förhållandet mellan Erlander och Krag, vars plattform i detta sammanhang var posten som dansk representant i Nordiska rådets presidium. För svenskt vidkommande innebar Nordek betydande utgifter för statskassan eftersom det största landet antogs tjäna mest på den tullunion som var grundbulten i Nordek. Erlander noterar i dagboken Koivistos varnande ord om att Nordek var en sak för sig och inte fick buntas ihop med EEC. I ett förtroligt samtal med Marcus Wallenberg hävdar den svenske industrimagnaten att det inte i första hand är ryssarna som är emot Nordek. Istället är det vissa Nordek-motståndare i Finland som använder sig av Ryssland som slagträ.

Vid Nordiska rådets 17:e session i Stockholm i början av mars 1969 var Nordek en huvudfråga. I en enhälligt antagen rekommendation krävde rådsmedlemmarna att den nordiska ämbetsmannakommittén skulle lägga fram ett slutligt förslag senast den 15 juli, dvs. om bara fyra månader. Slutrapporten avgavs också, med bara någon dags fördröjning, den 17 juli. Inte heller denna gång kunde man enas om hur den nordiska ekonomiska samarbetsplanen skulle vara utformad i alla dess detaljer. Sverige hade som oavvisligt krav för att bidra med en miljard kronor till de tre gemensamma fonderna, att tullunionen skulle genomföras fullt ut och inte se ut som en schweizerost (med finansminister Gunnar Strängs vokabulär).

På grund av det socialdemokratiska partiledarskiftet på hösten 1969 blir det stiltje i Nordek-förhandlingarna. Men de tar ny fart när Olof Palme tillträder som statsminister. I november och december 1969 möts de fyra nordiska statsministrarna i Stockholm, Oslo och Helsingfors.

För Tage Erlander hade sammanbrottet i de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna 1949 inneburit en stor besvikelse. Samma sak, dvs. att få inleda sin statsministerbana med ett nordiskt bakslag, skulle också Olof Palme få uppleva beträffande Nordek. Erlander var med om att bejaka Nordek-förhandlingarnas igångsättande på vårvintern 1968. Olof Palme övertog den nordiska stafettpinnen på hösten 1969, men lyckades trots betydande ansträngningar inte föra den ända in i mål.

För Erlander som i sina dagböcker brukat lamentera över att Nordiska rådets sessioner upptog hans tid till föga eller ingen nytta, innebar Nordek ett lyft för det nordiska samarbetet. Trots att det var Sverige som skulle få stå för de ekonomiska fiolerna, vilket Gunnar Sträng dagligen och stundligen påpekade. Det var också under Erlanders första decennium som statsminister som vi fick den nordiska passunionen, den gemensamma nordiska arbetsmarknaden och den nordiska konventionen om social trygghet. Huruvida Erlander var nordist av Hedtofts och Fagerholms kaliber är svårt att bedöma. Han protesterade, i likhet med Peer Gynt, ofta för all världen, men var ändå med på den nordiska färden.

Claes Wiklund

Tage Erlander. Dagböcker 1969. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds förlag, Hedemora 2016.

MÅNGSYSSLAREN BJÖRN ROSENGREN MINNS

Varför läser jag gärna memoarer och biografier?

Av två skäl:

För att få veta vem människan är, varifrån hon kommer – familj, uppväxt, tidiga val.

Och för att få veta något mer än det som redan är känt om den offentliga personen, att få ta del av reflektioner och analyser.

De flesta memoarer tillfredsställer den första önskan, mycket få den senare. Vad gäller *Björn Rosengren* ger jag överbetyg på den första delen och ett slätt godkänt på den senare.

Mitt i steget kallar han sin livsberättelse förfärdigad med *Johan Hakelius*. Det är en medryckande berättelse, tydligt hörs Björn Rosengrens ivriga röst, och på ett personligt sätt blandas stort och mindre stort, privat och offentligt, belysande anekdoter och maktspel.

Björn Rosengren, född 1942, ser sig med rätta som en ”son i folkhemmet”. Far har kommit från Öland, mor från Porjus i Lappland, de träffas i Stockholm strax före krigsutbrottet 1939. Tre barn föds, efter några år i Stockholms innerstad flyttar familjen till ett eget hem i Sköndal. Där har fadern sitt skrädderi, modern som var modist före äktenskapet, är hemma. Den som undrat över att Björn Rosengren oftast framstår som modernt och genomtänkt klädd i de sällskap av tjänstemän och politiker vi ser honom, får förklaringen: ärftligt påbrå.

Gossen Björn är otålig, skolresultaten räcker inte till realskolan, han börjar som bilmekaniker. Träffar tidigt den flicka han vill gifta sig med och sätter igång att plugga till ingenjör vid sidan av arbetet.

Första platsen blir som byråingenjör på Vägverket. Sedan startar karriären i facket som gör honom till TCO-ordförande 1982, landshövding 1996, statsråd 1998, rådgivare hos Kinnevik 2002.

Hela tiden en rubrikernas man, en man med känsla för makt och maktspel, en gråsosse med målet att hitta lösningar.

För det mesta går det också bra. TCO:s stöd till skolminister Göran Persson när denne genomför kommunaliseringen av skolan 1989 betyder mycket. Den grundlägger vänskapen mellan Göran Persson och Björn Rosengren, en vänskap som blir både professionell och privat. De gifter sig inte med varandra men i varandras sällskap. De besöker Indien tillsammans, Björn Rosengren blir sjuk, och Göran Persson river i och vankar vaktande som höken runt sjukbädden tills hemtransporten ordnas.

Nästan lika mycket tycker Björn Rosengren om sin senaste uppdragsgivare – Cristina Stenbeck och hennes hårdföra direktörer. Uppskattningen bör vara ömsesidig åtminstone sedan han ordnat ett möte med Vladimir Putin.

Björn Rosengren tycker också om att människor uppskattar honom. Norrbottningarna skildras som närmast hänfödda över sin landshövding som förvisso inte tvekade inför hundspann eller storslagna flygplatsbyggen.

Bakslagen då? Misslyckanden?

Jo, de finns med. Så till exempel det besök på nattklubben Tabu som ägde rum 1991 och ledde till Björn Rosengrens avgång från TCO 1994.

Den historien säger mycket om Rosengren och mycket om facket. Och förstås om pressen. Björn Rosengren hade haft ledande poster i facket sedan början av 1970-talet. Han hade ätit och druckit sig igenom otaliga middagar och konferenser och bjudit generöst. Precis som andra på sådana poster både före och efter honom.

Tabu-besöket hade avslutat en sådan ”generös” kväll, Rosengren hade betalt ur egen ficka, förklarat sig hemma och trodde att allt var glömt. Sedan blev allt offentligt tre år senare därför att *Dagens Nyheter* jagade en porrdirektör.

När löpsedlarna kom förstod Björn Rosengren vad det betydde och avgick själv. Men han kom igen. Redan två år senare satt han som landshövding i Luleå.

Säkert är det inte bara jag som tänker på ett annat come-back kid – allas vår Bill Clinton. För vem annan än ett come-back kid kan landa som ordförande för norsk-svenska handelskammaren efter att ha utnämnt Norge till den sista sovjetstaten?

Svenska Telia och norska Telenor skulle gå samman, men där misslyckades till och med mästeförhandlaren Rosengren. Och till skillnad från i Tabu-historien hade han sannolikt ett starkt folkligt stöd för sitt utbrott om norrmännen och deras föga affärsmässiga förhållningssätt.

Sonen i folkhemmet blev alltså en ledande man i folkhemmet. Han fick en utbildning som höjde honom över arbetarnivå, fackliga ledarpositioner, nära kontakt med partiledare, statlig förtroendepost, regeringen och så till slut näringslivet.

Ungefär så har de ledande männens – och några kvinnors – karriärer sett ut under det senaste halvsekle. Sannolikt kommer det att fortsätta så. Med ett par retuscheringar. För den fackliga makten är inte längre vad den var, påtryckar- och intresseorganisationerna har blivit fler. Storföretagens ledningsgrupper och tankesmedjornas folk gör sig gällande.

Men ett är säkert: behovet av personer med Björn Rosengrens talanger är lika stort som tidigare.

Kompromiss och förhandling är en bristvara i 2010-talets Sverige såväl som på 1980- och -90-talen.

Barbro Hedvall

Björn Rosengren/Johan Hakelius. *Mitt i steget*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2016.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:
Hedvall, Barbro, redaktör, Torekov
Jørgensen, Bo Hakon, professor, Köpenhamn
Kuusisto, Anja, journalist, Helsingfors
Lidegaard, Bo, dr. phil, fd chefredaktör för Politiken, Köpenhamn
Skei, Hans H., NT:s norske redaktör, Oslo
Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta
Wivel, Peter, fd chefredaktör för Berlingske Tidende, Information och
Weekendavisen, Berlin

SAMMANFATTNING

Nordisk Tidskrift inleder sin 140:e årgång med ett nummer med blandat innehåll. Två nya artikelserier påbörjas; den ena om ledande nordiska publicister, den andra om kriminalromanen i Norden. Bengt Lindroth skriver om den nyligen bortgångne Bo Strömstedt som verkade som chefredaktör på Expressen i femton år. Artikelserien om kriminalromanen i Norden inleds med Katrín Jakobsdóttirs isländska redogörelse. Henrik Wivel skriver om det danska konstnärsparet Gerda och Einar Wegener. Dagfinn Worrens artikel handlar om det stora norska ordboksprojektet som omfattar tolv band och som nyligen har avslutats. Poul Houes bidrag handlar om nordiska bud på goda européer. Lena Wiklund har besökt en utställning i Oslo med som parallellställer danska konstnären Asger Jorn och norske konstnären Edvard Munch. Saima kanals långa och spännande historia sammanfattar Seppo Zetterberg. Wilhelm Kvists ger en tillbakablick på tillkomsten av det nya musikhuset i Helsingfors. De två sistnämnda finländska bidragen ingår i NT:s under året återkommande tema "Finland 100 år av självständighet". Lena Wiklund har intervjuat den svenska poeten Katarina Frostenson som fått Nordiska rådets litteraturpris för 2016.

Norsk-Nordens direktör Espen Stedje skriver om skandinavisk språkförståelse under vinjetten *För egen räkning*. Anders Ljunggren beskriver i sin *Krönika om nordiskt samarbete* hur vittförgrenat det nordiska samarbetsnätet är.

Björn von Sydow, ordförande i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, överlämnade den 10 december 2016 Letterstedt-medaljen till Rannveig Guðmundsdóttir vid en högtidlig ceremoni i Alltingshuset.

Bokessän om tryckfrihetens- och yttrandefrihetens danska historia svarar Peter Wivel för.

Kring böcker och människor består av sex bidrag. Bo Lidegaard anmäler journalisten Poul Smidts biografi om den socialdemokratiska statsministern Viggo Kampmann. Hans H. Skei recenserar en bok av Ulrik Lehrmann om dansk kriminaljournalistik. Bo Hakon Jørgensen tar upp en viktig litteraturhistorisk avhandling som framlagts av Marianne Stidsen. Anja Kuusisto har läst en bok om den kvinnliga pionjären i finländsk politik Miina Sillanpää som blev landets första kvinnliga minister redan 1926. Claes Wiklund har tagit sig an statsminister Tage Erlanders sjuttonde och sista dagboksband som gäller avgångsåret 1969. Barbro Hedvall har granskat den memoarbok som fd statsrådet Björn Rosengren författat i samarbete med journalisten Johan Hakelius.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 140. vuosikerran ensimmäisen numeron sisältö on moninainen. Alkaa kaksi uutta artikkelisarjaa; toinen johtavista pohjoismaisista publisisteista, toinen Pohjoismaiden rikosromaaneista. Bengt Lindroth kirjoittaa äskettäin kuolleesta Bo Strömstedtistä, joka oli Expressenin päätoimittaja viisitoista vuotta. Pohjoismaiden rikosromaanisarjan aloittaa Katrín Jakobsdóttirin selonteko Islannista. Henrik Wivel kirjoittaa tanskalaisesta taiteilijaparista Gerda ja Einar Wegeneristä. Dagfinn Worrenin artikkeli käsittelee hiljattain päätökseen saatua suurta norjalaista sanakirjahanketta, joka käsittää kaksitoista volyymia. Poul Houen osuus esittelee pohjoismaisia tietoja hyvistä eurooppalaisista. Lena Wiklund on käynyt Oslossa näyttelyssä, joka esittää rinnakkain tanskalaisen taiteilijan Asger Jornin ja norjalaisen Edvard Munchin. Saimaan kanavan pitkän ja jännittävän historian tiivistää Seppo Zetterberg. Wilhelm Kvist kuvaa Helsingin uuden musiikkitalon syntyhistoriaa. Nämä kaksi Suomea koskevaa artikkelia kuuluvat NT:n tänä vuonna toistuvaan Suomi 100 -juhlavuoden teemaan. Lena Wiklund on haastatellut ruotsalaista runoilijaa Katarina Frostensonia, joka sai Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinnon 2016.

Norsk-Nordenin johtaja Espen Stedje kirjoittaa skandinaavisten kielten keskinäisestä ymmärrettävyydestä vinjetin *För egen räkning* alla. Anders Ljunggren kuvaa *Krönika om nordiskt samarbete* -palstallaan pohjoismaisen yhteistyöverkoston laajuutta.

Björn von Sydow, Letterstedtska föreningens puheenjohtaja, ojeusi 10. joulukuuta 2016 Letterstedt-mitalin Rannveig Guðmundsdóttirille Alltingshusetissa järjestetyssä juhlallisessa seremoniassa.

Bokessän käsittelee Tanskan paino- ja sananvapauden historiaa. Artikkelin on Peter Wivelin.

Kring böcker och människor sisältää kuusi artikkelia. Bo Lidegaard ilmoittaa journalisti Poul Smidtin kirjoittaman, sosiaalidemokraattisen pääministerin Viggo Kampmannin elämäkerran. Hans H. Skei arvostelee Ulrik Lehrmannin kirjan Tanskan rikosjournalismista. Bo Hakon Jørgensen ottaa esille tärkeän, kirjallisuushistorian alan väitöskirjan, jonka on tehnyt Marianne Stidsen. Anja Kuusisto on lukenut kirjan Suomen politiikan naispioneerista Miina Sillanpäästä, josta tuli maan ensimmäinen naisministeri jo 1926. Claes Wiklund kirjoittaa pääministeri Tage Erlanderin päiväkirjojen viimeisestä, seitsemännestoista osasta, joka käsittelee ministerin erovuotta 1969. Barbro Hedvall on tutkinut muistelmakirjaa, jonka entinen ministeri Björn Rosengren on kirjoittanut yhteistyössä toimittaja Johan Hakeliuksen kanssa.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2017 sin hundrafyrtionde årgång, den nittiotredje i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden påbörjades 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. *Prenumerationspriset inom Norden för 2017 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2017 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 4091 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Drottninggatan 30, Stockholm
Telefon +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12
E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Slåttervägen 10, SE-646 34 Gnesta
Tel 0158-137 89 (bostaden). E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavsgade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel 20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel 050 552 1151. E-post: guyvindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-104 Reykjavík
Tel 854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel 97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no